

T.C.

GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELAL RIZKIN ANALİTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Soner SEZER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

GAZİANTEP

2025

T.C.
GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELAL RIZKIN ANALİTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Soner SEZER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

GAZİANTEP

2025

TEZ KABUL VE ONAYI

Soner SEZER tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN danışmanlığında hazırlanan “Kur’ân-ı Kerîm’de Helal Rızkın Analitiği” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 23/06/2025 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman)

İmza

Sonuç

Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

☐ Kabul

(GİBTÜ TİB Ana Bilim Dalı)

☐ Ret

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bulut

☐ Kabul

(GİBTÜ TİB Ana Bilim Dalı)

☐ Ret

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKSOY

☐ Kabul

(GAÜN TİB Ana Bilim Dalı)

☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

23/06/2025

Dr. Öğr. Üyesi Adnan AKALIN

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar’ da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği’nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

23/06/2025

Soner SEZER

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Kur’ân-ı Kerîm’de Helal Rızkın Analitiği

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 23/07/2025 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 5

Tek kaynak oranı : % 5 çıkmıştır.

İmza

23/07/2025

Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

ÖZET

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELAL RIZKIN ANALİTİĞİ

Soner SEZER

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi / Haziran / 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm perspektifinde rızık konusu ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde rızık kavramı ve ilgili âyetlerde rızık kavramıyla beraber geçen kavramlar izah edilmiştir. İkinci bölümde de rızık kaynakları, helal ve haram rızık çeşitleri, maddi ve manevi rızık çeşitleri, helal ve haram rızık birey, aile ve toplum üzerindeki maddi ve manevi etkileri, helal rızık artırmanın yollarına değinilmiştir. Helal kazancın insan hayatındaki maddi-manevi önemi, toplum düzenine katkısı açıklanmıştır. Bu çalışma yapılırken hadislerden, klasik ve modern müfessirlerin görüşlerinden istifade edilmiştir. Bu hedef doğrultusunda klasik ve modern tefsir kaynakları taranmış, mezheplerin farklı görüşleri de dikkate alınarak konu iyice araştırılmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, helal rızık bireysel ahlâk, maneviyat, sosyal adalet ve İslâm açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu konuda geliştirilecek bilinç ve hassasiyetin, toplumsal huzura ve refaha katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Helal, Haram, Rızık, Maneviyat.

ABSTRACT

AN ANALYTICAL APPROACH TO LAWFUL SUSTENANCE IN THE QUR'ĀN

Soner SEZER

Gaziantep Islam Science and Technology University

Graduate School of Education

Department of Basic Islamic Sciences

Master's Thesis – June 2025

Advisor: Asst. Prof. Dr. Zeki KESKİN

In this study, the concept of sustenance (rizq) is examined from the perspective of the Qur'ān. In the first chapter, the concept of rizq and other related terms mentioned alongside it in relevant verses are explained. The second chapter discusses the sources of sustenance, the types of lawful (ḥalāl) and unlawful (ḥarām) sustenance, the material and spiritual aspects of sustenance, and the effects of lawful and unlawful sustenance on individuals, families, and society in both material and spiritual terms. Furthermore, the ways to increase lawful sustenance and the material and spiritual significance of lawful earning in human life, as well as its contribution to social order, are elaborated upon. Throughout the study, the sayings of the Prophet (ḥadīths) and the views of both classical and modern exegetes (mufasssīrūn) have been utilized. In line with this objective, classical and contemporary tafsīr sources have been reviewed, and the differing opinions of various Islamic schools of thought have been taken into account to investigate the subject in detail. As a result, this study demonstrates the importance of lawful sustenance in terms of personal morality, spirituality, social justice, and Islamic principles. It also emphasizes that raising awareness and sensitivity on this issue will contribute to social peace and prosperity.

Keywords: Quran, Tafsir, Halal, Haram, Sustenance, Spirituality.

ÖN SÖZ

Hamd, bize bu çalışmayı tamamlamayı nasip eden, bizi yoktan var eden, varlığından vahiyle haberdar eden, sayamayacağımız kadar nimetler bahşeden, bu nimetler içerisinde en üstünü olan Kur'ân-ı Kerîm ile şereflendiren âlemlerin Rabbi, Rahman ve Rahim, hesap gününün Mâlikî olan Yüce Allah'a mahsustur. Onun Peygamberi Hz. Muhammed'e ve diğer tüm peygamberlere salât-ü selâm olsun.

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm nâzil olan son ilahi kitaptır. Bu son ilahi kitabın temel konusu tevhit ve Yüce Allah'a kulluktur. Bu temel konu bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'de peygamber kıssaları, cennet-cehennem tasvirleri, muamelât, emir ve yasaklar, yaratılışla ilgili açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgileri sunarken de Yüce Rabbimiz son derece mûcizevî bir dil ve üslup kullanmıştır.

Rızık konusu Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve üzerinde sıklıkla durulan bir konudur. Çünkü her canlı hayatını idame ettirebilmek için rızık kazanmaya ve onunla beslenmeye muhtaç maddî bir varlıktır. Dolayısıyla Yüce Allah ecel gibi herkesin rızık miktarını da belirlemiştir. Ancak rızık kazanmayı da canlının çalışmasına bırakmıştır. Bu nedenle rızıklandırma eylemi, her canlı açısından Yüce Allah'ın belirgin ve önemli sıfatlarından biridir. Rızık kazanırken en önemli hususlardan biri helalinden kazanmak, diğeri israf ve cimrilik etmemek, bir diğeri ise infâkta bulunmaktır. Bu çalışmamızı bu hususlara dikkat ederek tamamlamaya gayret ettik.

Çalışmada katkısı olan, başta değerli eşim Fatma YAVŞAN SEZER, değerli Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Aksoy ve Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bulut hocalarıma teşekkür eder, sevgi, saygı ve hürmetlerimi arz ederim. Bu süre zarfında çocuklarımla ilgilenemediğimden dolayı Rabbimden bağışlanma dilerim. Çalışmak bizden, başarı Yüce Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Metodu.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

RIZIK KAVRAMI BAĞLAMINDA KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Rızık (الرزق)	4
1.2. Âyetlerde Rızık Kavramıyla Beraber Geçen Kavramlar	5
1.2.1. Helal (الحلال) ve Haram (الحرام)	5
1.2.2. Tayyib (الطيب) ve Habîs (الخبث).....	6
1.2.3. Hüsün (الحسن) ve Kubuh (القبیح)	7
1.2.4. Kesb (الكسب)	8
1.2.5. İman (الإيمان).....	9
1.2.6. Kader (القدر).....	11
1.2.7. İnfâk (الإنفاق).....	12
1.2.8. Salât (الصلاة)	14
1.2.9. Suht (الصحت).....	15
1.2.10. Bâtıl (الباطل)	16
1.2.11. Şeytân (الشيطان)	18

İKİNCİ BÖLÜM

RIZKIN KAYNAKLARI, MADDİ VE MANEVİ RIZIK TÜRLERİ, HELAL VE HARAM RIZKIN MADDİ VE MANEVİ ETKİLERİ VE HELAL RIZKI ARTIRMANIN YOLLARI

2.1. RIZKIN KAYNAKLARI	19
2.1.1. Sema (السماء) ve Yağmur (المطر)	20
2.1.2. Arz (الأرض)	22
2.1.3. Deniz (البحر).....	25
2.2. MADDİ RIZIK VE TÜRLERİ	28
2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Helal Rızık ve Türleri	29
2.2.1.1. Tayyibât (Temiz Şeyler)	30
2.2.1.2. Deniz Ürünleri	33
2.2.1.3. Kara Hayvanları	36
2.2.1.4. Helal Rızka Teşvik Eden Âyetler.....	38

2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Haram Rızık ve Türleri	40
2.2.2.1. Meyte (Ölmüş Hayvan Eti).....	43
2.2.2.2. Dem-i Mesfûh (Akıtılmış Kan).....	45
2.2.2.3. Domuz Eti	45
2.2.2.4. Allah'ın Adına Kesilmeyen Hayvanlar	46
2.2.2.5. Habîs (Pis Şeyler)	47
2.2.2.6. Haksız Kazanç	48
2.3. MANEVÎ RIZIK VE TÜRLERİ	49
2.3.1. Kalp Huzuru/İtmi'nân (إطمئنان) ve Sekîne (السكينة).....	52
2.3.2. Yarattılıştan Gelen Meziyetler	53
2.3.3. Kitap (الكتاب), Hikmet (الحكمة) ve İlim (العلم)	54
2.3.4. Sırât-ı müstakîm (الصراط المستقيم) ve Hidâyet	56
2.3.5. Mûcize (المعجزة).....	57
2.4. HELAL VE HARAM RIZKIN MADDÎ VE MANEVÎ ETKİLERİ	58
2.4.1. Bireysel ve Ahlâkî Etkileri	64
2.4.2. Ailesel Etkileri	65
2.4.3. Toplumsal Etkileri	67
2.5. HELAL RIZKI ARTIRMANIN YOLLARI	70
2.5.1. Sa'y / Çalışmak (السعي)	70
2.5.2. Dua (الدعاء)	72
2.5.3. İstiğfâr (الإستغفار) ve Takvâ (التقوى).....	73
2.5.4. Sabır (الصبر), Tevekkül (التوكل), Kanaat (القناعة) ve Şükür (الشكر).....	74
2.5.5. İnfâk (الإنفاق).....	78
SONUÇ	80
KAYNAKÇA.....	82
ÖZGEÇMİŞ	86

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhisselâm.

b. : ibn, bin.

b.y. : Basım yeri yok.

c.c : Celle Celâluh.

çev. : Çeviren.

d. : Doğum.

H. : Hicri.

H.z. : Hazreti.

m. : Miladi.

ö. : Ölüm.

r.a. : Radiyallahu Anh.

s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem.

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı.

ts. : Tarihsiz.

vb. : ve benzeri.

vs. : Ve sâire.

yy. : Yayın yeri yok.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslâm dini, insan hayatının tümünü kapsayan bir din ve yaşam biçimi sunmaktadır. Bu bütünlük içerisinde yer alan temel kavramlardan biri de rızıktır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde çokça zikredilen rızık kavramı, insanoğlunun varoluşundan itibaren hayati bir öneme sahiptir. Rızık, yalnızca maddi ihtiyaçları karşılayan yiyecek ve içeceklerle sınırlı olmayıp, manevi boyutları ve Allah'ın yaratmış olduğu her türlü nimeti kapsamaktadır. Ancak rızık helal olanından istifade edilmesi, İslâm'ın temel prensiplerinden biridir. Bu sebeple helal rızık Müslüman bireyin hem dünya hayatındaki huzur ve refahı, hem de ahiret hayatındaki kurtuluşu açısından kritik bir değer taşımaktadır.

Her dönemde olduğu gibi günümüz şartlarının getirdiği ekonomik ve sosyal problemler, insanların helal ve haram arasındaki sınırları daha net bir biçimde anlamalarını ve bu doğrultuda yaşamalarını zorunlu kılmıştır. Özellikle günümüz Müslümanlarının helal ve haram hassasiyetinin zayıflaması konunun önemini ayrıca ortaya koymaktadır. Din adına konuşan ilim insanları ve Müslümanların çoğunluğu İslâm dinini genelde namaz, dua, zikir, belirli ayinlerin yerine getirildiği bir ibadet dini olarak anlatmaktadır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'in özüne ve rızıkla ilgili âyetlere baktığımızda dinin asıl ve en önemli emrinin çalışarak helal rızık kazanmak ve onu infâk etmek olduğunu görmekteyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlere dikkatle incelediğimizde Yüce Allah'ın çalışmaya ve emeğe verdiği kutsallığı ve değeri hiçbir kimsenin vermediğini görmekteyiz. Misal yüzlerce âyette -iman eden ve salih amel işleyenler- ibaresi bunun en bariz delilidir. Hakeza kâinatın bu denli mükemmel ve en ince ayrıntısıyla yaratılması da büyük bir çalışmanın ve emeğin neticesiyle olduğunu bariz bir biçimde göstermektedir. Bu nedenle her şeyin Yaratıcısı olan Yüce Allah kadar hiç kimse emeği ve çalışmayı bu kadar kutsallaştıramaz ve yüceltemez. Ayrıca helal rızıkla ilgili birçok âyetin mevcut olması da emeğin ve gayretin önemine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çerçeveden, yani emeğin, hakikatin ve doğrunun rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'in rızıkla ilgili âyetlerine bakarak konuyu yeniden okumak ve anlamlandırmak gerekmektedir.

Modern dünyanın getirdiği ekonomik ve sosyal buhranlar, insanların helal ve haram arasındaki sınırları daha net bir biçimde anlamalarını ve bu doğrultuda yaşamalarını zorunlu kılmıştır. Küreselleşen ekonomi, ticari hayatın çeşitliliği ve değişen tüketim alışkanlıkları, helal rızık konusunda dikkat gerektiren bir bilinç geliştirilmesini gerekli hâle getirmiştir. Bu bağlamda helal rızık kavramının bilimsel yöntemlerle incelenmesi, Kur’ânî değerlerin günümüz şartlarıyla yeniden buluşması ve bireylerin bu değerlere uygun yaşam pratikleri geliştirmesi açısından önemlidir. Bu çalışma, Kur’ân-ı Kerîm’in rehberliğinde helal rızık kavramını modern perspektiften inceleyerek toplumun geniş kesimlerine fayda sağlamayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Araştırmanın temel amacı, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan rızıkla ilgili âyetlerin perspektifinde, kavramın anlam dünyasını, kapsamını ve günümüz şartlarında pratik uygulama alanlarını analitik bir yöntemle ortaya koymak, helal ve haram rızıkın mukayesesini yapmak, helal ve haram kazancın bireyin, ailenin ve toplumun üzerindeki etkilerine değinmek, helal rızık artırmanın yollarını açıklamaktır. Ayrıca dinimizin sadece bir ibadet dini olmadığını, aslında ilk ve asıl emrinin helal rızık kazanmak olduğunu ispatlamak, ayrıca emeğin, çalışmanın ve helal kazancın kutsallığını ve önemini vurgulamak, haram rızık yani haksız kazancı yemeyi alışkanlık hâline getirenlerin cehennemlik olduğuna dikkat çekmektir.

Bu kapsamda çalışmada, öncelikle literatür taraması yöntemi kullanılarak klasik ve modern dönem tefsir ve dinî kaynaklar esas alınmıştır. Tefsir alanında rızık konusu hakkında yapılan literatür araştırması neticesinde 1986 yılında yayınlanan Ahmet COŞKUN’un “*Kur’an-ı Kerim’de Rızık Meselesi*” adlı bir doktora çalışması olduğu görülmüştür. Çalışma üç bölüm olarak ele alınmıştır. Yazar birinci bölümde rızık kavramı, rızık kaynakları, iman ve haram-helal ilişkisi, ikinci bölümde kesb ve rızık münasebeti, üçüncü bölümde ihtiyaçlar başlığı altında çalışmasını yapmıştır. Ayrıca 2021 yılında yayınlanan Abdullah YILDIZ’ın “*Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*” adlı bir akademik bir çalışması olduğu görülmüştür. Çalışma üç bölümden meydana gelmiştir. Yazar birinci bölümde rızık kavramı, çeşitleri ve kaynakları, ikinci bölümde hikmet kavramı ve müteradifleri, üçüncü bölümde rızık iman, helal-haram, kanaat, tamah ve tevekkül ilişkisi başlıkları altında çalışmasını ele almıştır.

Rızıkla ilgili çalışmanın tefsir alanında değil daha çok kelim alanında yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmüştür. Bunlar: Fatih YEŞİLTAS'ın “*Bâkılânî ve Kâdî Abdülcebâr'a Göre Rızık ve Ecel Problemi*”, Sema PERK'in “*İmam Mâtürîdî'nin Rızık Anlayışı*”, Ahmet BAĞSIZ'ın “*İmam Mâtürîdîye Göre Ecel ve Rızık*”, Ricail KAYA'nın “*Kelâm Açısından Rızık ve Açlık Sorunu*”, Mehmet YILDIRIM'ın “*Kelâm İlminde Rızık ve Ecel*”, Şuayip TÜRK'ün “*Kelâmî Açından Rızık Problemi*” ve Ahmet CİHAN'ın “*Mâtürîdî'nin Hikmet ve Rızık Anlayışı*” adlı çalışmalardır. Bu da tefsir alanında sadece iki çalışmanın olduğunu göstermektedir.

Tüm bu çalışmalar incelendiğinde rızıkla beraber geçen kavramlar, helal ve haram rızık maddi ve manevi çeşitleri, maddi ve manevi rızık birey, aile ve toplum üzerindeki etkileri, helal rızık artırmanın manevi yolları başlıkları altında bir araştırma ve çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle çalışmamız daha çok bu eksiği giderme amacıyla ele alınmıştır.

Çalışmada metodolojik olarak, rızıkla ilgili âyetlerin tefsirlerdeki yorumları nüzul sebepleri, tarihî ve sosyo-kültürel bağlamları ayrıntılı bir biçimde incelenerek konuyla ilgili mantıksal çerçevede açıklamalar yapılmıştır. Bu yaklaşım ile rızık kavramının teorik çerçevesi oluşturulurken, diğer yandan günlük hayattaki uygulama boyutları ve kişi üzerindeki etkileri de araştırılmıştır. Böylece çalışma, sadece akademik bir araştırmayla sınırlı kalmayıp, pratik çözüm ve öneriler ortaya koyarak bireysel ve toplumsal yaşama doğrudan katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RIZIK KAVRAMI BAĞLAMINDA KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Rızık (الرزق)

Arapçada “رزق” fiilinden meydana gelen kelime, biri “ra”nın fethası ile “الرزق” (er-rezk) şeklinde belirli, mastar olarak rızıklandırmak rızık vermek, karşılıksız vermek anlamlarında mastar; diğeri “ra” harfinin esre hâli ile (er-rızk) rızık, gıda, geçimlik anlamlarında isim ve mastar olarak iki türlü kullanılmakta, her iki kelimenin çoğulu da (ارزاق) “erzâk” şeklinde gelmektedir. Terim olarak rızık, Allah Teâlâ’nın yeryüzündeki tüm canlılara yeme içme vb. hususlarda yararlanmak üzere verdiği her nevi nimeti ifade eder. Rızık, maddi/zahiri ve manevi/batını olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Maddi/zahir olan rızık, bedeni yiyecek, içecek, giysi, mesken, yağmur, mal, eş, çocuk ve benzeri şeylerdir. Manevi/batını olan ise ilim, iman, hikmet, irfan, hidâyet, ilahi kitap, takva, huzur, sevgi gibi ruhî ve kalbî olan nimetlerdir.¹

Yüce Allah’ın isimlerinden biri de “er-Rezzâk”tır (الرزاق). Rızık, Yüce Allah’ın sıfatıdır; çünkü O, bütün mahlûkatın rızkını verendir. O, rızkı yaratan ve mahlûkata rızkını veren ve onu onlara ulaştırandır. Rezzâk ismi mübalağa kalıptan meydana gelen bir isim olup “çok rızık veren” anlamına gelmektedir. Rızkı yaratan, mahlûkatın rızkını veren ve onu canlıya ulaştıran O’dur. Rızık gıda gibi bedene ait olan maddi ve ilim gibi kalbe ve ruha ait olan manevi rızık diye ikiye ayrılmaktadır.² Rızık kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de toplam 123 yerde geçmektedir.³

Rızık kavramı ve rızıklandırma eylemi çoğunlukla er-Rezzâk olan Allah’a atfedilirken bazı âyetlerde buna vesile olması sebebiyle kula da nispet edilmiştir.⁴

¹ Ebu’l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 425; Ebu’l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l’Arab* (Beyrut: Dar Sâder, 1994), 10/115-116; Şerafettin Gölcük, “Rızık” (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/73; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-gayb*, ed. Ahmet Hikmet Ünalımış, vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013), 1/461; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Zehraveyn, 1992), 1/179.

² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/219.

³ Gölcük, “Rızık”, 35/73.

⁴ el- Bakara 2/33; en-Nisâ 4/5, 8; el-Kehf 18/19.

İslam sosyologlarından İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) rızık anlayışı farklıdır. İnsanın emeği ve çabası sonucunda elde ettiği kazançlar, şayet zaruret ve ihtiyaç kadar olursa o kişi için bir geçim yani rızık olur. Bu miktardan yani zaruri ihtiyaçtan fazla olursa, servet/sermaye/kazanç olur. Elde edilen kazanç muayyen bir insana ait olup çıkarlarında ve ihtiyaçlarında harcamak suretiyle kazanılmışsa işte buna da rızık denilir.⁵

Rızık konusu Kelam alanında çok tartışmanın ve ihtilafların olduğu bir konudur. İhtilafın olduğu yer ise haram kazancın rızık olup olmadığıdır. Mu'tezile'ye göre haram olan bir kazanç rızık değildir. Çünkü Allah şerri yaratmaz o bundan münezzehtir.⁶ Ehl-i sünnete göre ise haram olan kazanç da rızık kapsamına girmektedir. Ancak Allah bir kulun haram yemesini dilememiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de rızık olarak verilen nimetlerin sadece içecek, yiyecek, giyecek ve kullanılan şeylerden müteşekkil olduğu ifade edilmemiştir. Başta din, hidâyet, nübüvvet, ilim, doğuştan birtakım yeteneklere sahip olmak da Yüce Allah'ın manevi olarak lütûfta bulunduğu rızık olarak zikredilmiştir.⁷ Sonuç olarak rızık kavramı yenilen, içilen, kullanılan ve manevi olarak istifade edilen canlıların sahip olduğu her şeyi kapsamaktadır.

1.2. Âyetlerde Rızık Kavramıyla Beraber Geçen Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'deki rızıkla ilgili âyetler dikkatle incelendiğinde rızık kavramının helal, haram, tayyib, habîs, infâk, imân, bâtıl, suht, kesb, salât ve şeytân gibi kelimelerle beraber geçtiği görülmektedir. Hâl böyleyken rızık kavramını incelerken bu kavramları da anlamak ve sınıflandırmak gerektiğini göstermektedir.

1.2.1. Helal (الحلال) ve Haram (الحرام)

Arapçada (حُلُولًا يَحُلُّ حَلًّا) h-l-l (حلل) kökünden türeyen ve mastar (حلل) hâlinde kullanılan bu kavram sözlükte bir bağı, düğümü çözmek, bir sorunu halletmek, çözüme kavuşturmak, bir yere yerleşmek yani oturmak manalarına gelmektedir.⁸ Nitekim Hz. Musâ'nın (as) “(Rabbim) dilimin bağıını çöz” (Tâ-hâ 20/27) şeklinde dua etmesi çözmek manasına güzel bir örnektir. Dinî bir terim olarak ise helal, “mubah, câiz ve

⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 2/900.

⁶ Ali İbn Muhammed es-Seyyid Şerîf el-Cürânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 110.

⁷ el-Bakara 2/3, 247; Âl-i İmrân 3/169; Hûd 11/88.

⁸ Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l'Arab*, 11/163.

serbest olmak, izin vermek, Harem'den veya ihramdan çıkmak, dinen yenilmesi, içilmesi ve kullanılması mubah olan şeyler ve yapılması serbest olan fiiller"⁹ anlamlarına gelir. Haram kavramının zıttı olarak kullanılmaktadır.

Arapçada حرام kökünden mastar olarak türeyen (حرام) haram kavramı ise sözlükte “ya ilahi açıdan ya da beşerî yönden yasaklanan¹⁰ ya zorla ya da akıl veya şeriat tarafından veya emrine uyulan biri tarafından yasaklanmış şey”¹⁰ anlamlarına gelmektedir. Dinî bir olup terim olarak ise “yenilmesi, içilmesi ve kullanılması câiz olmayan, yasak olan şeyler ve yasaklanmış olan fiiller”¹¹ anlamlarına gelmektedir. Helal kavramının zıttı olarak kullanılmaktadır.

Müslüman bir kimsenin hayatındaki en önemli kavramlardan biri “helal” ve “haram”dır. Helal ve haram olan şeyler, Allah’ın yeryüzünde diktiği yasak ağaçlara benzer. Dünya döndükçe şeytanın insanoğlu ile mücadelesi son bulmayacak ve o şeytan ki bu haram ağaçlarından yemeye insanları yönlendirecektir.¹²

Kur’ân-ı Kerîm’deki rızıkla ilgili âyetlere bakıldığında birçoğunda Rabbimiz rızık olarak verdiği şeylerin helal olanlarından istifade edilmesi ve haram rızıktan kaçınılması gerektiği ifade edilmektedir.

1.2.2. Tayyib (الطيب) ve Habîs (الخبث)

Arapçada tâb (طاب) veya tîb (طيب) kökünden türeyen tayyib, “hoş ve lezzetli gıda, helal, hayırlı, erdemli, temiz¹³ duyuların ve nefsin haz aldığı, güzel, hoş ve lezzetli bulduğu şeyler,¹⁴ güzel kelimeler,¹⁵ verimli ve temiz toprak,¹⁶ kıymetli mal,¹⁷ namuslu ve hoş giden kadın,¹⁸ emin şehir,¹⁹ hoş koku, lezzetli yemek,²⁰ soylu aile,

⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 302; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/428-429.

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 276.

¹¹ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve shâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar (Beyrut: Dâru’l-ilm li’l-Malayin, 1990), 5/1895-1897.

¹² Saffet Köse, “İslam İktisadında Bir Finans Kaynağı / Aracı Olarak Ortaklık”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018), 11.

¹³ Mehmet Kanar, *Kanar Türkçe Arapça Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 1208-1209; Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. Muhammed. Ahmed el- Gazzâlî et-Tûsî, *Helaller ve Haramlar*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008), 13.

¹⁴ Adem Yerinde, “Tayyib” (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/196; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 644-645.

¹⁵ el-Hac 22/24.

¹⁶ el-Mâide 7/58.

¹⁷ en-Nisâ 4/2.

¹⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 644.

¹⁹ Sebe’ 34/15.

²⁰ el-Bakara 2/57, 168, 172, 267.

edepli ve saygılı evlat,²¹ huzurlu ve bereketli selâm,²² huzurlu ve sevinçli yaşam,²³ meşrû kazanç”²⁴ vb. anlamlara gelmektedir.

Arapçada h-b-s (خ-ب-ث) (çoğulu خبثاء) kökünden meydana gelen habîs (خبِيث) kelimesi sözlükte, “*haram, murdar, zararlı, bozuk, pis/kötü şey, düzenbâz, hilekâr, şerli,*²⁵ *değersiz ve kötü/pis olan şey*”²⁶ anlamlarına gelmektedir. İslâm’a göre tîb olan yiyecekler, helal olan miktarda, helal olan yerden, helal olacak nitelikte kazanılan şeydir. Bu nitelikte olmayan bir gıda dünyada tayyib olsa da aslen habîs yani pistir.²⁷

Rağıb el-İsfahânî’ye (d. M. 954 ö. M. 1108) göre hubs (خبث) kökünden gelen habîs kelimesi sözlükte, “*kıymetsiz ve bayağı olması hasebiyle hoşlanılmayan somut veya soyut varlık, hâl*” anlamlarına gelmekte olup, terim olarak ise “*tayyib kavramının mukabili olarak pis, kötü ve haram olan şeylere*” denilmektedir.²⁸ Ayrıca pis, iğrenç veya zararlı olduğu için insan tabiatının hoşlanmadığı, aklın ve dinin benimsemediği, haram kılınan şeyler hakkında kullanılan Kur’ânî bir terimdir.²⁹

Bu iki kavram rızıkla ilgili âyetlerle beraber incelendiğinde birbirine zıt olarak helal-haram, sâlih-fâsîd ameller, temiz-pis, güzel-çirkin ve benzeri anlamlarda birçok yerde geçmektedir.³⁰

1.2.3. Hüsün (الحسن) ve Kubuh (القبح)

Arapçada h-s-n (ح-س-ن) kökünden türeyen hüsün, “güzel olmak” manasında mastar ve “*rağbet edilen, güzellik ve sevilen şey*”³¹ anlamına; hüsün kelimesinin zıttı olarak kullanılan ve k-b-h (ق-ب-ح) kökünden türeyen kubuh ise, “*çirkin olmak, iğrenç, nefret edilen, hoşlanılmayan şey*”³² anlamına gelmektedir.

²¹ Âl-i İmrân 3/38.

²² en-Nûr 24/61.

²³ en-Nahl 16/97.

²⁴ Yerinde, “Tayyib”, 40/196.

²⁵ Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-beyân* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.), 1/194.

²⁶ Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/311; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/4-6.

²⁷ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 5/231-238; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 644.

²⁸ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 327.

²⁹ Kanar, *Kanar Türkçe Arapça Sözlük*, 799; M. Zeki Duman, “Habîs” (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/379.

³⁰ Tayyibât hk. el-Enbiyâ 21/74; İbrahim 14/26; el-Enfâl 8/37; el-Bakara 2/267; en-Nisâ 4/2; Habîsât hk. el-Bakara 2/57; Yûnus 10/90; Nahl, 16/72; el-Mâide 5/87.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/552; Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 5/2099-2100; İlyas Çelebi, “Hüsün ve Kubuh” (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/59.

³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/3.

Kelâm ilminde önemli bir tartışma ve ihtilaf konusu olan “hüsün ve kubuh” meselesinde, Mu’tezile, eşyanın hüsün ve kubuh boyutunun akılla bilinebileceğini, Eş’ariler de akılla değil ancak vahiyle bilinebileceğini ifade etmiştir. Eş’ariler, Yüce Allah bir şeyi emretmişse “hasen”, neyhetmişse “kabîh” olduğuna hükmetmişlerdir. Mu’tezile görüşüne sahip olanlar ise, vahiy olmadan aklın neyin hüsün ve neyin kabîh olduğunu bilmesinin mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.³³

Hüsün ve kubuh kavramını burada ele almamızın sebebi, bir yönüyle güzel ve çirkin şeylerin rızıkla ilgisinin olmasıdır. Çünkü hüsün, fıtraten ve tabii olarak insanların hoşuna giden şeyleri kapsamaktadır. Kubuh ise, fıtraten ve tabii olarak insan nefsinin arzu etmediği ve hoşuna gitmeyen şeyleri kapsamaktadır. Misâl olarak ölmüş hayvan, kan, hayvan dışkısı, fare ve benzeri hayvanlar kubuh olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla tabii olarak hoş ve güzel olan şeyler “hüsün” olarak değerlendirilerek helal rızık kapsamına dâhil edilmektedir. Ancak fıtraten insanın hoşuna gitmeyen ve tiksiniilen şeyler “kubuh” olarak değerlendirilerek haram rızık kapsamına dâhil edilmektedir.

1.2.4. Kesb (الكسب)

Arapçada k-s-b (ك س ب) kökünden meydana gelen kesb (كَسَبَ يَكْسِبُ كَسْبًا), “*maddi veya manevi bir şeyi elde etmek, rızık kazanmak*”³⁴ demektir. İstılahta “*mal, para, savaş, dava, dostluk, bilgi vb. şeyler kazanmak, insanın mal kazanmak gibi bir fayda elde edeceğini, bir pay alacağını düşündüğü şeyleri elde etmesi*”³⁵ anlamına gelmektedir. Bu kelime, insanın kendine zarar verecek bir şeye sebep olması için de kullanılmaktadır.³⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de kesb kökünden türeyen altmış sekiz (68) kelime mevcut olup bunların altmış ikisi kesb, diğerleri iktisâb mastarından gelmektedir.³⁷ Kesb kavramının ıstılahtaki anlamı ise, “*bir kimsenin faydalanacağı bir şeyi elde etmek için*

³³ İbrahim Agâh Çubukçu, “Mu’tezile ve Akıl Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1-4 (1964), 59.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/716; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü’l-muḥîṭ ve’l-ḳabesü’l-vasîṭ el-câmi’ limâ zehebe min luġati’l-‘Arab şemâṭif*, thk. Mektebü Tahkiki’t-turasi fî Müesseseti’r-Resalah (Beyrut - Lübnan: Al-Resalah Basım, Yayım ve Dağıtım Vakfı, 1426), 130-131.

³⁵ Muhammed Murtazâ el-Huseynî Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Cematu mine’l-muhtassın (b.y.: Matbaat-i Hukûmet-i Kuveyt, 2001), 4/144-147.

³⁶ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, 910-912.

³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Kesb” (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/304.

uğraşması”³⁸ demektir. Bu kavramın hem olumlu hem de olumsuz manası vardır. Şöyle ki helal rızık elde etmek için de haram rızık elde etmek için de kesb kavramı kullanılmaktadır. Bununla beraber mecâzî anlamda sâlih ve sâlih olmayan ameller de kesb kavramıyla ifade edilmektedir. Nitekim Rabbimiz: “*Allah hiçbir canı gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutmaz. (Herkesin) kazandığı (iyilik) kendi lehine, kazandığı (kötülük) de kendi aleyhinedir*”³⁹ şeklinde buyurmuştur.

Hüsün ve kubuh meselesi gibi kesb mevzusu da şer boyutuyla itikadî mezhepler arasında tartışmalı konulardan biridir. Mu'tezile anlayışına göre kesbin şer boyutu tamamen kulun kendi fiiliyle alakalı bir durumdur. Çünkü Allah şerri yaratmaz sadece hayrı yaratır. Dolayısıyla onlara göre rızık sadece Allah verdiği göre haram olarak elde edilen şeyler de rızık kapsamında değerlendirilemez. Bu konuda kul bizzat kendi fiilinin yaratıcısıdır. Bu sebeple kazandığından sorumludur. Ancak Ehl-i sünnet âlimlerinin ekseriyetine göre, kişinin kazandığı şey haram olsun helal olsun hepsi bir rızıktır, neticede kazandığı her ne ise Yüce Allah'ın yaratmasıyla elde etmiştir. Ancak Allah kulun haram rızık yemesinden hoşnut olmaz.⁴⁰

Haram olsun helal olsun kişinin elde etmiş olduğu yiyecek ve içecek kabilinden olan şeyler rızık kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü her şey Yüce Allah'ın bizzat yaratmasıyla meydana gelmektedir. Zira bu, kulların imtihan edilmesiyle alakalı bir durumdur. Bu sebeple sorumluluk tümüyle kulun kendisiyle alakalıdır. Ayrıca yeryüzündeki bütün canlıların rızık Allah'a aittir.⁴¹ Aksi takdirde haram rızık, rızık olarak kabul edilmediğinde ömrü boyunca haram yiyen bir kimse rızıklanmamış sayılacaktır.⁴² Sonuç olarak helal veya haram olsun, sâlih amel ya da gayr-i sâlih amel olsun kişinin elde etmiş olduğu şeyler kesb kavramıyla ifade edilmiştir.

1.2.5. İman (الإيمان)

Arapçada “e-m-n” (إ-م-ن), (أمن-يؤمن-إيمان) kökünden mastar olarak türeyen imân (إيمان), sözlükte “birine güvenmek, inanılır ve güvenilir olmak, birini sözünde

³⁸ Ahmet Coşkun, *Kur'an-ı Kerim'de Rızık Meselesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986), 56.

³⁹ el-Bakara 2/286.

⁴⁰ Yavuz, “Kesb”, 25/304-305.

⁴¹ Hûd 11/6.

⁴² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/69-72; Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrût: Daru ihyai't-turasi'l-Arabi, 1998), 1/39.

doğrulamak, ona inanmak, emniyette olmak”⁴³ anlamlara gelmektedir. Dinî bir terim olarak ise, “*Yüce Allah’tan Cebrail (as) aracılığıyla indirilen vahyi ve onun içerdiği hakikatleri aklın ve vicdanın doğrulaması (tasdik), ona inanması, dilin bunu itiraf edip söylemesi (ikrâr) ve davranışların da bunlara uygun olması*”⁴⁴ demektir.

Konumuzun anlaşılması açısından iman konusu da önemli bir yere sahiptir. Her şeyi Allah’ın ezelde takdir ve tayin ettiğine ve yegâne rızık verenin o olduğuna kesinlikle iman etmek gerekmektedir.⁴⁵ Rızıkla ilgili âyetler incelendiğinde genelde muhatap kesim iman edenlerdir. Bazı âyetlerde de muhatap kesim tüm insanlardır. Rabbimiz rızıkla ilgili bazı âyetlerde “*Eğer O’na inanıyorsanız*” bazı âyetlerde de “*Sadece O’na kulluk ediyorsanız size verilen rızık helal ve temiz olanından yiyin, haramdan kaçının*”⁴⁶ şeklinde buyurmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de rızık meselesi, dinî hayat ve tevhit meselesi açısından işlenmiştir. Yoksa dinî hayat ve tevhit konusu, iktisadi hayat açısından ele alınmamıştır.⁴⁷ Yani âyetler, rızık nasıl kazanılacağından, hangi işlerde ve nasıl çalışılması gerektiğinden, rızık çok kazanmanın yollarının neler olduğundan bahsetmez. Yüce kitabımızda bir gıda maddesinden, yiyecek ve içecekten bahsedilmesinin amacı, o maddenin ekonomik boyutuna teşvik değil, onu Yüce Allah’ın varlığı, birliği ve gücüne bir delil göstermektir. Ayrıca kulun O’na karşı borçlu olduğunu hatırlatmaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde rızık iki yönü dikkat çekmektedir. Bunlardan biri vücudumuzun gıdasını sağlayan bir nimet olmasıdır ki, onsuz canlılar yaşayamaz. Diğeri ise Yüce Allah’ın varlığı ve birliğinin en güçlü delili olmasıdır. Bununla ilgili O’nun kudreti karşısında acizliğimizi fark etmemizi sağlayarak Rabbimiz: “*De ki: “Hiç düşündünüz mü? Suyunuz çekilse kim size bir su kaynağı getirebilir ki!”*”⁴⁸ Yine başka bir âyette “*Gökten bir ölçüyle su indirip onu yerde durduramaktayız. Şüphesiz ki onu gidermeye de gücümüz yeter*”⁴⁹ şeklinde buyurmuştur.

⁴³ Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*, 5/2071-2072; Mevlût Sarı, *el-Mevârid Arapça Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları, ts.), 50-51.

⁴⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İman” (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212; Hayreddin Karaman, vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 1/71.

⁴⁵ A. Gülçin Safalı, *Mevlana’nın Mesnevi’sinde İktisat Ahlakına İlişkin Kodlar (Çalışma, Hrs, Nefs, Tevekkül, Dünya, Mal, İhtiyaç, Rızık, Şükür, Yoksul, Zenginlik Vb) ve Kalkınma İktisadı ile Olan İlişkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 157.

⁴⁶ el-Bakara 2/172.

⁴⁷ Coşkun, *Kur’an-ı Kerim’de Rızık Meselesi*, 45.

⁴⁸ el-Mülk 67/30.

⁴⁹ el-Mü’minûn 23/18.

Rızık hakkında bilinmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Kişi, bilgisini, enerjisini ve imkânlarını seferber ederek, çalışıp didinmek, çabalayıp rızkını aramak ve bununla birlikte olanca dikkatiyle helalinden kazanmak durumundadır. Bu, hem iman-ahlâk hem de hayat açısından zorunludur. Kişi buna bir toplum baskısı ya da bir gelenek diye değil, bir Kur’ân gerçeği olarak inanmalıdır.

1.2.6. Kader (القدر)

Arapçada “k-d-r” (ق-د-ر) kökünden türeyen kader (قَدَرٌ), sözlükte “*gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve vasfını belirlemek, değerini bilmek; rızkını daraltmak veya rızkını sınırlı/ölçülü vermek*”⁵⁰ gibi mânalara gelen kader, “*Yüce Allah’ın geçmişte olan, gelecekte gerçekleşecek olacak olan her şeyi ezeli ilmiyle bilip tayin etmesi*”⁵¹ diye tarif edilir.

Sözlükte, “*bildirmek, hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, , tamamlamak, ilişkisi kesmek, öldürmek*” anlamlarındaki kazâ ise, “*Yüce Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi*”⁵² şeklinde tanımlanır. Rızık meselesi kaderin kapsamına girmektedir. Çünkü canlının hangi durumlarda, nerede, hangi yoldan ve nasıl ne kadar rızık elde edeceği ve ondan nasıl yararlanacağı Allah tarafından bilinmektedir. Her şeyi kader yani bir ölçü çerçevesinde o yaratmaktadır. Nitekim Rabbimiz konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: *إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ* “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”⁵³

Rızık veren ve rızık kaynaklarını yaratan Yüce Allah olduğuna göre rızık da herkese kader çerçevesinde verilmektedir. Bu sebeple kişinin, rızkını kazanması ve onu tüketmesi, yaşadığı diğer olaylardan farklı değildir. Ne var ki insanın örneğin, ağzına koymak üzere eline aldığı bir lokmayı herhangi bir nedenle yiyememesi, insanlar arasında öteden beri çok farklı bir olay gibi algılanmıştır. Bu nedenle yenilip içilen şeylerin rızık adı altında özel bir konu olarak işlenmesi âdet olagelmıştır. Oysa rızık meselesi de yaşanan diğer bütün olaylar gibi kaderin içerisinde değerlendirilmelidir. Yani haram lokma da rızıktır. Misal olarak hırsızlık neticesinde

⁵⁰ Ebu’l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân* (Dımaşk-Beyrut: Daru’l-kalem-Daru’ş-şamiyye, 142M.S.), 757-760; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/22-23.

⁵¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/22-23.

⁵² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kazâ” (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/110; Yusuf Şevki Yavuz, “Kader” (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58.

⁵³ el-Kamer 54/49.

elde edilen bir şeyin, gerek hırsız tarafından bilinçle yenilmesi, gerekse farkında olunmadan diğer biri tarafından yenilmesi kader açısından birdir. Haram-helal olsun ikisine de yedikleri nasip olmuştur. İkisi de kendi dilekleriyle bu fiili işlemişlerdir. İki durum arasındaki fark, hırsızın günahkâr olması, diğer kişinin ise suçsuz olmasıdır. Kişinin bir şeyi yemesi, içmesi ile onun giyinmesi, gezmesi, çalışması ya da herhangi bir hareket yapması arasında kader açısından bir fark yoktur. Mu'tezilîler bu noktada da Ehl-i sünnetten farklı düşünmüşlerdir. Onlara göre haram lokma rızık değildir. Çünkü Allah, şerri ve yasaklamış olduğu fiilleri yaratmaktan münezzehtir.⁵⁴

Rızkın taşıdığı bir önem vardır. O da şudur; Yüce Allah, rızkın hâlikıdır. Kişi, kendi iradesiyle rızkını temin için çalışan ve bu çalışması neticesinde rızkını kesbedendir. Helali de haramı da yaratan Yüce Allah, helal, haram, iyi, kötü, günah ve sevabın ne olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de açıklamış, insanı, istediğini seçmekte özgür bırakmıştır. Çünkü Allah her insanı imtihan etmek için yaratmıştır. Nihâyetinde ileride yaptıklarından ve yapmadığı şeylerden dolayı kendisini hesaba çekeceği gibi bütün nimetlerden de sorguya çekecektir.⁵⁵

Çalışmakla rızık arasındaki bağlantıya gelince, bu tam anlamıyla bilinebilir bir durum değildir. Çünkü bu dünyada canını fedâ edercesine çalışıp çabalayan, akıllı, zeki, bilgili, atılgan, enerjik ve ahlâklı insanlar vardır. Ancak hayatı boyunca bir türlü istediği şekilde bir zenginliğe erişemez. Deyim yerindeyse iki yakası bir aya gelmez. Bununla beraber öyle tembel, geçimsiz ve ahlâktan yoksun kimseler de vardır ki, servet ve lüks içinde yüzerler. Ancak yaşamının amacı lüks içinde yaşayıp helal-haram demeden mal kazanmak değil bu zorlu sınav için çalışmak-çabalamak ve helal rızıkla meşgul olmaktır.

Sonuç olarak rızkın kaderle çok yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü yeryüzünde yaratılan tüm canlıların rızkı Allah'a ait olup herkes Allah tarafından kendisi için takdir edilmiş olan rızkını yemedikçe ölmez.

1.2.7. İnfâk (الإنفاق)

İnfâk, “tükenen, giden, bitmek, tükenmek”⁵⁶ mânasındaki n-f-k (نَفَقَ-يُنْفِقُ-نَفَقًا) kökünden türetilen if'al vezninde *enfeka* (أَنْفَقَ-يُنْفِقُ-إِنْفَاقًا) fiilinin mastarıdır. Bu kavram “tüketmek, yok etmek; fakir düşmek” gibi manalara gelse de daha çok “para/malı

⁵⁴ İlyas Çelebi, “Mu'tezile” (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/391.

⁵⁵ et-Tekâsür 102/8.

⁵⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 26/430-436; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 819-820.

elden çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁷ İslamî bir terim olarak genellikle “Yüce Allah’ın rızasını elde etme gayesiyle kişinin kendi kazancından harcama yapması, muhtaçlara aynî veya nakdî yardımda bulunması”⁵⁸ demektir. Bu bakımdan infâk, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı ihtivâ etmektedir. Râgıb el-İsfahânî “*el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*” adlı eserinde, infakı iyi ve kötü olarak ikiye ayırdıktan sonra iyi olanı (harcama yapan kişinin âdil olduğunu gösteren infâk) şeklinde tanımlasa da kelime yalın olarak kullanıldığı zaman, meşrû ve yararlı harcamaları ifade eder. Nafaka da harcanan şeye denir.⁵⁹

Rızık, kendisinden faydalanan şeydir. Rızıktan infak, malı elden çıkarmak, yani harcamaktır. Nafaka ise harcanan şeye denir.⁶⁰ İnfâk, kişinin imanı gereği Allah yolunda, hac, umre, cihad, sıla-i rahim, aile için yapılan harcama, zekât, kefarete ve sadakaları kapsamaktadır. Hülâsa, malı elden çıkararak faydalı yollarda yapılan tüm harcamalara infâk denilmektedir. İnfâk, zekâtla beraber nafîle veya müstehap olan harcamaları ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁶¹

İnfâk kelimesi umumiyetle karşılıksız yardımlar için kullanılmaktadır. Bu anlam doğrultusunda Kur’ân’da yaptıkları iyiliklerden dolayı herhangi bir karşılık beklemeyenler övülmektedir.⁶² Bunun yanı sıra meşrû alanlarda yatırım yaparak istihdam yoluyla insanların nafakalarını sağlamaya çalışmak da infâk kapsamında değerlendirilmektedir.⁶³ İlgili âyetlerde serveti pasifleştirip Yüce Allah yolunda infâk etmeyenleri Yüce Allah acı bir azapla ikaz etmektedir.⁶⁴ Yapılan iyiliklerin karşılığı bire on olarak gösterildiği⁶⁵ hâlde Allah yolunda infâkın sevabının bire yedi yüz oluşu,⁶⁶ bunun diğer ibadetlere nazaran yapılmasının daha zor olduğunu, emeğin çok kıymetli olduğunu ve karşılığının da bu şekilde kıymetli olduğunu göstermektedir.

İnfâk, genelde iki kısma ayrılmaktadır. Birisi bireysel, sosyal hiçbir faydası olmayan boş, zararlı ve kötü infaktır ki tamamen faydasız bir tüketim olan bu infâkları

⁵⁷ Râzî, *Meğâtihi’l-gayb*, 1/464.

⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1078.

⁵⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1079.

⁶⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/101.

⁶¹ Mustafa Çağrı, “İnfak” (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/290.

⁶² el-İnsan 76/8-9.

⁶³ Çağrı, “İnfak”, 22/290.

⁶⁴ et-Tevbe 9/34-35.

⁶⁵ el-En’âm 6/160.

⁶⁶ el-Bakara 2/261.

Yüce Allah haram kılmış ve zımnen kâfirler üzerinden inanan kimseleri bu konuda ikaz etmiştir.

*Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.*⁶⁷

*Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.*⁶⁸

Diğeri, hayata dönük ve faydaya yönelik olan hayır infaklardır. Bu tür infâklar malları hayata dönüştürmek demektir. Bu infâklar, aslında tüketim değil, üretimin gayesidir. Bu üretim, ne kadar genel, ne kadar temiz ise değeri de bir o kadar yüksektir. Kazancını ve çalışmasını Yüce Allah katında ebedî hayata dönüştüren, dünya ve ahiretin korku ve hüznünden kurtulmak isteyenler, bu hayır ve ahlâkın yoluna girmelidir. Bu doğrultuda olan kazanç ve üretime çalışıp gayret etmelidir.⁶⁹

1.2.8. Salât (الصلاة)

Salât kelimesi *salla* fiilinden *fâ'letun* veznidir. Zekât için *zekkâ* - *zekâten* denildiği gibi (الصلاة) şeklinde vâv harfi ile yazılması lââm'ın kalın okunması içindir.⁷⁰ *Salle* (صلى) fiilinin asıl anlamı, kalçaları hareket ettirmektir. Nitekim namaz kılan kişi rükû ve secde esnasında bunu yapmaktadır.

“Salât” kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de bireysel ve toplumsal ibadet hayatının merkezinde yer alan, çok yönlü ve zengin anlama sahip kavramlardan biridir. Lügat anlamı itibariyle, “salât” kelimesi “*dua ve yakarış, istiğfâr, rahmet ve ibadet*”⁷¹ gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin kökü olan “s-l-v” (ص-ل-و), Arapçada “*bir şeyi izlemek, arkasından gitmek, yakından takip etmek*” anlamlarını da içermektedir.⁷²

Kur’ân- Kerîm öncesi dönemde, bazı araştırmacılar bu kelimenin Süryanice veya Aramice kökenli olabileceğini ve özellikle dua anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Ancak klasik Arap dilcileri, kelimenin Arapça kökenli olduğunu

⁶⁷ el-Enfâl 8/36.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/117.

⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/180; 2/198-200.

⁷⁰ Ebu'l-Bereket Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tenzîl*, çev. Ünal Harun (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 1/157.

⁷¹ Mehmed Efendi Ayıntabî, *Tibyân Tefsiri* (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980), 1/26.

⁷² Mesut Okumuş, “Semantik ve Analitik Açıdan Kur'an'da ‘Salât’ Kavramı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (30 Aralık 2004), 7.

savunmuş ve onun “dua” anlamındaki kökenine dikkat çekmişlerdir.⁷³ Bu kavram, İslâmiyette anlam genişlemesine uğrayarak dua, ibadet, rahmet ve istiğfar gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ancak İslâmiyetle beraber, rükû, secde ve kıyâm gibi şekli unsurları olan “namaz”ı tanımlayan bir terim hâline gelmiştir.⁷⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de rızıkla ilgili geçen âyetleri incelediğimizde genellikle *“Namazı ikame ederler ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerin bir kısmını infâk ederler”*⁷⁵ şeklinde geçmektedir. Genelde âyetlerde namaz ibadeti, rızık-infâk kavramıyla beraber geçmektedir. Bununla beraber infâk kavramı genel bir anlama sahip olup zekât ve sadaka ile birlikte diğer iyilik yapma türlerini de içeren bir kavramdır.

Sonuç olarak rızık kavramının namaz ve infâk ibadetiyle beraber geçmesi çalışmanın ve rızık kazanmanın da bir ibadet olduğunu göstermektedir. Çünkü çalışmadan helal rızık kazanılamaz. Helal rızık kazanılmadan da infâk yapılamaz. Dolayısıyla çalışmak ve helal rızık kazanmak namaz gibi hatta namazdan da daha önemli ve büyük bir ibadettir. Neticede haram rızıkla beslenen bir kimsenin de ibadetleri geçersizdir.

1.2.9. Suht (الصحت)

Arapçada s-h-t (س-ح-ت) kökünden türeyen suht (سَحَتٌ-سَحَتْ-إِسْحَاتٌ) kelimesi sözlükte, *“bir şeyi kökleme, bir şeyin kökünü kazımak, haram kazanmak, haksız kazanç elde etmek, bir şeyi sıyırmak, bir şeyi yok etmek, başkasının sahip olduğu şeyleri kökünden söküp atmak, harama düşmek, kazancı haram olmak, harama dalmak, azap,”*⁷⁶ *parası ve kanı haramla kazanılmış, yıkım ve yok etmek,*⁷⁷ *çorak toprak, çorak yıl*⁷⁸ *ve silinip yok olan kazanç”*⁷⁹ anlamlarına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de suht kavramı üç yerde isim⁸⁰ ve bir yerde türemiş fiil formatında⁸¹ olmak

⁷³ Okumuş, “Semantik ve Analitik Açıdan Kur’an’da ‘Salât’ Kavramı”, 3.

⁷⁴ Okumuş, “Semantik ve Analitik Açıdan Kur’an’da ‘Salât’ Kavramı”, 4.

⁷⁵ el-Bakara 2/3-254-267; el-Enfâl 8/3; er-R’ad 13/22; İbrâhîm 14/31.

⁷⁶ Sarı, *el-Mevârid*, 738-739; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 4/551; İbn Manzûr, *Lisânü’l’Arab*, 2/41-42; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/345.

⁷⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/345; İbn Manzûr, *Lisânü’l’Arab*, 2/41-42; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, 153.

⁷⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, 153.

⁷⁹ Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*, 252.

⁸⁰ el-Mâide 42, 62, 63.

⁸¹ Tâ-hâ 20/61.

üzere toplam dört defa geçmektedir. Fiil formatında geçtiği Tâ-hâ sûresi 61. âyette “şiddetli azapla kökü kazımak, yok etmek” anlamında kullanılmıştır.

Ebü'l-Ferec (ö. 597/1201), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* adlı tefsir eserinde bu âyetteki suht kelimesinin, İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisâi âlimler tarafından zammeli, harekeli olarak “suhut” şeklinde okunduğunu ifade etmiştir. Nâfi', İbn Amir, Âsım ve Hamza'nın da hanın sükûnu ile “suht” şeklinde okuduklarını ifade etmiştir. Sonuç olarak suht haram olan şeyin ismidir.⁸² Suhttan ne kast edildiği hususunda üç görüş vardır: Birincisi: Hükümde rüşvet almaktır. İkincisi: Dinde rüşvet almaktır. Üçüncüsü: Faiz ve helal olmayan her türlü gayri meşru kazançtır.⁸³

Bununla birlikte suht kelimesi çoğunlukla rüşvet, fahişelik ücreti, şarap parası, murdar hayvan etinin satışından alınan para, kâhine verilen ücret, günah işlemek için verilen ücret gibi alanı ve vereni küçük düşüren bayağı maddi menfaatleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁸⁴ Haram malın bereketi olmadığı ve haram kazanç ailenin huzurunu kaçırp evi yıktığı için ona suht adı verilmiştir.⁸⁵ Yüce Rabbimiz haram kazanç anlamında bu kavramı sadece üç âyette zikretmiştir:

سَمَاعُونَ الْكَذِبَ أَكْأَلُونَ لِلْسُّخْتِ قَارُونَ جَاؤُكَ فَأَخَذَكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضَ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
ثَنِيًّا وَإِنْ حَكَمْتَ فَأَخَذَكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ Onlar, yalanı çok dinleyen, suht
(haramı) çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.⁸⁶

Yine Rabbimiz şöyle der: “Onlardan çoğunun gûnahta, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür! Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!”⁸⁷

1.2.10. Bâtıl (الباطل)

Arapçada “geçersiz ve sürekliliği olmayan” anlamına gelen *butlân* kökünden türeyen *bâtıl* (بَطَلٌ بَطْلًا بَطُولًا) (çoğ. أَبَاطِيلُ) kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli bağlamlarda “otuz altı” kez zikredilmiştir.⁸⁸ Bu kelime, ilgili âyetlerde farklı anlam

⁸² İmam Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Âlî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 2/66.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 2/66, 88.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/41.

⁸⁵ Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, 2/275.

⁸⁶ el-Mâide 5/42.

⁸⁷ el-Mâide 5/62, 63.

⁸⁸ Fahrettin Olguner, “Bâtıl” (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/147.

boyutlarıyla kullanılmıştır. Örneğin bazı yerlerde “gerçek dışı beyân, hakikatin karşıtı,⁸⁹ anlamsız ve değersiz davranışlar,⁹⁰ kötü, maksatsız ve faydası olmayan eylemler,⁹¹ Allah’tan başka tanrılaştırılan putlar,⁹² hakikatin üstünü örten perde,⁹³ giden ve son bulan,⁹⁴ gerçeğin karşıtı olan yanlış düşünce⁹⁵ ve doğru bilgiye dayanmayan mesnetsiz iddialar”⁹⁶ gibi manalarda geçmektedir.

Bazı âyetlerde bâtil, sel suları ya da ateşle arıtılan madenler üzerindeki köpüğe benzetilerek hakikatin karşısında tutunamayacağı, kısa sürede silinip gideceği ifade edilmiştir.⁹⁷ Yine Yahudi ve Hristiyanların bilerek ve isteyerek hakikati bâtilla karıştırdıkları, böyle davranmamaları konusunda uyarıldıkları belirtilmiştir.⁹⁸ Ayrıca Kur’an’ın bâtıldan muhafaza edildiği, bâtil şeylerin ona nüfûz edemeyeceği ve Yüce Allah’ın daima hakkı üstün tutup bâtili yok edeceği vurgulanmıştır.⁹⁹ Göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki tüm varlıkların rastgele veya abes bir şekilde yaratılmadığı dile getirilmiştir.¹⁰⁰

Konumuzla ilgili bir âyette Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”¹⁰¹ Kâdî Beyzavî (ö. 685/1286) bu âyete şu şekilde mana vermiştir: “*Bir kısmınız bir kısmınızın malını, Allah’ın mubah kılmadığı şekilde yemesin.*”¹⁰² Yani zulüm, hırsızlık, gasp, yalan yere yemin etme ve bunun dışındaki yollarla yenilmesi haram kılınmıştır.¹⁰³

⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/136; Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*, 4/1635; el-Mü’min 40/78; Fussilet 41/42.

⁹⁰ el-Bakara 2/264.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/191.

⁹² Lokmân 31/30.

⁹³ Âl-i İmrân 3/71.

⁹⁴ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-mübeyyinu limâ tezâmmenehû mine’s-sünneti ve âyi’l-furkân*, çev. Kazım Sağlam - Ramazan Tuğ (İstanbul: Buruc Yayınları, 2006), 2/618.

⁹⁵ eş-Şûrâ 42/24.

⁹⁶ el-Mü’min 40/5.

⁹⁷ er-Ra’d 13/17; el-İsrâ 17/81.

⁹⁸ Âl-i İmrân 3/71; el-Bakara 2/42.

⁹⁹ Fussilet 41/42; eş-Şûrâ 42/24.

¹⁰⁰ Sâd 38/27.

¹⁰¹ en-Nisa 4/29.

¹⁰² Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 1/246.

¹⁰³ Ebu’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Firuzâbâdî, *Tenvîrû’l-mikbâs min tefsîr-i ibn abbâs*, ed. Ersan Güngör, çev. Cevher Caduk (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016), 1/210.

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (d. H. 701 ö. H. 774) “*Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*” adlı tefsir eserinde, “boş yere/haksız gerekçe” demek olan (باطل) kelimesinin “bir şeyin gerçek karşılığı olmayan” anlamına geldiğini, bu kelimedenden (ابطال) kelimesinin de türetildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Bu kelime ise “kaybetme, zarar” anlamına gelir. İslam dini alışlagelen şekliyle hakiki karşılığı olmaksızın veya mal sahibinin rızası olmadan birinin malını almayı haram kıldığı gibi malı faydalı ve gerçek şeklin dışında harcamayı da yasaklamıştır.

1.2.11. Şeytân (الشيطان)

Kur'ân'da yetmiş sekiz âyette toplam seksen sekiz defa geçmekte olan “şeytân” (çoğ. شَيَاطِينُ) ismi sözlükte “uzaklaştırmak, uzak olmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek”¹⁰⁵ anlamındaki şatn (ش-ط-ن) veya “öfkeden, kızgınlıktan yanmak”¹⁰⁶ anlamındaki şeyt (ش-ي-ط) kökünden türediği ve “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış olan; yanıp helâke mâruz kalmış olan varlık” demektir.

Cürcanî (ö. 816/1413), “azgın olan cinlere, insan ve hayvanların tümüne şeytân denildiğini”¹⁰⁷ ifade etmiştir. Buna göre insanı haktan saptıran her şey şeytanın vasfını ve sonuç olarak şeytânın adını almış olmaktadır.

Aklı ve duyuları bulunduğu hâlde gerçeği görmezden gelen, Kur'ân-ı Kerîm'de “şuursuz/akılsız canlılar sürüsü”¹⁰⁸ olarak nitelendirilen insanlar da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de iblîs ve şeytân kavramlarının geçtiği âyetlerin dışında da insanın dünya hayatındaki konumuna ve şeytânla olan mücadelesine işaret eden birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde şeytânın azgın, sinsî, yanıltıcı ve kışkırtıcı olduğu belirtilmekte, onun hile ve tuzaklarına karşı dikkatli olunması ve şeytânın şerrinden Yüce Allah'a sığınılması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Aynı şekilde haram ve pis yiyeceklerden, haram rızık ve kazançtan sakınarak şeytânın adımlarına uyulmaması gerektiği insanlara Yüce Allah tarafından bildirilmektedir.¹⁰⁹ Zira şeytân, insanı haram rızık kazanmaya ve tembelliğe davet eder.

¹⁰⁴ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, çev. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009), 3/742.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/475; Kanar, *Kanar Türkçe Arapça Sözlük*, 1109; Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 5/2144.

¹⁰⁶ İlyas Çelebi, “Şeytan” (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/99.

¹⁰⁷ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 135; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 551.

¹⁰⁸ el-A'râf 7/179

¹⁰⁹ el-Bakara 2/168.

İKİNCİ BÖLÜM

RIZKIN KAYNAKLARI, MADDİ VE MANEVİ RIZIK TÜRLERİ, HELAL VE HARAM RIZKIN MADDİ VE MANEVİ ETKİLERİ VE HELAL RIZKI ARTIRMANIN YOLLARI

2.1. RIZKIN KAYNAKLARI

Yaşadığımız dünyada maddi anlamda rızık ve rızıklanma, dünya hayatına dair bir durum gibi görünse de aslında bu durum Yüce Allah'a olan imanla doğrudan bağlantılıdır. İnsanın yaratılış amacı Yüce Allah'a kulluk etmek olmasına rağmen, insanlar arasında mal ve mülk eksikliği, geçim sıkıntısı veya refah içinde yaşama farklılıkları görülebilir.¹¹⁰ Ancak tüm bu olaylar, kişi ister mü'min ister fâsık, ister sâlih ister günahkâr olsun, Yüce Allah'ın sonsuz ilmi ve iradesi dâhilinde vukû bulan olaylardır. Yüce Allah, dünya hayatına ait rızık sınırlı, geçici ve fani olarak takdir etmiştir. Buna karşılık, manevi ve uhrevi rızık ise sonsuz, kalıcı ve değerlidir. Kur'ân'da bazı âyetlerde bu iki rızık türü arasında açıkça bir ayrım yapılır. Nitekim Yüce Allah, savaşa katılan mü'minlere hitaben, dünya nimetlerinin az ve fani, ahiret nimetlerinin ise daha çok ve baki olduğunu belirtmiştir.¹¹¹

Rızıkın kaynağı olan yer, gök ve denizin rızık konusuyla beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü rızıkla ilgili âyetlerde bu üç şey rızık kaynağı olarak zikredilmiştir. Rızıkın asıl kaynağı olan yağmurun yağması hususunda güneşin, rüzgârın, havanın, denizin ve toprağın ayrı ayrı görevleri vardır. Bunlar görevlerini sistemli ve ahenkli bir şekilde yerine getirerek insanın hizmetinde ve onun etrafında dönmektedir.

Kâinattaki her şey bir motor gibi veya bir insanın tüm organları gibi birbiriyle bağlantılı ve kusursuz, adeta devridaim motoru gibi dur durak bilmeksizin çalışmaktadır. Havadaki su, yağmur şeklinde toprağa, topraktan da bitkilere, bitkilerden de buharlaşarak tekrar semaya dönmektedir. Keza güneş toprağı, toprak da havayı ısıtır.

¹¹⁰ Yıldız, *Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*, 118.

¹¹¹ en-Nisâ 4/77.

2.1.1. Sema (السَّمَاء) ve Yağmur (المَطَر)

Rızık kaynaklarının başında gökyüzü ve yağmur gelmektedir. Çünkü bütün canlıların hayatının ve beslenmesinin temeli sudur. Kur’ân-ı Kerîm’de her şeyin sudan yaratıldığına dair birçok âyet bulunmaktadır. Rızıkla ilgili âyetler incelendiğinde, yeryüzündeki tüm nimetlerin ve hayatın, gökten indirilen su vasıtasıyla varlık bulduğu açıkça görülmektedir.¹¹² Dolayısıyla gökyüzü hayat sunabilecek bir şekilde tasarlanmıştır. İşte oradan yeryüzüne suyun inmesi rızık için vazgeçilmez bir nimet ve mucizedir.

Nitekim Rabbimiz bu hakikati şöyle zikretmektedir: “وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ” *Gökte rızığınız ve size vaad olunan şeyler vardır.*¹¹³ Dolayısıyla gökyüzü rızık açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Kazancın, mülkün yani zenginliğin temelinde iki ana kaynak yer almaktadır. Bunlardan ilki, insanın kendi emeğiyle elde ettiği kazançlardır. Bu gruba, bilgi, beceri, sanat ve çeşitli mesleki çabalar sonucunda kazanılan gelirler girer. İkinci kaynak ise yerden çıkan zenginliklerdir. Toprak, deniz, gökyüzü ve benzeri doğal alanlardan elde edilen nimetler bu gruba girer. Örneğin denizden çıkan balık, inci ve diğer doğal ürünler de bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹¹⁴ Bazı kazanç türleri de bu iki kaynağın birleşimiyle oluşmaktadır. Bu gibi durumlarda kazancın kaynağı, hangi unsurun “emek mi yoksa doğal mı” daha ağır bastığına göre belirlenir. Sonuçta, tüm kazanç yolları, insan emeği ve doğal kaynaklar olan bu iki ana unsura dayanır.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (d. 1878 ö. 1942) “*Hak Dini Kur’an Dili*” adlı tefsir eserinde, insan emeğinin öne çıkarılmasının, bu kaynağın insanlara daha yakın ve ulaşılabilir olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.¹¹⁵ Aslında doğadan elde edilen nimetlerin bile büyük ölçüde insan emeğiyle ortaya çıktığı göz ardı edilmemelidir. İnsan emeği doğuştan verilen kabiliyetlerin, aklın ve bedenin etkin bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olur. Bu yönüyle bakıldığında, emek dediğimiz şey bile temelde Yüce Allah’ın insana lütfettiği mevcut gücün bir sonucudur.

Bu nedenle Elmalılı’ya göre çalışmak, başlı başına bir kazanç kaynağı değildir. Buna karşın doğadan çıkanlar, insan emeği olmasa bile bağımsız bir kazanç sebebi

¹¹² el-Bakara 2/22, 29, 164; en-Nahl 16/128; el-Furan 25/49.

¹¹³ ez-Zâriyât 51/20.

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/199-201.

¹¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/199.

olabilir. Kesb, daha çok bir “katılım aracı” olarak görülmelidir. Bu sebeple doğadan gelen şeylerle insan emeğinin birleşiminden meydana gelen üçüncü bir kazanç türünden ayrıca söz etmeye gerek yoktur; çünkü bu zaten doğal olarak ortaya çıkan bir durumdur. Elmalılı, bu konuda insanların iki temel hata yaptıklarını belirtir: Birinci hata, sadece emeği esas alıp diğer kazanç kaynaklarını küçümsemektir. Bu görüşe sahip olanlar genellikle sadece çalışarak geçinen, fakat sermayesi olmayan kimselerdir. Onlar, sermaye sahiplerini değersiz görür; emek ve çalışmanın tüm üretim ve kazancın asıl sebebi olduğunu savunurlar. Oysa Elmalılı’ya göre bu, oldukça dar ve eksik bir bakış açısıdır. Çünkü emekle kazanmanın temel amacı, sermaye biriktirmek ve bunu üretimin yeni alanlarına aktarmaktır.¹¹⁶ İkinci hata, kazancın amacını göz ardı etmektir. Sermaye biriktirmek sadece tüketim için değil, daha çok üretimi geliştirmek, yeni yatırımlar yapmak, mal ve hizmetleri çeşitlendirmek gibi hedeflere hizmet eder. Dolayısıyla sermaye ve emek, birbirini tamamlayan unsurlar olarak görülmelidir. Elmalılı’nın bu değerlendirmesi, sadece ekonomik değil aynı zamanda ahlâkî ve felsefî bir perspektif sunar. Ona göre insanın kazancı, Yüce Allah’ın yarattığı doğa ve insana verdiği yetenekler arasındaki dengenin bir sonucudur. Dolayısıyla bu kaynaklara saygı göstermek ve bunları adilce değerlendirmek, sadece ekonomik değil, aynı zamanda imani ve ahlâkî bir yükümlülüktür.¹¹⁷

Modern ekonomi, üretim vasıtaları olarak toprak, emek ve sermaye üzerinde dururken, Kur’ân-ı Kerîm, semayı rızık kaynağı olarak birçok defa toprakla birlikte zikretmiştir. Gökyüzünün bozulup dengesizce düşmekten korunmuş bir tavan,¹¹⁸ hatta bir kubbe¹¹⁹ şeklinde yapan Allah, oradan yağmuru yerdeki kaynaklara indirip yerleştirmiştir.¹²⁰ Sonra da onunla, ekinler, bitkiler ve meyveler çıkarmıştır¹²¹. Gökten belli bir oranda su indirerek, onunla ölü beldelere hayat verip canlandırması,¹²² konuyla ilgili en çok geçen örneklerdendir. Göklerin ve yerin hazineleri¹²³ ve bu hazinelerin anahtarlarının Allah’ın yanında olduğu¹²⁴ bildirilirken, göğün, yerin ve

¹¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/199-201.

¹¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/199-201.

¹¹⁸ el-Enbiyâ 21/32.

¹¹⁹ el-Bakara 2/22.

¹²⁰ el-Mü’minûn 23/18.

¹²¹ ez-Zümer 39/21.

¹²² ez-Zuhruf 43/11.

¹²³ el-Münâfikûn 63/7.

¹²⁴ ez-Zümer 39/62.

ikisi arasındaki şeylerin oyuncak olarak yaratılmadığı,¹²⁵ aklını kullanan bir toplum için açık ve ispatlayıcı belgelerin bulunduğu¹²⁶ ifade edilmiştir.

Tarihte ve günümüzde gökyüzünün incelenmesiyle ilgili birçok araştırmaların yapılması tesadüf olmasa gerekir. Bizzat Kur’ân-ı Kerîm, insana göğü inceleme yani göklere yükselme ve araştırma fikrini vermiştir. Nitekim konuyla ilgili bir âyett Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp geçip gidebilerseniz, hadi geçin. Ama geçemezsiniz, ancak bir sultan (açık belge, kesin delil, hesap, kuvvet ve üstünlük) ile geçebilirsiniz.*”¹²⁷ Yani yer çekim kuvvetinin dışına çıkabilmenin yolu ve imkânı ancak bir “sultan”la mümkün olabilecektir. Bunun ise, Kâdir-i mutlak tarafından verilen bir güç olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyet bir gün, insanların uzayın derinliklerine gidebileceklerini ifade ederek 15 asır öncesinden günümüze mesaj vermiştir.

Sonuç olarak görülmektedir ki sayısız nimetlerin yaratılmasına vesile olan gökyüzü rızkın önemli kaynaklarından biri olup, bu kaynakta insanın hiçbir gücü ve iradesi yoktur. Çünkü göğü yaratan ve oradan hayat suyunu indiren yegâne kudret sahibi varlık Yüce Allah’tır.

2.1.2. Arz (الأرض)

Gökyüzü olduğu gibi arz da hayatın ve dünyanın diğer bir parçasıdır. Nitekim rızık/gıda denilen şey onun üzerinde hayat bulmaktadır. Kezâ yeryüzü buna kaynak olabilecek enerji ve maddeye sahip olarak yaratılmıştır. Canlıları rızkı olmadan düşünmek ve bu ikisini birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Maddi varlıklar, insan için bir sigorta yani hayati bir güvence oluşturmaktadır. Bu nedenle çoğu zaman insanlar onunla bozgunculuk ve azgınlık yaparlar. Elinde imkân olsa azgınlık yapacak nice insanlar vardır; ancak imkân bulamadıkları için yapamazlar. Yüce Allah insanların durumlarını çok iyi bildiğinden, azgınlığa ve bozgunculuğa meydan vermemek için rızık kimine az kimine de çok vermiştir.¹²⁸ Nitekim Rabbimiz “*وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنْزِلُ بَقْدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ*” Allah kullarına (tümüne birden) rızık bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka

¹²⁵ el-Enbiyâ 21/16.

¹²⁶ el-Câsiye 45/5; eş-Şûrâ 42/29.

¹²⁷ er-Rahmân 55/34.

¹²⁸ Muhit Mert, *Kaza-Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Hayat* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 65.

azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir”¹²⁹ der.

Yüce Rabbimiz, birçok âyette yeryüzüyle ilgili bilgi vermektedir. Misâl “yeryüzünün beşik yapılması, doğru yolun bulunup yürünebilmesi için yolların var edilmesi,¹³⁰ yerin oturmaya, yaşamaya uygun olarak yaratılması, ırmakların yaratılması, denizler ve dağların ve iki deniz arasında engelin konması,¹³¹ yeryüzünün insanların yararına baş eğdirilmesi, bunun nedenle yerin engebelerinde dolaşılması gerektiği,”¹³² ifade edilmektedir. Ayrıca Kur’ân’da “yeryüzüne insanların yerleştirilmesi ve orada geçim yollarının yaratılması,¹³³ ovalarda köşk ve dağlarda (kayaların) yontulup evler yapılması,¹³⁴ insanların yerden bir bitki gibi meydana getirilip yetiştirilmesi ve yine onun üzerinde insanların haşredilmesi¹³⁵ ve bir ömür geçirerek orayı bayındır hâle getirmesinin istenmesi”¹³⁶ ifade edilmektedir.

Yeryüzünün canlılar açısından amacına vurgu yaparak Rabbimiz şöyle der: “وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ” Allah yeri yaratıklar için var etti.”¹³⁷ Yine Rabbimiz: “أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا” Biz yeryüzünü dirileri de ölüleri de toplayan (bir yurt) yapmadık mı?”¹³⁸ der.

Yine Kur’ân’da yerin oturmaya ve geçime elverişli olarak yaratılması, sallanmasın diye dağların yerleştirilmesi, kendisinin ve güneşin ekseni etrafında dönmesi ifade edilmiştir.¹³⁹ Yer Yüce Allah’ın kudret ve azameti için apaçık ve çok güçlü bir delildir. Çünkü biz onu yuvarlak olduğu hâlde düz, dönmesine rağmen sabit zannederiz. Bu sebeple yeryüzünün işleyişi mucizevi ve olağanüstü bir olaydır.

Görülmektedir ki, yeryüzü ve üzerindeki her şey canlılar için var edilmiş ve onlar için düzenlenmiştir. Hem canlıların rızıklanması hem de onların yaşaması için Rabbimiz bu şekilde yaratmıştır.

¹²⁹ eş-Şûrâ 42/27.

¹³⁰ ez-Zuhruf 43/10.

¹³¹ en-Neml 27/61.

¹³² el-Mülk 67/15.

¹³³ el-A’râf 7/10.

¹³⁴ el-A’râf 7/74.

¹³⁵ El-Mülk 67/24.

¹³⁶ Hûd 11/61.

¹³⁷ er-Rahmân 55/10

¹³⁸ el-Mürselât 77/25-26.

¹³⁹ el- Hicr 15/19.

Kur’ân-ı Kerîm’de en çok geçen isimlerden biri olan “arz”, semayla denk tutularak beraberce zikredilmiş, sanki yer, yüce terazinin bir kefesine, içindekilerle beraber sema da diğer kefesine konmuş gibidir. Yüce Allah’ın varlığının en açık belge ve delillerinden biri olan arzın¹⁴⁰ Kur’ân’da türlü türlü özellikleri, akıl sahiplerinin idrakine sunulmaktadır. Üzerinde milyarlarca insanı taşıyan ve milyarlarca diğer canlıları besleyen dünyamız, içindeki en büyük esrarengiz hakikatleri saklamaktadır. Bir gram toprak içerisinde milyonlarca mikrobik canlı yaşamaktadır. Bu bakımdan arz, ilahi sınırsız gücün sessiz bir görseli ve kitabı gibidir.

Her ne kadar gökyüzünün yaratılışta ve rızkın sağlanmasında önemli bir yeri bulunsa da insanların tükettiği yiyecekler, içecekler, giydikleri elbiseler ve barınak yapımında kullanılan malzemelerin büyük bölümü arzdan kazanılmaktadır. İnsanların yaşamlarının neredeyse her alanında ihtiyaç duyduğu altın, bakır, gümüş, cam, çinko, kömür, petrol, krom, bor gibi pek çok maden ve doğal kaynaklar da doğrudan yerin derinliklerinden çıkarılmaktadır.¹⁴¹ Bu sebeple olsa gerek ki Kur’ân-ı Kerîm, çeşitli âyetlerde mü’minlerin dikkatini özellikle yeryüzüne çevirmekte ve onun insan hayatındaki vazgeçilmez rolünü hem hatırlatmakta hem de düşündürmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, insanı yeryüzünden başlayarak gökyüzüne doğru tefekküre yönlendirir.¹⁴² Arzda çeşitli nimetlerin ve bunların yaratılış gayesinden bahseder. Misâl, hayvanların yaratılış gayesi, “onların yün ve derileriyle ısınmak, süt ve etleriyle beslenmek, onlara binmek, onları nakliyyede kullanmak, ziraatta onlardan istifade etmek içindir.”¹⁴³ Renkleri, nevileri, faydaları çok çeşitli olan bitkiler, tatlarıyla, kokularıyla, renk ve şekil farklılığıyla Yüce Allah’ın varlığının, kudret ve sanatının birer delilidir.¹⁴⁴ Bunların bazıları insanlar için, kimisi de hayvanlar için gıda olmak üzere çeşitli özelliklere sahiptirler.

قُلِّبُطِرَ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعَبَبْنَا وَقَضَبًّا
İnsan, yediğine bir bakıp düşünsün.
Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı, iyiden iyiye yarıdık!
Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzüm, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık.¹⁴⁵

¹⁴⁰ ez-Zâriyât 51/19; el-Bakara 2/189.

¹⁴¹ Yıldız, Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım, 121.

¹⁴² en-Nâziât 79/27; el-Ğaşiye 88/18; eş-Şems 91/5.

¹⁴³ en-Nahl 16/5; el-Mü’min 40/79.

¹⁴⁴ er-Ra’d 13/4.

¹⁴⁵ Abese 80/24-32.

İnsanların giyim eşyaları da yerden yani topraktandır. Bunlar ya pamuk ve keten gibi bitkilerden ya da yün, kıl ve deri gibi hayvanlardan elde edilirler. Altın, bakır, gümüş, cam, petrol gibi hayatımızın vazgeçilmez unsurları hâline gelen madenler de topraktır.¹⁴⁶

Kur’ân-ı Kerîm, yerin farklı özelliklerini anlatarak iyi, güzel, hoş ve verimli olanı, kötü ve verimsiz olanı, yumuşak ve sert gibi vasıflarını zikretmektedir.¹⁴⁷ Kula düşen ise emek ve sermayesini harcayacağı iyi bir yer seçmektir. Koca arza atılan bir habbeye, tek bir taneye kıyasla yedi yıla bedel veren arz,¹⁴⁸ kaynaklarıyla, dereleri ve ırmaklarıyla, dağları, tepeleri ve ovalarıyla, bitmez tükenmez rızıkları depolayan bir depo gibidir. İnsanların ve hayvanların maddi rızıkları aradığı nehirlerin, ırmakların ve denizin insana musahhar kılınmasının¹⁴⁹ eşsiz yararlarını tüm canlılar görmektedir.

2.1.3. Deniz (البحر)

Rızık kaynaklarımızdan birisi de denizlerdir. Aslında deniz, yerküremizin bir parçası olması sebebiyle, “arz” ile beraber işlememiz mümkündür. Ancak, Kur’ân-ı Kerîm’in, deniz hakkında verdiği âyetleri analiz etmek ve konunun önemine dikkat çekmek için hususî bir başlık altında işlemeyi uygun bulduk.

Yaşadığımız dünyanın %75’ini su ve su alanları oluşturmaktadır.¹⁵⁰ İlim ve tekniğin ilerlemesiyle denizler, rızık kaynağı olma bakımından daha fazla önem kazanmıştır. Ayrıca denizden ve gemilerden bahseden birçok âyet mevcuttur. Mesela Rabbimiz: “ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلْطًا وَنَسَخْرُجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلْطًا وَتَرَى الْفُلَ الْكَبِيرَ مُوَاجِهًا وَهُوَ الَّذِي يَخْرِجُ الْمَاءَ مِنَ الْأَرْضِ وَنَسْخَرُجُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلْطًا وَنَسَخْرُجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلْطًا وَتَرَى الْفُلَ الْكَبِيرَ مُوَاجِهًا وَهُوَ الَّذِي يَخْرِجُ الْمَاءَ مِنَ الْأَرْضِ وَنَسْخَرُجُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلْطًا وَنَسَخْرُجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلْطًا وَتَرَى الْفُلَ الْكَبِيرَ مُوَاجِهًا ” O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir”¹⁵¹ şeklinde ifade ederek deniz avcılığını ve onu yemeyi helal kılmıştır.¹⁵²

Denizin menfaatlerinden bahsedilirken insanlara yarar sağlayan şeylerle, denizde akıp giden gemilerde, aklını kullanan bir topluluk için, nice belge ve kanıtların/burhanların varlığı¹⁵³ ifade edilmektedir. Rabbimiz gemileri kendi emirleri

¹⁴⁶ Coşkun, *Kur’an-ı Kerim’de Rızık Meselesi*, 26.

¹⁴⁷ el-A‘râf, 7/58; er-Ra‘d, 13/4.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/261.

¹⁴⁹ İbrâhîm 14/32.

¹⁵⁰ Yıldız, *Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*, 139.

¹⁵¹ en-Nahl 16/14.

¹⁵² el-Mâide 5/96.

¹⁵³ el-Bakara 2/164.

ve koyduğu tabiat kanunlarıyla bizim hizmetimize sunmuştur. Kezâ menfaatimize uygun olarak nehirleri bizim için var etmiştir.¹⁵⁴ Nitekim Rabbimiz şöyle der:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظَّلَالِ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيَهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ Görmedin mi ki, gemiler Allah'ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allah bunu âyetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır. Onları (denizde,) bir dalga gölgelikler gibi kapladığında, dini Allah'a has kılarak ona yalvarırlar. Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece nankör olanlar inkâr eder.¹⁵⁵

Deniz ürünleri ve denizde seyreden gemilerle sağlanan çeşitli faydalar, insanların hizmetine sunulmuştur. Bu sebeple Yüce Allah, deniz taşımacılığının önemine ve deniz ticaretinin sağladığı kolaylıklara da işaret etmektedir. Özellikle Mekke ve Medine dönemlerinde, denizcilik faaliyetlerinin yaygın olduğunu ve bu bölge halkının da ticaret için denizden yararlandığını hatırlatmaktadır.

Deniz ve göller, tükenmeyen büyük bir rızık kaynağıdır. Günümüzde birçok devletin, denizlerin hak ve kullanımında üstünlük sağlamak adına çeşitli yasal ve teknolojik düzenlemeler yapması, bunun rızık/kazanç için ne derece önemli bir vasıta olduğunu bize açıkça göstermektedir. Rabbimiz konuyla ilgili şöyle der

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي اللَّهِ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُوكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَلْبَثُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, onun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”¹⁵⁶

Denizciliğin tarih boyunca büyük bir sanayi dalı olduğu ve birçok milletin bundan faydalandığı aşîkârdır. Balıkçılıktan nakliye, stratejik ticaretten enerji kaynaklarına (örneğin petrol) kadar denizler, çok yönlü ekonomik katkılar sunmaktadır. Kur’ân’da bu çok yönlülük, insanın Yüce Allah katındaki değeriyle ilişkilendirilerek boyun eğdirme ve hizmete sunma anlamında teshir kavramıyla ifade edilmiştir.¹⁵⁷

Rüzgârlar, nehirler, dağlar ve denizler Kur’ân’da “teshir” edilen yani insanın hizmetine verilen varlıklar arasında sayılır. Kâinattaki her şey insanın hizmetine

¹⁵⁴ İbrâhîm 14/32.

¹⁵⁵ Lokmân 31/31-32.

¹⁵⁶ el-Câsiye 45/12-13.

¹⁵⁷ Coşkun, Kur’an-ı Kerim’de Rızık Meselesi, 31.

sunulmuştur.¹⁵⁸ Bu, insanın çevresiyle olan ilişkisini belirleyen temel bir ilkedir. Nitekim Rabbimi şöyle der: “ *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنْ* *الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ* Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır.”¹⁵⁹ Bu ifade deniz taşımacılığının ve denizdeki rızkın ne kadar büyük bir nimet olduğunu vurgulamaktadır.

Denizin düzenli işleyişi, içinde yaşayan canlılardan taşıdığı gemilere kadar pek çok faydayı beraberinde getirmektedir. Ayrıca hayatın temel unsurlarından olan yağmurun oluşması, iklimin dengelenmesi ve oksijen döngüsü gibi süreçlerde denizler belirleyici rol oynamaktadır.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Rabbimiz: “ *وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا* *مِلْحٌ أُجَاجٌ* İşte bu tatlı su, bu da acı tuzlu su”¹⁶⁰ diyerek denizin farklı bir nimetine dikkatimizi çekmektedir. Farklı tat ve yoğunluktaki suların aynı ortamda bulunması, Yüce Allah’ın kudret ve azametini bir delil olarak sunulmakta, böylelikle insanın dikkati ilahi intizama çekilmektedir. Ayrıca tatlı ve tuzlu suyun önemine dikkat çekilmektedir.

Denizden, içindeki rızıklardan ve gemicilik faaliyetlerinden bahsedilmesi, yalnızca dünyevî kazançlara değil, aynı zamanda Yüce Allah’ın lütuflarını idrak etmeye bir vesile olarak sunulmuştur. Nitekim Yüce Allah, deniz ticaretine teşvik ederken dahi, bu nimetin arkasındaki ilahî lütfu hatırlatmakta ve şükür bilincini telkin etmektedir.¹⁶¹ Kur’ân’da ticaret ve rızık kavramları pek çok yerde birlikte zikredilmiş, bu bağlamda “fazlullah” yani “Allah’ın fazlı/lütfu”¹⁶² ifadesiyle, rızkın yalnızca bir ekonomik kazanç değil, aynı zamanda Yüce Allah’tan gelen özel bir ihsan olduğu vurgulanmıştır. Bu âyetlerde deniz yolu ile ticaretin önemi ve deniz ürünlerinin helal rızık oluşuna dikkat çekilmekte, deniz avcılığına teşvik edilmektedir.

¹⁵⁸ en-Nahl, 16/14; el-Hac, 22/36–37, 65; Lokmân, 31/20; el-Câsiye, 45/12,13.

¹⁵⁹ İbrâhîm, 14/32.

¹⁶⁰ el-Furkân, 25/53.

¹⁶¹ ez-Zuhrûf 43/12-14.

¹⁶² er-Rûm 30/47.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi su, rızık olarak hayatımızın vazgeçilmez unsurlarındandır. Çünkü her şey ondan var edilmiştir.¹⁶³ Bu sebeple tüm canlılar için de vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

2.2. MADDİ RIZIK VE TÜRLERİ

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi rızık, maddi-manevi olsun insanın ihtiyaçlarıyla ilgili olan her şeydir. Bu bakımdan “canlının kendisinden faydalandığı her şey” diye tanımlanarak rızık anlamı genişletilmiş, beden ve ruhun faydalanacağı her şey rızık konusu olmuştur. Canlıların ihtiyaçlarını karşılamak için ihsan olunan nimetleri iki kısma ayırabiliriz:

1. Bedenin ihtiyacı olan nimetlerdir ki bunlar maddi rızıklardır.

2. Rухun ve kalbin ihtiyaçları ki, bunlara da manevi ihtiyaçlar diyebiliriz. İlim ve mârifet gibi. Bu başlık altında maddi rızık inceleyeceğiz.

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) rızık dört türe taksim etmiştir.

Birincisi: Mazmûn (garanti altına alınan) Rızık: Her canlının hayatta kalması için gerekli olan zorunlu şeyleri kapsar. Bu nevî rızık her canlı için garanti edilmiştir.

İkincisi: Maksûm (taksim edilmiş) Rızık: Yiyecek, içecek ve giyecek gibi ihtiyaç duyulan maddi nimetlerden oluşan bu rızık türü, Yüce Allah tarafından her insan için belirlenmiştir. Yazıldığı şekilde, belirlenmiş vakitte ve miktarda insana vâsıl olur.

Üçüncüsü: Memlûk (mülkiyet altına alınmış) Rızık: Yüce Allah'ın izni ve dilemesiyle insanların nâil ettiği dünya nimetidir. İlgili âyetlerde tekrarlı bir şekilde bu rızıklardan başkalarına infâk yapılması emredilmektedir.

Dördüncüsü: Mev'ûd (vadedilen) Rızık: Bu tür rızık, Allah Teâlâ'nın, takvâ sahibi kullarına vereceğini vadettiği nimetleri ifade etmektedir.¹⁶⁴ Misâl, bir âyette Rabbimiz: “Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır”¹⁶⁵ der. Yine Rabbimiz şöyle der:

أَعْلَمُ بِمَا "وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِنَبِّئَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ لَبِئْتُمْ فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا" Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: 'Ne

¹⁶³ el-Enbiyâ 21/30.

¹⁶⁴ Muhit Mert, “Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (Nisan 2005), 8-9.

¹⁶⁵ et-Talâk 65/2.

kadar kaldınız’? dedi. (Bir kısmı) ‘Bir gün, ya da bir günden az’, dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: ‘Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin.’”¹⁶⁶

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَبَاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ رِزْقًا لِلْعِبَادِ “
Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.”¹⁶⁷

Kehf Sûresi 19. âyetteki rızık kelimesi, “gıda maddesi”, Kâf Sûresi 11. âyetteki rızık kelimesi ise, “besin maddeleri, yenilen, giyilen ve kullanılan her şey” şeklinde anlaşılmıştır. Bu manada rızık kavramı, yerden çıkarılan ve gökten indirilen nimetlerin tamamına şamil bir kavram olmaktadır. Rızık kavramı, içmeye, giymeye ve genel anlamda faydalanmaya yönelik olan her şeyi içine alacak şekilde genişletilmiş ve “mutlak faydalanma” anlamında ele alınmaktadır. Kısacası rızık sadece beden değil, aynı zamanda ruhun da ihtiyaçlarını karşılayan şeyleri kapsadığı görülmektedir.

2.2.1. Kur’ân-ı Kerîm’de Helal Rızık ve Türleri

İslâm dininde rızık kavramı, yalnızca maddi kazanç veya yiyecek-içecek gibi unsurlarla sınırlı kalmayıp, Yüce Allah’ın insana lütfettiği her türlü nimet ve imkânı kapsayan geniş bir anlam alanına sahiptir. Bu bağlamda rızık, hem bedenin hem de ruhun ihtiyaçlarını karşılayan maddi ve manevi unsurları içermektedir. Rızık helal yollardan elde edilmesi, İslâm ahlâkının ve dinin temel ilkelerinden biridir. Zira Kur’an-ı Kerîm’de birçok âyette helal ve temiz rızık arayışı emredilmiş,¹⁶⁸ haram yollarla kazanılan malın bireyin hem dünyevî düzenini hem de uhrevî hayatını tehdit edeceği vurgulanmıştır.¹⁶⁹ Bu nedenle helal rızık, insanın sadece ekonomik faaliyetlerini değil, aynı zamanda inanç, ibadet ve ahlâk anlayışını da şekillendiren önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir.

¹⁶⁶ el-Kehf 18/19.

¹⁶⁷ Kâf 50/9-11.

¹⁶⁸ el-Bakara 2/168; el-Mâide 5/88; en-Nahl 16/114; el-Cuma 62/10.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/10, 29, 30.

Kur’ân-ı Ker’îm’de helal rızık, kazanmak için çalışmanın ibadet sayılması, kul hakkına riayet edilmesi, adaletin tesisi ve toplumsal huzurun sağlanması gibi pek çok hususla doğrudan ilişkilidir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan âyetler ışığında helal ve haram rızık kavramını Kur’ânî, ferdî, ahlâkî, ailevi ve toplumsal boyutlarıyla ele almaya gayret edeceğiz.

2.2.1.1. Tayyibât (Temiz Şeyler)

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “tayyibât” (الطيبات) kavramı, birçok anlamı ihtiva etmektedir. Bu kavram özellikle “helal rızık”¹⁷⁰ ve “güzel söz”¹⁷¹ anlamında kullanılmaktadır. Çoğul hâliyle “tayyibât”, Kur’ân-ı Kerîm’de hem maddi hem de manevi anlamları içerecek şekilde çeşitli bağlamlarda kullanılmaktadır. Bu yönüyle tayyibât, sadece maddi temizliği ve lezzeti değil, aynı zamanda ahlâkî ve dinî meşruiyeti de ifade eder. Yani bir şeyin “tayyib” olması, onun hem helal olması hem de fitrata uygun, zararsız, faydalı ve hoş olması anlamına gelmektedir.¹⁷² Kur’ân’da tayyibât kavramı sadece yiyecek ve içecekleri ifade etmek için kullanılmamıştır. “Eşler,¹⁷³ sözler,¹⁷⁴ ameller¹⁷⁵ ve yurtlar”¹⁷⁶ gibi birçok anlamda da kullanılmıştır. Bu da tayyibin, İslâmî düşüncede bir hayat tarzı, bir değer ve ahlâk ölçüsü olduğunu göstermektedir. Kur’ân’da müşriklerin bazı helal ve tayyib şeyleri kendilerine haram kılmaları eleştirilmiştir. Nitekim konuyla ilgili Rabbimiz şöyle der:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ De ki: “Allah’ın, kulları için
yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” De ki: “Bunlar, dünya
hayatında mü’minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür.
İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz.”¹⁷⁷

Bu âyet, tayyibâtın ilahi bir nimet olduğunu ve onun haram kılınmasının ancak Yüce Allah’ın yetkisinde bulunduğunu vurgular. Ayrıca temiz şeylerin aslen haram olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla tayyibât, insanın hem beden sağlığına hem de

¹⁷⁰ Mukâtil bin Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Mehmet Beşir Eryarsoy, vd. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 1/83.

¹⁷¹ İbrâhîm 14/24; Fâtır 35/10.

¹⁷² Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, 276.

¹⁷³ en-Nisâ 4/19.

¹⁷⁴ İbrâhîm 14/24.

¹⁷⁵ Fâtır 35/10.

¹⁷⁶ et-Tevbe 9/72.

¹⁷⁷ el-A’râf, 7/32.

ruhsal ve ahlâkî bütünlüğüne katkı sağlayan, meşru sınırlar içinde kalan her türlü nimeti ifade eder.¹⁷⁸

Yine Rabbimiz: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرُمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ ” *Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez*”¹⁷⁹ der. Buradan da tayyib şeylerin helal olduğunu ve haram kılınamayacağını görmekteyiz.

Yine Rabbimiz: “ قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ” *De ki: Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile! Ey akıl sahipleri Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz*”¹⁸⁰ der.

Kur'an'da tayyibât kavramı genellikle helal kavramıyla birlikte zikredilir. Misâl, Rabbimiz: “*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz ve helal olanlarından yiye*”¹⁸¹ diye buyurmaktadır. Bu âyette geçen “tayyibât” ifadesi, sadece helal olanın değil, aynı zamanda zararsız, sağlıklı, güzel ve insan tabiatına uygun olanın tercih edilmesi anlamına gelir. Burada tayyib, helalin bir üst mertebesi olarak değerlendirilmiştir. Zira bir şey helal olabilir ancak her helal olan şey tayyib olmayabilir.

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) “*Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*” adlı tefsir eserinde, “*tayyibât*” ifadesini açıklarken, bunun insanın mizacına uygun, fitraten meyilli olduğu ve İslâm'ın da haram kılmadığı gıdalar anlamına geldiğini belirtmiştir. Taberî'ye göre tayyibât, hem duysal hem de şer'î anlamda hoş ve kabul edilebilir olan her şeyi kapsar.¹⁸² Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678) anlatıyor:

“*Resûlullah (sav), “Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti.” buyurdu ve şu âyetleri okudu: “Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiye, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.” (Mü'minûn, 23/51) “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiye.” (Bakara, 2/172) Sonra Resûlullah (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçı başı dağılmış, ellerini göğ-*

¹⁷⁸ Âl-i İmrân 3/93; en-Nisâ 4/160-161; el-En'âm 6/146.

¹⁷⁹ el-Mâide 5/87.

¹⁸⁰ el-Mâide 5/100.

¹⁸¹ el-Bakara 2/172.

¹⁸² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 1/400.

uzatarak, “Yâ Rab, yâ Rab!” diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve “Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?” diye buyurdu.¹⁸³

Tayyibât kavramı, İslâm düşüncesinde rızık anlayışının kalite yönünü de temsil etmektedir. Helal ile tayyib kavramının birlikte geçmesi, sadece dinî hükümlerin değil, aynı zamanda ahlâkî ve etik değerlerin de rızık tercihinde belirleyici olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tayyibât kavramının, bireyin tüketim alışkanlıklarını, kazanç yollarını, çevreye ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını da içine alan kapsayıcı bir anlamı vardır. Günümüz tüketim toplumlarında tayyibât kavramı, sağlıklı beslenme, doğal üretim ve bilinçli tüketim gibi konularla birlikte yeniden yorumlanmaya ihtiyacı bulunmaktadır.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ كَإِذَا قُلْتُمْ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ Kendileri için nelerin helal kıldığını sana soruyorlar. De ki: Tayyibât (temiz şeyler) ve Allah'ın size öğrettiğinden kendilerine öğretilmiş (hâle getirdiğiniz) av hayvanlarının ele geçirdiği şeylerden (oluşan avlar da) size helal kılınmıştır. (Onların) sizin için tutup yakaladıklarından yiyecek ve üzer(ler)ine Allah'ın adını anın! Allah'a karşı [takvâ]lı (duyarlı) olun! Şüphesiz ki Allah hesabı hızlı olandır.¹⁸⁴

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الذِّينِ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَالٌ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلَالٌ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الذِّينِ أُوتُوا الْكِتَابَ إِذَا اتَّيْتُمُوهُنَّ أُجُورُهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّحِذِينَ Bugün, tayyibât size temiz şeyler helal kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecek(ler)i size helaldir; sizin yiyecek(ler)iniz de onlara helaldir. Mü'min kadınlardan namuslu olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu kadınlar da mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir. Kim inanmayı inkâr ederse elbette yaptıkları boşa gitmiştir ve o, ahirette kaybedenlerdendir.¹⁸⁵

Bu âyetler Yüce Allah'ın tayyib/temiz olan her şeyi helal kıldığını göstermektedir. Bununla beraber habîs/pis olan şeylerin de haram olduğunu göstermektedir. Buradan Yüce Allah'ın insan sağlığına zarar vermeyen ve faydalı olan her şeyi helal kıldığını anlıyoruz. Sonuç olarak bu âyetlere de baktığımız kadarıyla tayyib olan her şey helal olup, maddi rızık kapsamına girmektedir.

¹⁸³ İmam Ahmed İbn Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421–2001), 14/89-90; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Küşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulkâkî (Kahire: Matbaatu İsâ'l-Bâbi'l-Halebî ve Şerikêh, 1374/1955), “Zekât”, 19 (No. 1015); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *El-Câmiu'l-kebîr (Sünenü Tirmizî)* (Dâru'l-ğarbi'l-İslâmi, 1996), “Temizlik”, 41 (No. 2799).

¹⁸⁴ el-Mâide 5/4.

¹⁸⁵ el-Mâide 5/5.

2.2.1.2. Deniz Ürünleri

Önemli rızık çeşitlerinden ve kaynaklarından biri de deniz ürünleri (ziynetleri, madenleri) ve denizde yaşayan canlılardır. İslâm dini, yiyecek ve içeceklerle ilgili hükümleri belirlerken hem insan sağlığını, hem de manevi temizliği gözetmiştir. Bu bağlamda “helal” ve “haram” kavramları, Müslümanların hayatında temel belirleyici kavramlar olmuştur. Deniz ürünleri tarih boyunca beslenmede önemli bir kaynak olmuş, ancak bu ürünlerin helalliği konusunda İslâm mezhepleri arasında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Deniz hayvanları, hem beslenme hem de kültürel açıdan insan yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. İslâm dininde deniz ürünlerinin helalliği konusu, Kur’ân-ı Kerîm âyetleri ve hadisler ışığında mezheplerce çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de deniz ürünlerinin helalliğiyle ilgili olarak Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*أَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلْغَيَّارَةِ وَحُرْمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا نُمُتُّمْ*” *Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helal kılındı. Kara avı ise ihramlı olduğunuz sürece size haram kılındı. Huzurunda toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının.*”¹⁸⁶ Bu âyet, ihramlı hacca giden mü’min kimselerin kara avından uzak durmaları gerektiğini ve denizden elde edilen avın mubah olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca deniz avcılığı ve yiyeceğinin ihramlı olsun olmasın herkese helal olduğunu göstermektedir. Burada geçen “bahr” kelimesi, tuzlu veya tatlı su kaynaklarını, yani hem denizi hem de göl ve nehirleri kapsayan geniş bir anlama sahiptir. Âyetin zahiri anlamı, deniz ürünlerinin genel olarak helal olduğu yönündedir. Ancak bu konuda fıkıh bilginleri arasında farklı nedenlerden dolayı ihtilaf doğmuştur.

Misâl, Hanefî âlimlerine göre, sadece balık türleri helal kabul edilmektedir. Balık sınıfına girmeyen midye, kalamar, yengeç, ıstakoz vb. deniz hayvanları ise haramdır. Bu görüş, deniz hayvanları ifadesinin balık türleriyle sınırlı olduğu anlayışına dayanmaktadır.¹⁸⁷ Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri denizden elde edilen tüm hayvanların helal olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak, Şâfiî mezhebinde, hem

¹⁸⁶ el-Mâide 7/96.

¹⁸⁷ Ali Bardakoğlu, vd., *İlmihal İslâm ve Toplum* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 2/41-42.

karada hem de denizde yaşayabilen hayvanlar (örneğin kurbağa, yengeç) haram kabul edilmektedir.¹⁸⁸

Hiz. Peygamber (s.a.s.) deniz ürünleriyle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “ *هُوَ الطَّهْرُ مَاءُهُ، الْحِلُّ مَيْتَتُهُ* Denizın suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helaldir.”¹⁸⁹ Bu hadis, deniz suyunun temizlik vasfını ve deniz hayvanlarının ölüsünün helal olduğunu ifade etmektedir. Bu da deniz ürünlerinin helallığı konusunda önemli bir delil olarak kabul edilmiştir. Ayrıca mezkûr hadis, denizde ölü olarak bulunan hayvanların bile temiz ve helal olduğuna işaret etmektedir. Sahabe uygulamalarında da denizden çıkan yiyeceklerin tüketildiği ve Hiz. Peygamber’in bunu tasdik ettiğı bilinmektedir.¹⁹⁰

İslâm dini, temelde insan hayatının maddi ve manevi yönlerden korunmasını hedefleyen bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Bu ilke doğrultusunda, bireyin bedenine veya ruhuna zarar verebilecek her türlü unsur yasaklanmış, faydalı ve zararsız olanlar ise helal kılınmıştır. Gıda maddeleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Esasen yiyecek ve içeceklerin helal olduğu kabul edilmiş; ancak insan sağlığını tehdit edebilecek az sayıdaki unsurun tüketimi yasaklanmıştır. Bu gerçek, Kur’ân-ı Kerîm’de hem genel prensipler hem de örneklerle açıkça ortaya konulmuştur. Nitekim Kur’ân’da: “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan helal ve temiz şeylerden yiyin, şeytanın adımlarını izlemeyin”¹⁹¹ diye buyrulmaktadır. Yine Rabbimiz: “Ey iman edenler! Eğer yalnızca Allah’a kulluk ediyorsanız size verdiğimiz temiz ve helal rızıklardan yiyin ve O’na şükredin”¹⁹² şeklinde buyurmuştur. Aynı şekilde Rabbimiz: “Sana, kendilerine neyin helal kıldığını soruyorlar. De ki: Temiz olanlar (tayyibât) size helal kılınmıştır...”¹⁹³ buyurmuştur.

Bu âyetler, yiyecek ve içeceklerin hem helal hem de temiz olması gerektiğini beyân etmektedir. Ayrıca insanın onurlu ve temiz bir varlık oluşuna uygun bir şekilde tüketimde bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Öte yandan, Kur’ân’da bazı

¹⁸⁸ Bardakoğlu, vd., *İlmihal İslâm ve Toplum*, 2/41-42.

¹⁸⁹ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Daru’r-Risâleti’l-Âlemî, 1430/2009), “Temizlik”, 39 (No. 83); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/349, 23/257; Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Temizlik”, 52 (No. 69); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Şuayb el-Arnaût (y.y.: Daru’r-Risâleti’l-Âlemî, 1430/2009), “Temizlik”, 38 (No. 386-388); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/349 (No. 8736), 23/257 (No. 15013); Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ en-Nesâî*, nşr. Hasan Abdülmün’im Şelbî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), “Avcılık”, 17 (No. 4843).

¹⁹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Yengeç, istakoz, karides, kalamar ve midye gibi deniz ürünleri yenir mi?”, Dini Sorular, kurul.diyaret.gov.tr [erişim: 20 Aralık 2025].

¹⁹¹ el-Bakara 2/168.

¹⁹² el-Bakara 2/172.

¹⁹³ el-Mâide 5/4.

yiyeceklerin kesin olarak haram kılındığı da belirtilmiştir. Bunlar arasında özellikle leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar yer almaktadır.¹⁹⁴ Bu yasakların yanında Kur'an, deniz ürünlerinin helalliğini özellikle vurgulamış ve şu şekilde sonuca bağlamıştır: “Size ve yolculara geçimlik olmak üzere deniz avı ve deniz yiyeceği helal kılındı.”¹⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'in helal ve haramla ilgili çerçevesi açıklama ve uygulama görevi, Hz. Peygamber'e verilmiştir. Nitekim Peygamber'in bu yönüyle ilgili Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

“الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُونًا عِنْدَهُمْ فِي الْكُوْنِ وَالْأَنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَإِنَّهُمْ قَالُوا آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara tayyibâtü (temiz şeyleri) helal, habâisi (kötü ve pis şeyleri) haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁹⁶

Hız. Peygamber (s.a.s), bu görevi doğrultusunda helal ve haram hayvanlara dair birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra, pis ve iğrenç yapıları sebebiyle bazı hayvanların da yenilmesini yasakladığı bilinmektedir. Deniz ürünleri konusunda ise Resûlullah'ın şu hadisi meşhurdur: “Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir.”¹⁹⁷ Bu hadis, hem deniz suyunun temizlik bakımından hükmünü hem de deniz hayvanlarının ölü hâlde bulunmalarının bile helal olduğunu bildirmesi açısından önemlidir.¹⁹⁸

Kur'an ve sünnette, deniz hayvanlarının türlerine dair ayrıntılı bir liste verilmemiştir. Bunun yerine, genel ilkeler ortaya konmuştur. Genel olarak sağlığa zararlı ve insan doğasına aykırı olan şeylerin tüketilmemesi İslâm'ın temel ilkelerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Yani nasta hükmü bulunmayan konular, selim akıl ile Kur'an ve sünnet rehberliğinde insana bırakılmıştır. Misâl, tayyib olan her şey helal, habîs olan her şey haramdır ifadesi genel bir ifadedir. Bu durum, zamanla farklı içtihatların ortaya çıkmasına yol açmış ve mezhepler arasında fikir ayrılıklarını doğurmuştur.

¹⁹⁴ el-Bakara 2/173; el-En'âm 6/145.

¹⁹⁵ el-Mâide 5/96.

¹⁹⁶ el-A'râf 7/157.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, “Temizlik”, 39 (No. 83); İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/349; 23/257; Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Temizlik”, 52 (No. 69); İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Temizlik”, 38 (No. 386); Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ en-Nesâî*, “Avcılık”, 17 (No. 4843).

¹⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/407.

Deniz ürünlerinde Hanefiler, sadece balık çeşidini helal kabul etmektedir. Balık dışındaki karides, yengeç, midye, kalamar gibi deniz canlıları haram, mekruh veya şüpheli görülür. Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, Mâide Sûresi 96. âyetin genel ifadesinden yola çıkarak, denizde yaşayan tüm hayvanları helal kabul ederler. Bununla birlikte timsah gibi yırtıcı ve korku verici hayvanlar istisna tutulur. Şâfiî mezhebi ise, karada da yaşayabilen bazı deniz canlılarını (örneğin kurbağa, kaplumbağa, yengeç vb.) habîs sayarak helal görmezken, karides, midye, istakoz ve kalamar gibi hayvanların yenilmesini ise helal görmektedirler.¹⁹⁹ Bu kapsamda tüm İslâm bilginleri, balık türlerinin helal olduğu hususunda ittifak hâlinde. Ancak balık dışındaki deniz ürünlerinin helalliği meselesinde farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Hakkında açık bir nas bulunmayan hayvanlar konusunda mezhep âlimlerinin ihtilafı ise fikhî çeşitliliğin ve uygulamada kolaylık sağlamanın bir göstergesi olarak görülmektedir. Sonuç olarak, yukarıdaki âyet, hadis ve fikhî görüşler doğrultusunda, yengeç, istakoz, karides, kalamar ve midye gibi deniz ürünlerinin üretimi ve tüketimi, kâhir ekser mezhep tarafından helal kabul edilmiştir.

2.2.1.3. Kara Hayvanları

Kur'an-ı Kerîm, insanın hayatını düzenleyen bir rehber olarak, yalnızca ibadet ve ahlâk esaslarını değil, aynı zamanda insanın çevresiyle olan ilişkisini de ele almaktadır. Bu bağlamda, kara hayvanları Kur'an'da hem doğrudan hem de dolaylı olarak çeşitli yönleriyle zikredilmiştir. Bu hayvanlar, insanın istifadesine sunulan nimetler ve rızık olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca ibret alınacak varlıklar olarak gösterilmiş ve bazıları da sembolik anlamlar taşıyan kıssalarda yer almıştır.

Kur'an-ı Kerîm, kara hayvanlarını insanın faydalanabileceği nimetler arasında saymaktadır. Bu hayvanların etinden, sütünden, derisinden ve taşıma gücünden istifade edilmesi, Yüce Allah'ın insanlara olan lütuflarından biri olarak sunulmaktadır. Bu durum Kur'an-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: “ *وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۚ نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ* Hayvanlarda da sizin için ibret vardır. Size karınlarındaki fışkı ile kan arasından, içenlerin boğazından kolayca geçen halis süt içiriyoruz.”²⁰⁰ Bu âyet, hayvanların insan hayatındaki ekonomik ve beslenme

¹⁹⁹ Bardakoğlu, vd., *İlmihal İslâm ve Toplum*, 2/41-42.

²⁰⁰ en-Nahl 14/66.

açısından son derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Yüce Allah'ın kullarına lütufta bulunduğu dikkat çekmektedir.

Bazı kara hayvanları, Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan yer almaktadır. Özellikle kurban ibadetinde kullanılan evcil hayvanlar yani deve, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanlar, hem ibadet hem de yardımlaşma açısından önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle geçmektedir: *“Biz her ümmete kurban kesmeyi meşru kıldık ki, kendilerine -rızık olarak verdiğimiz hayvanlar- üzerine Allah'ın adını ansınlar.”*²⁰¹ Bu âyet, kurban ibadetinin evrenselliğini ve hayvanların bu ibadetteki rolünü vurgulamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, bazı kara hayvanlarını ahlâkî ve manevi dersler, öğütler vermek amacıyla örnek olarak sunmuştur. Misâl eşek sesi, çirkin sesin sembolü olarak kullanılır. Nitekim konuyla ilgili Rabbimiz şöyle der: *“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini alçalt; çünkü seslerin en çirkinini eşek sesidir.”*²⁰² Bu tür örnekler, insan davranışlarını şekillendirmede hayvanların özelliklerinden yararlanıldığını göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, çoğu kara hayvanlarının helal olduğunu belirtirken, çok azının da haram olduğunu belirtmektedir. Bu hükümlerin temelinde, hayvanların temizliği, gıdalanma şekli ve insan sağlığına olumlu-olumsuz etkileri gibi durumlar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu şöyle geçmektedir:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ
وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَبَحْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ أَلَيْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْ بَيْنِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ اللَّهَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ
اضْطُرَّ فِي مَحْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ Leş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan
başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş,
boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip
kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde
(sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram
kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır.”²⁰³

Bu âyet, hayvanların kesim şekli ve ölüm nedenlerinin helallik-haramlık hükmünde belirleyici olduğunu açıkça göstermektedir.

Müfessirler, Kur'ân'da geçen kara hayvanlarını sadece fiziksel varlıklar olarak değil, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyan varlıklar olarak da kabul etmişlerdir. Örneğin, “dabbe” kelimesi, genel olarak yeryüzünde yürüyen canlıları ifade ederken, bazı tefsirlerde kıyamet alameti olarak yeryüzünden çıkacak özel bir varlık şeklinde

²⁰¹ el-Hac, 22/34.

²⁰² Lokmân, 31/19

²⁰³ el-Mâide, 5/3

de yorumlanmıştır. Rabbimiz konuyla ilgili şöyle der: “Allah bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²⁰⁴ Bu âyet, kara hayvanlarının çeşitliliğini ve Yüce Allah’ın yaratma kudretini vurgulamaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de kara hayvanları insanın maddi ve manevi hayatında önemli bir yere sahip varlıklar olarak sunulmaktadır. Bu hayvanlar, insanın beslenmesinden ibadetine, ahlâkî gelişiminden Yüce Allah’ın kudretini anlamasına kadar birçok alanda etki oynar. Tefsirler de bu hayvanların Kur’ân’daki yerini ve anlamını derinlemesine ele alarak onların insan hayatındaki önemini beyân etmiştir. وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُّوا “Yine O, hayvanlardan da irili ufaklı var edendir. Allah’ın size rızık olarak verdiğiinden yiyin de şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”²⁰⁵

Sahip olduğumuz her hayvan bizim için bir rızıktır. Bu kapsamda kara hayvanlarının Kur’ân’daki bahsi, sadece biyolojik varlıklar olarak değil, aynı zamanda insanın Yüce Allah ile olan ilişkisini, çevresiyle olan etkileşimini ve kendi iç dünyasını anlamasına birer vesile olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla beraber Yüce Allah’ın mucizevî bir rızık olduğunu bilmek gerekir ki bütün hayvanlar hizmetimize sunulmuştur.²⁰⁶

2.2.1.4. Helal Rızka Teşvik Eden Âyetler

İslâm’da rızık kavramı, sadece bireyin geçimini sağlayan maddi unsurlarla sınırlı olmayıp, ahlâkî ve manevi boyutları da içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu bağlamda helal rızık, hem Yüce Allah’ın kullarına bir lütfu hem de insanların bu lütfu meşru yollarla talep etme sorumluluğunun adıdır. Kur’ân-ı Kerîm, çeşitli âyetlerde insanları helal ve temiz rızıkla yetinmeye çağırmakta, haram, şüpheli veya ahlâk dışı yollarla elde edilen kazançları yasaklamaktadır. Bazı âyetlerde sadece iman edenlere hitap ederek bazı âyetlerde de tüm insanlara hitap ederek helal rızka teşvik etmektedir. Kur’ân’da insanlara yönelik genel bir uyarı niteliğindeki bir âyette şöyle

²⁰⁴ en-Nûr 24/45.

²⁰⁵ el-En’âm 6/142.

²⁰⁶ en-Nahl 16/5-8; el-En’âm 6/142.

buyrulmaktadır: “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan helal ve temiz olan şeylerden yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.”²⁰⁷

Bu âyette kullanılan “helalen tayyiben” ifadesi, bir şeyin sadece fikhî açıdan helal olmasını değil, aynı zamanda zararsız, faydalı, sağlıklı ve güzel olmasını da kapsamaktadır. Elmalılı’ya göre bu kavram, şeriatın izin verdiği sınırların ötesinde, insan fitratına uygun ve iç huzuruyla tüketilebilecek rızık tanımlar.²⁰⁸ Helal kazanç, içinde kimsenin talep edeceği bir hakkı bulunmayan ve şüpheden uzak olan her şeydir. Bir de bunların temiz olanlarından yani insan tabiatının lezzet aldığı ve dinin güzel bulduğu kısımlarından yenilmesi gerekir.²⁰⁹ Âyetin devamında geçen “şeytanın adımları” ifadesi ise, haram kazanç yollarının, bireyi sadece dünyevî bir suç değil, manevi bir sapkınlık içine de sürükleyeceğine işaret eder. Fahreddin er-Râzî (ö. H. 606/M. 1210) “*Mefâtühü’l-gayb*” adlı tefsir eserinde, bu ifadeyi “haram yollarla rızık aramak” olarak yorumlamış ve bunun hem toplumsal hem bireysel düzeyde ahlâkî çöküşe neden olabileceğini belirtmiştir.²¹⁰

Bir başka âyette ise bu uyarılar, doğrudan iman edenlere yöneltilerek şu şekilde ifade edilir: “Ey iman edenler! Eğer yalnızca Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz helal ve temiz rızıklardan yiyin ve Allah’a şükredin.”²¹¹

Bu âyette helal rızıkın ibadet bilinciyle bağlantılı olduğuna dikkat çekilir. Zira sadece helal yiyen ve şükreden birey, Yüce Allah’a kulluk bilincini koruyabilir. Tefsirlerde bu âyet, tüketilen gıdanın ibadetin kabulünde rol oynadığı vurgusuyla açıklanır. Fahreddin er-Râzî, bu âyeti değerlendirirken helal rızıkla beslenen bir beden Yüce Allah’a kulluğa daha elverişli olduğunu, haramla beslenen bedenin ise ibadet şuurunu zayıflattığını belirtir.²¹² Helal rızıkla ilgili bir başka âyet-i kerîmede ise doğrudan takvaya vurgu yapılmaktadır: “Allah’ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıktan yiyin. Kendisine iman etmiş olduğunuz Allah’tan sakının.”²¹³

Bu âyette Yüce Allah’ın helal olarak yarattığı nimetlerin bilinçli bir şekilde tüketilmesi gerektiği bildirilmekte ve bu tüketimin takva bilinciyle yapılması

²⁰⁷ el-Bakara 2/168.

²⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/545.

²⁰⁹ İbn Acîbe el-Hasenî, *Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2011), 1/507.

²¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/199-201.

²¹¹ el-Bakara 2/172

²¹² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/2198.

²¹³ el-Mâide 5/88.

istenmektedir. Taberî'ye göre âyetteki emir, sadece helal olanı tercih etmeyi değil, helale ulaşırken de meşru yollarla hareket etmeyi gerektirir. Ayrıca haram olanı bırakmanın temelinde Allah korkusu ve sorumluluk duygusu yer alır.²¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de çalışarak rızık kazanmak teşvik edilmiş ve bu kazancın Yüce Allah'ın lütfu olduğu vurgulanmıştır. Nitekim Rabbimiz şöyle der: “ *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* *Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*”²¹⁵ Bu âyet, hem dinî sorumlulukları hem de dünyevî gayreti dengede tutma ilkesini ortaya koymaktadır. Burada geçen “Allah'ın lütfu” ifadesi, rızıkın ilahi bir bağış olduğunu, ancak bu bağışa ulaşmak için bireyin çaba göstermesi gerektiğini ifade eder.

Helal rızık anlayışı, İslâm düşüncesinde yalnızca bireysel düzeyde ahlâkî bir ilke değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması için zaruri bir temeldir. Kur'ân-ı Kerîm, insanı hem yaratılış gayesine uygun beslenmeye hem de bu beslenmenin meşru kaynaklardan sağlanmasına yönlendirir. Tefsir yazınları bu âyetleri yorumlarken helal rızık bireyin ibadet hayatı üzerindeki etkilerine, ahlâkî gelişimine ve toplumsal sorumluluklarına da sıkça yer verir. Helal kazanç, Müslüman bireyin Yüce Allah ile olan ilişkisini doğrudan etkilediği gibi onun toplumdaki güvenilirliği, adaleti ve huzur ortamını da şekillendirir. Bu nedenle helal rızık teşvik eden âyetler, sadece dinî bir zorunluluk değil, aynı zamanda ahlâkî ve sosyal bir yükümlülük olarak değerlendirilmelidir.

2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Haram Rızık ve Türleri

Kur'ân-ı Kerîm'de rızık, Allah Teâlâ'nın kullarına sunduğu maddi ve manevi tüm nimetleri ifade eder. Ancak bu rızık elde edilmiş biçimi, İslâmî öğretilerde yalnızca ekonomik bir mesele olarak değil, aynı zamanda etik ve itikadî bir boyut olarak ele alınır. Bu bağlamda “helal rızık”, meşru yollarla kazanılan ve tüketilmesi dinen uygun görülen rızık ifade ederken, “haram rızık”, dinen yasaklanmış, haksız yollarla elde edilen ve kul hakkı, hile, faiz, gasp gibi unsurları içeren kazanç türlerini ifade etmektedir.²¹⁶

²¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/137.

²¹⁵ el-Cuma 62/10.

²¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/545.

Ehl-i sünnete göre; insanın yediği şey, ister helal olsun, ister haram olsun, o istifade edilen şey onun rızıkıdır ve ona nasip olmuştur. Bu durumda rızık, canlının kendisiyle beslendiği ve istifade ettiği şeyin adıdır. Mu'tezile'ye göre ise rızık, helal ve meşru bir şekilde canlının mülkiyetine dâhil olan şeydir. Diğer bir ifadeyle, kendisiyle faydalanmanın memnu' yani yasak olmadığı şeydir. Bu da ancak helal ile mümkün olur.²¹⁷

Kur'ân'da haksız kazanç konusu, genel anlamda “başkasının malını bâtil yollarla yemek”²¹⁸ ifadesiyle dile getirilmiş, çeşitli yönleri ise farklı kelimelerle anlatılmıştır. Dolaylı olsun doğrudan olsun, haksız kazanç ve haram rızık mevzusuna temas eden ilgili ve en dikkat çeken kavramlar şunlardır. “Emanete ihanet (gull),²¹⁹ rüşvet,²²⁰ ölçü ve tartıdaki hile (taffif),²²¹ malları eksik verme (bahs),²²² kumar ve fal (meysir),²²³ faiz (ribâ),²²⁴ hırsızlık,²²⁵ zulüm ve ölçü-tartıda eksiklik (keyl-vezn)²²⁶, yetim malı²²⁷, miras²²⁸” gibi fiiller konuyla ilişkilidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de haram rızka dair uyarılar, hem bireyin manevi temizliğini hem de toplumun ekonomik ve ahlâkî dengesini korumayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede haram rızka ilişkin âyetler, hem yasaklanan gıda ve kazanç türlerini ortaya koymakta hem de bu tür kazançların insan üzerinde doğuracağı olumsuz etkileri bildirmektedir.

Benzer yasaklama ifadeleri, Mâide Sûresi'nin 3. âyetinde daha ayrıntılı olarak zikredilmiştir. Elmalılı'ya göre bu âyetlerdeki yasaklamaların temelinde, insan sağlığını ve fitrî temizliği koruma ilkesi yatmaktadır. Leş ve kan gibi biyolojik olarak zararlı, domuz eti gibi dinen habîs sayılan unsurların tüketilmesi, beden ve ruhun kirlenmesine neden olmaktadır.²²⁹

²¹⁷ Fikret Karaman, “Rızık ve Kazanç Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 1996), 162.

²¹⁸ en-Nisâ 4/29.

²¹⁹ Al-i İmran 3/161.

²²⁰ Bakara 2/188.

²²¹ Mutaaffifin 83/1.

²²² A'râf 7/85; Hûd 11/85.

²²³ el-Mâide 7/90.

²²⁴ Bakara 2/275.

²²⁵ el-Mâide 7/38.

²²⁶ Hûd 11/85.

²²⁷ Nisâ 4/10.

²²⁸ Fecr 89/19.

²²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/586.

Fahredden er-Râzî de bu âyetleri yorumlarken, bu gıdaların hem tıbben zararlı hem de ahlâken iğrenç olarak değerlendirildiğini, dolayısıyla yasaklanmalarının hem aklen hem de naklen meşru olduğunu belirtmiştir.²³⁰

Kur’ân-ı Kerîm helal haram konusunda, sadece belirli yiyecekleri değil, kazanç yollarını da değerlendirmektedir. Özellikle faiz, hırsızlık, yetim malı yemek ve ölçü-tartı hileleri gibi yollarla elde edilen malın haksız kazanç ve haram rızık olduğu belirtilmiştir. Bunlardan biri açıkça şu şekilde dile getirilmiştir:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَاللَّهُ الْبَئِيعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kalmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisidir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdi.²³¹

Bu âyette haram kazançla helal kazanç ayrımı yapılmakta ve alışveriş gibi meşru yollar helal sayılırken, faiz gibi sömürüye dayalı kazanç biçimleri yasaklanmaktadır. Tâberî’ye göre bu âyet, ekonomik adaletin ve sosyal refahın korunması açısından temel bir ilke vazetmektedir.²³²

Yukarıdaki âyete benzer şekilde başka bir âyette, yetim malını yemekle ilgili olarak: “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar”²³³ ifadesiyle kul hakkı ihlali ve haksız kazanç üzerinden bir haram rızık türü eleştirilmekte ve bu tür kazancın uhrevi cezasına dikkat çekilmektedir. Bu yaklaşım, İslâm’ın mal mülkiyetine yaklaşımında ahlâkî temelin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Yine Rabbimiz: “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلَّ يَأْتِ بِمَا عَلَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ”
Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir”²³⁴ diye buyurmaktadır. Bu âyette de Arapçada “ğull” olarak adlandırılan “kamu malına

²³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/214.

²³¹ el-Bakara 2/275.

²³² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/86.

²³³ en-Nisâ 4/10.

²³⁴ Âl-i İmrân 3/61.

iharet” konusu dikkat çekmektedir. Böyle büyük bir suçu işleyen kimsenin haram kazanç elde ettiği ve ağır bir vebal altına girdiği görülmektedir.

Kur’ân’daki genel ilkelere göre, haram lokmayla beslenen bir bedenın Yüce Allah katında makbul ibadet gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla helal-haram ayrımı sadece dünyevî düzenlemelerle değil, kulluk şuuruyla doğrudan ilişkilidir.²³⁵

Haksız kazanç yollarının toplumsal hayatta yol açacağı adaletsizlikler, gelir eşitsizlikleri ve güven bunalımı da Kur’ân-ı Kerîm’de dolaylı biçimde yer almaktadır. Özellikle Mekke toplumunda uygulanan ölçü ve tartıdaki hilelerin kınandığı Mutaıffîn Sûresi’nin başında şu ifadeler yer almaktadır: “Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”²³⁶ Bu âyetler de haram yiyenleri ağır bir şekilde ikaz etmekte ve akıbetlerinin cehennem olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de haram rızka dair getirilen yasaklamalar, sadece inanç temelli bir sınırlandırma olmayıp, insan sağlığı, toplumsal denge, bireysel ahlâk ve ibadet hayatının korunması gibi çok boyutlu bir çerçeve sunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de helal rızkın ve kazancın ele alınarak teşvik edilmesi kadar, haram yollardan kazanç elde etmenin sonuçlarının da ciddi şekilde ele alınması, İslâm’ın sadece bir ibadet dini değil, aynı zamanda ahlâkî ve sosyo-ekonomik düzen kurucu ilkelerin yer aldığı bir sistem olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Kur’ân’ın ortaya koyduğu helal rızık anlayışı, hem bireyi hem de toplumu kirlenmekten korumayı amaçlayan kapsamlı değerdir.

2.2.2.1. Meyte (Ölmüş Hayvan Eti)

Meyte (المیة), İslâm fıkıh dilinde “kendiliğinden ölmüş veya farklı etkenler neticesinde öldürülmüş olan hayvanın etini”²³⁷ ifade etmekte olup, sözlük anlamı itibarıyla “kendiliğinden ölen veya şer’î usûle uygun olmayan biçimde kesilen

²³⁵ Osman Karaçöğür, *İslâm’da Ticarî Ahlak ve Rızık Meselesi* (Konya: Şafak Yayınları, 1975), 59.

²³⁶ el-Mutaıffîn 83/1-6.

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/401.

hayvan”²³⁸ olarak tanımlanmaktadır. Bu tür hayvanlar açık bir şekilde haramdır. Bu hüküm Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça beyân edilmiştir: “*Size ancak meyte (ölmüş hayvan eti), kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvan haram kılındı.*”²³⁹

Kur’ân’ın başka âyetlerinde de bu hükme temas edilmiş ve meytenin pis olduğu açıkça dile getirilmiştir. Nitekim Rabbimiz şöyle der: “*De ki: Bana vahyolunanlar arasında yiyen bir kimsenin yiyeceği arasında, meyte, akıtılmış kan, domuz eti -ki o pisliktir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş olan hariç, haram kılınmış bir şey bulamıyorum.*”²⁴⁰

Klasik tefsir kaynaklarına göre meytenin haram kılınma sebepleri arasında sağlık ve temizlik boyutlarının yanı sıra manevi ve ruhani hikmetler de bulunmaktadır. Fahreddîn er-Râzî, meytenin zararları arasında fiziksel olarak hastalıklara yol açmasının yanında manevi açıdan da ruhu kirlettiğini belirtir.²⁴¹

Zaruret durumundaki bir kimse, Müslümanlara karşı zulüm ve tecavüzde bulunmaksızın ölmüş hayvan etini yerse günahkâr olmaz. Buradaki zulüm ve tecavüz, yemenin sıfatı değil, yemekten önce o kişinin zaruret karşısındaki hâlidir.²⁴² İslâm hukukunda zaruret hâlinde haram olan şeylerin geçici olarak helal kılındığına dair bir ruhsat bulunmaktadır. Bu bağlamda meyte de açlık ve zaruret durumlarında sadece hayatta kalma ölçüsünde helal kabul edilir.²⁴³ Bu istisnai durumda da İslâm hukukçuları zaruret kaidelerini detaylı biçimde izah etmişlerdir.

Sonuç olarak, meytenin haram kılınmasındaki temel saikler, fiziksel sağlık, temizlik ve manevi boyutlarla ilintilidir. Bu yasak, İslâm’ın helal-haram düzeninin önemli bir parçasını teşkil etmekte ve sadece istisnai durumlarda geçici ruhsatlar verilmiştir. Dolayısıyla Müslüman bireylerin rızık temininde meyte kavramının hukuki ve manevi sınırlarına hassasiyetle riayet etmesi, dinî ve dünyevî selamet ve kurtuluş açısından büyük önem arz etmektedir.

²³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/486.

²³⁹ el-Bakara, 2/173.

²⁴⁰ el-En’am, 6/145

²⁴¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 4/221.

²⁴² Ebû Bekir Ahmed el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, ed. Avnullah Enes Ateş, çev. Mehmet Keskin (Ankara: İ’tisam Yayınları, 2018), 1/403.

²⁴³ el-Bakara 2/173.

2.2.2.2. Dem-i Mesfûh (Akıtılmış Kan)

İslâm dini, bireylerin hem fiziksel hem de manevi temizliğini önemseyerek, belirli maddelerin tüketimini yasaklamıştır. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilen haram yiyecekler arasında “akıtılmış kan” da bulunmaktadır. Bu yasağın temelinde, hem sağlıkla ilgili endişeler hem de dinî sembolizm yer almaktadır. Bu sebeple Kur'ân'da, akıtılmış kanın tüketimi açıkça yasaklanmıştır.²⁴⁴

İslâm hukukunda, “akıtılmış kan” (dem-i mesfûh) necis kabul edilmiştir. Bu nedenle gıda olarak tüketilmesi yasaktır. Ancak, İslâmî usullere uygun olarak kesilen hayvanların etlerinde kalan az miktardaki kanın tüketimi, genellikle caiz kabul edilmiştir. Bu konuda mezhepler arasında bazı farklılıklar bulunsa da genel görüş, bu tür kanın tüketiminin sakıncalı olmadığı yönündedir.

İslâm'da kan, sadece fiziksel bir madde olarak değil, aynı zamanda sembolik bir anlam taşır. Kan, hayatın sembolü olarak görülür ve bu nedenle özel bir öneme sahiptir. Ancak, bu sembolik anlam, kanın tüketiminin haram kılınmasını etkilemez. Aksine kanın bu özel konumu, onun tüketiminin yasaklanmasının ardındaki hikmetlerden biri olarak değerlendirilebilir.

İslâm dininde akıtılmış kanın tüketimi hem Kur'ân âyetleri hem de fıkhi değerlendirmeler ışığında haram kabul edilmiştir. Bu yasağın arkasında hem sağlıkla ilgili endişeler hem de dinî sembolizm bulunmaktadır. Müslümanların, bu yasağa uyarak hem fiziksel sağlıklarını korumaları hem de dinî emirleri yerine getirmeleri hedeflenmiştir.

2.2.2.3. Domuz Eti

İslâm hukukunda domuz eti tüketimi, hem Kur'ân-ı Kerîm hem de hadis kaynaklarında açık bir biçimde yasaklanmış olan gıda maddeleri arasında yer alır. Bu yasak, sadece et ile sınırlı olmayıp domuzdan elde edilen tüm ürünlerin kullanılmasını da kapsamaktadır. Domuzun haram kılınması, hem dinî hem de hikmet yönünden çok boyutlu bir meseledir.

Kur'ân-ı Kerîm'de domuz etinin haramlığı hükmünün mükerrer bir şekilde geçtiği âyetler çoktur. Bu âyetlerde domuz etinin necis (pis) olduğu ve bunu yemenin fasıklık olduğu özellikle vurgulanmaktadır.²⁴⁵ İlgi çekicidir ki âyette “*domuzun eti*

²⁴⁴ el-En'am, 6/145.

²⁴⁵ el-Maide 5/3.

haram kılındı”²⁴⁶ şeklinde terkip hâlinde bir ifade geçmektedir. Çünkü hayvanlardan istifade edilen şey ettir. Bu nedenle özellikle onun eti açıkça zikredilmiştir. Yoksa domuzdan her şey haram kılınmıştır.²⁴⁷

Domuz etinin haram olmasının yaygın bilinen hikmeti, domuz, birçok pis şeyleri yer. Onları yediği için de eti pistir. Çok saldırgan mikropları bedeninde taşıdığından, onun etinden yiyen kimsenin vücudunu bu mikroplar tahrip etmeye başladığını modern çağda tıp da keşfetmiştir. Domuz etini yiyen kimse, onun huyundan da alır. Bunların en malumu kıskanmamasıdır. Domuz etini çok yiyen halk topluluklarında kıskançlık duygusunun kaybolduğu görülmektedir.²⁴⁸

2.2.2.4. Allah’ın Adına Kesilmeyen Hayvanlar

“*Ihlâl*” (إِهْلَال) kelimesi sözlükte “sesi yükseltmek”²⁴⁹ demektir. Araplar bir kimse sesini yükselttiğinde ‘uhille bikezâ’ ifadesini kullanırlar. Aynı şekilde yeni doğan bir çocuğun doğar doğmaz ağlaması ve ses çıkarmasına da “ihlâlüs-sabiyy” denir.²⁵⁰

Müşrikler putlarına kurban sundukları zaman, Lât, Menât Uzzâ vb. putlar adını zikrederek onların isimlerini yüksek sesle söylerlerdi. İşte böyle sesi yükselterek kurban sunmaya da “ihlâl” denilmekteydi. Sonraki süreçlerde ihlâl, ister sesli isterse sessiz olsun, mutlak manada kesme anlamında kullanılmıştır. Zira âyet-i kerîme bu manayı barındırmaktadır.²⁵¹ Buna göre gerek gizli, gerek aşikâr olarak Allah’tan başkası adına kesilen kurbanların ve hayvanların yenilmesi kesinlikle haramdır, fasıklıktır.

Herhangi bir türbede Yüce Allah için kurban kesmek caiz ve yenmesi helal olsa bile türbe adına kesilen kurbanın etinin yenilmesi de haramdır, gizli ameli bir şirktir. Bunun için son derece hayati bir zaruret bulunmadıkça bunlardan yemek, kesinlikle yasaktır. Kurban salt Yüce Allah’ın rızası niyetiyle ve onun adı anılarak kesilmesi gerekmekte ve böyle durumlarda kurbanın eti yenilebilmektedir.

²⁴⁶ el-Maide 5/3.

²⁴⁷ Gurâbzâde Ahmed Efendi, *Zübedü âsâri’l-mevâhib ve’l-envâr*, ed. İpek İsmet - M. Said Güler (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 123.

²⁴⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Revâi’ül-Beyân fî Tefsîr-i Ayâtil-Ahkâm min-el-Kur’ân*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (b.y.: Şamil Yayınevi, ts.), 151.

²⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîri*, çev. Abdullah Öz, vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 1/294.

²⁵⁰ Sâbûnî, *Revâi’ül-Beyân fî Tefsîr-i Ayâtil-Ahkâm min-el-Kur’ân*, 1/139.

²⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/486.

Yine konuyla ilgili Rabbimiz şöyle buyurmuştur: “Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu hâlde yalnız O’na teslimiyet gösterin. Sen de Allah’ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele!”²⁵²

Sonuç olarak Yüce Allah adına kesilmeyen ve onun ismi kasıtlı olarak zikredilmeden kesilen hiçbir hayvanın etinin yenilmesi helal değildir. Kulun kasıtlı bir fiili sonucunda helal bir rızık çeşidi olan bir hayvan haram rızık kapsamına girmektedir.

2.2.2.5. Habîs (Pis Şeyler)

“Habîs” kelimesi üzerinde de iki yorum vardır: Birincisi: “O adi şeydir.” İkincisi: O haram olup “göz yummadan alınan, hoş gitmeyecek kadar değersiz bir şeydir.”²⁵³

Konuyla ilgili Rabbimiz şöyle der: “قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ De ki: ‘Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.’ Ey akıl sahipleri Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁵⁴ Bu âyet, varlıkları yalnızca dış görünüşlerine göre değerlendiren bakış açılarını reddederek güzel ve doğru bir bakış açısına dikkat çekmektedir. Zira eşyaya sadece yüzeysel olarak bakanlar, niceliğe önem verir, nitelikle ilgilenmezler. Örneğin, paranın nasıl kazanıldığını umursamayan bir anlayışa göre yüz lira her zaman beş liradan üstündür. Oysa bu âyet bize şunu öğretiyor ki, meşru ve temiz yollarla elde edilmiş beş lira, çok daha faziletli ve değerlidir.²⁵⁵

Bu hakikate göre, bir şeyin değerini belirleyen sayısal değil, onun meşruiyeti ve temizliğidir. Bir şey helal ise küçük bile olsa kıymetlidir. Haram ise büyük olsa bile değersizdir. Nitekim bir damla gül yağı, bir yığın pislikten daha değerlidir. Temiz bir bardak su, bir tank dolusu pis sıvıya tercih edilir. Nitekim Rabbimiz: “قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ De ki: Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile! Ey akıl sahipleri Allah’a karşı gelmekten sakının ki

²⁵² el-Hac 22/34.

²⁵³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, 1/316.

²⁵⁴ el-Mâide 5/100.

²⁵⁵ Ebu’l-a’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/515.

kurtuluşa eresiniz”²⁵⁶ der. Bu nedenle akıllı ve bilinçli bir insan, az da olsa helal kazançla yetinmelidir. Büyük ve cazip görünse bile haram olan şeylere yönelmemelidir. Sonuç olarak habîs olan her şey haram rızık türlerinden biridir.

2.2.2.6. Haksız Kazanç

Haksız kazanç konusu, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir kavramla ifade edilmemiştir. Konu bâtil, sûht ve habîs kelimeleriyle ifade edilmektedir.

Haksız kazanç, insanı bu dünyada elde ettiği bir rahatlığa karşılık âhirette ise elim bir azaba götürür. Dolayısıyla âhirete iman edenler, kendilerini orada zarar ve hüsrana sokacak davranışlardan kaçınmaya gayret etmelidir. Onlar helal yemeği ve kazanmayı inancın vazgeçilmez bir unsuru olarak bilmelidir. Buna karşın insanların bir kısmı, helal ve meşru olmayan yol ve yöntemlerle kazanç sağlamaya çalışmaktadır. İnsanların malına göz dikmek, elde ettiği malı değerli bereketli ve kutsal bir şeymiş gibi göstermek büyük bir vebaldır. Başkasının malını elinden haksız sebeplerle almak onun canına kastetmek kadar büyük bir cürümdür. El emeği, alın teri ve göz nuru ile kazanılan mal kadar değerli bir rızık ve nimet yoktur.

Konuyla ilgili bir âyette Yüce Rabbimiz şöyle der: “ *كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ* Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir.”²⁵⁷ Âyette ölçüyü aşmayın/sınırı aşmayın ifadesinden kasıt hem aşırı mal düşkününü olmayın hem de haram yemeye kalkışmayın. Bu sebeple başkasının malını bâtil/haksız sebeplerle yemek haramdır ve çok büyük bir günahdır. Kişinin cehenneme girmesine sebep olan bir davranıştır. Nitekim Rabbimiz konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا إِنَّ تَجْتَنَّبُوا كُنَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu, Allah'a pek kolaydır. Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.²⁵⁸

²⁵⁶ el-Mâide 5/100.

²⁵⁷ Tâ-hâ 20/81.

²⁵⁸ en-Nisâ 4/29-31.

Görüldüğü üzere Yüce Allah meşru olmayan şekilde başkasının malını yemeyi yasaklamış ve büyük günah olarak zikretmiştir. Bu âyette bâtil sebeplerden kast edilen anlam bir yönüyle zulüm, hırsızlık, gasp, yalan yere yemin, yalancı şahitlik etme vb. yollarla başkasının malının yenilmesi demektir.²⁵⁹ Kısacası hiçbir mazeret ve zaruret hâlinde başkasının malı ve kazancı yenilemez. İsterse işin ucunda ölüm olsun. Her durumda yasaktır.

Yüce Allah ticaretle veya hak olan bir şekilde yenilmesini helal kılmıştır. Ancak buradaki hükmü ilk hükme dâhil edenler burada genel bir istisna olduğunu ifade eder ve anlamının şöyle olduğunu söylerler. Mallarınızı kendi aranızda sebepsiz bir yolla yemeyiniz. Ancak ticari bir yolla bunun yenmesi mümkündür. Aksi takdirde bu batıl bir yolla yenilmiş bir mal olarak kabul edilir. Ticaretin dışında hiçbir şekilde bir malın yenilmesinin doğru olmadığı kanaati ortaya çıkar. Bunun da son derece büyük bir zorluk çıkaracağı ve zor bir tekellüf olduğu da gayet açıktır. Burada açık olarak yenilen malların bâtil bir yolla yenmemesi istenmiş ve ticaret kelimesinin merfû ve mansûb şekilde okunduğu görülmektedir.²⁶⁰

2.3. MANEVİ RIZIK VE TÜRLERİ

Aslen rızık iki kısımdır. Birincisi: Zâhirî rızıktır. Yani beden için olan rızıktır. Azalar ve yiyecekler gibi. İkincisi: Bâtınî rızıktır. Yani ruhun rızığıdır. Bu bâtinî rızık; marifetler (ilahi hakikat bilgileri) ve mükâşefelerdir (kalbe gelen ilhamlar, ruhsal açılımlar). Bunlar, kalpler için en şerefli rızıklardır. Çünkü bâtinî rızık meyvesi ebedî hayat iken, zahirî rızık meyvesi, yalnızca belirli bir süreliğine bedenın kuvvet bulmasıdır.²⁶¹ Bu iki çeşit rızık da yaratan ve sahiplerine ulaştıran hiç şüphesiz Yüce Allah'tır. Ancak O, dilediğine rızık bolca verir, dilediğine ise ölçülü yani az verir.

Kalp ve gönlün ihtiyaçları olan iman, ilim, hikmet, kültür, ahlâk, sevgi, gibi manevi değerler de rızık kapsamına girer. Nüfûz, peygamberlik, makamı gibi yüksek mertebeler, hidâyet de manevi rızık kapsamında değerlendirilmektedir.²⁶² Örneğin, “Sizden birinize ölüm gelmeden önce size verdiğimiz rızıktan harcamanız”²⁶³ âyetinde

²⁵⁹ Muhammed Firuzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs*, 1/210.

²⁶⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye vd., *Bedâi'u't-tefsîr* (İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2011), 533.

²⁶¹ Yıldız, *Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*, 61.

²⁶² Yıldız, *Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*, 61-68.

²⁶³ El-Münâfikûn 63/10.

geçen “rızk” kelimesi, Râgıb el-İsfahânî, tarafından “mal, mevki, rütbe, nüfuz ve ilim”²⁶⁴ gibi soyut ve manevi anlamlarla açıklanmıştır.

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*” adlı tefsir eserinde, “rızk” kelimesini “sağlam organlar ve ruhî yetiler” şeklinde yorumlamıştır. Ona göre, insanın sahip olduğu biyolojik yapı ve psikolojik imkânlar da rızık kapsamına girer ve bu imkânlarla ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, mü’minliğin göstergesi olarak değerlendirilir.²⁶⁵

Ruhumuzdaki sonsuzluk duygusu ve arzusu, âhiretin varlığı ve ebediliği ile cevaplanmıştır. Sonsuz ebedî cennet ise, ölümsüzlük isteyen kalbimizin rızkıdır. Malik olduğu imkân ve nimetlerin yok olacağını düşünen insan mutsuz ve huzursuz olur.²⁶⁶ Bundan dolayı Yüce Allah, cennet rızık ve nimetlerini beyân ettikten sonra; “*Onlar orada ebedî kalıcıdırlar*”²⁶⁷ şeklinde buyurarak, sonsuzluk garantisi ile ruhumuzu teskin etmiştir.

Ruhumuzun gıdası ve inşirah bulması için, kâinatın sanatlı, ahenkli ve dengeli bir şekilde yaratıldığına, gökyüzünün, ay, güneş ve yıldızlarla donatıldığına, orada hiçbir yarıklık ve çatlağın bulunmadığına dikkatimiz çekilmektedir.²⁶⁸ Ayrıca ruhumuzdaki ebedilik, sonsuzluk duygusu ve tatmin olamama, ahiretin varlığı, mükemmelliği ve ebediliği ile karşılanmış ve cevaplanmıştır. Nasıl ki bedeni organlarımız için hava, ciğerlerimiz ve yaşayabilmemiz için birer rızık ise, sonsuz hayat, ebedî cennet de ölümsüzlük isteyen kalbimizin rızkıdır. Elindeki imkân ve nimetlerin yok olup, zeval bulacağı düşüncesine kadar, insanı rahatsız eden, huzursuz kılan hiçbir şey yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak, cennetteki rızıkları, nimetleri açıkladıktan sonra; “*onlar orada ebedî kalacaklardır*”²⁶⁹ diye buyurarak, sonsuzluk garantisi ile kalbimizi huzura kavuşturmaktadır.

Ayrıca Kur’an’da, Yüce Allah’ı zikretmenin de kalbin en büyük ihtiyacı olduğu belirtilerek “*الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ*”²⁷⁰ Dikkat edin! Gönüller ancak Allah’ı zikir ile tatmin bulur”²⁷⁰ diye buyrulmuştur. Dolayısıyla kalbin huzura

²⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 425.

²⁶⁵ Ebû Masûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu - Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/58.

²⁶⁶ Ahmet Cihan, *Mâturîdî’nin Hikmet ve Rızık Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987), 53.

²⁶⁷ el-Beyyine 98/8.

²⁶⁸ el-Mülk 67/3; Hicr, 15/16-19.

²⁶⁹ el-Bakara 2/25.

²⁷⁰ er-Ra’d 13/28.

ermesi de büyük bir rızıktır. Yine sevmeye ve sevilmenin de büyük bir rızık ve nasip olduğunu Peygamberimizi (s.a.v.) “Allah’ım! Bizi, senin sevgine ve sana yaklaştıran şeylerin sevgisiyle rızıklandır”²⁷¹ şeklindeki yakarışından anlıyoruz. Sevgiye karşı olan bir sevgi Allah’ın bir rızıkıdır ve onun sevgisinin kökleşmesine de sebep olur. Kur’an’da, ilahi bir varlık ve merhametin örneği olarak gösterilen eşlerin birbirine olan sevgi ve merhametini tefekkür de insanı Allah’a yaklaştırır.²⁷²

Peygamberimizin (s.a.v) Hz. Hatice’nin (r.a) vefatından sonra ona olan sadakatının ve muhabbetinin bir eseri olarak onun adına sadaka vermesi, başkalarına ihsanda bulunması çevresinin ilgisini çekmiştir. Onlara eşine olan sevgisinin Yüce Allah tarafından verilen bir rızık olduğunu bildirdiği rivayet edilmektedir.²⁷³ Böylelikle Hz. Peygamber bütün insanların muhtaç olduğu bağlılık, sevgi, muhabbet ve kadirşinaslığa üsve-i hasene olmuştur.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’in bizzat kendisi bir rızık olduğu gibi,²⁷⁴ onu anlamak, dünya ve âhiret saadetimizin vesilesi olan İslâm’a sahip olmak ve onu yaşamak da bir rızıktır.

Rabbimiz manevi rızık hakkında şöyle buyurmuştur: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümleri sanma. Bilakis onlar diridirler. Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeceklerine sevinirler.”²⁷⁵ Görüldüğü üzere Allah yolunda katledilenlerin (şehitlerin) ölmedikleri, bunun tersine Rableri katında rızıklandırıldıkları belirtilmektedir. Onlara yapılan ihsan ve verilen rızıkların bolluğu ve cennetteki hazlarının keyfiyetine işaret eden bu ifade, rızkın anlam alanını genişletmektedir.²⁷⁶ Ayrıca “müzik ruhun gıdasıdır” sözünün yaygınlaşması ve müziğin insan vücudunun ve ruhunun tedavisinde kullanılması da manevi rızkın

²⁷¹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fedâilü's-sahâbe", 75 (No. 2435); Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. Muhammed. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 1/685-686.

²⁷² er-Rûm 30/21.

²⁷³ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fedâilü's-Sahâbe", 12 (No. 2435); Yıldız, *Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*, 65.

²⁷⁴ el-Vâkıa 56/82.

²⁷⁵ Âl-i İmrân 3/169-171.

²⁷⁶ el-Mü'minûn 23/169.

olduğuna dair ilginç bir durumdur.²⁷⁷ Sonuç olarak soyut olan nice nimetler vardır ki hepsi birer rızıktır.

2.3.1. Kalp Huzuru/İtmi'nân (إطمئنان) ve Sekîne (السكينة)

Yüce Allah, son ilahi kitabını insanların huzurunu, mutluluğunu ve doğru yolda gitmelerini sağlamak için göndermiştir.²⁷⁸ Aksi durum, şeytâna ve onun isteklerine uyma olarak kabul edilir. Yüce Allah'ın "itmi'nânı kulûb" yani kalplerin doyumu ve sükûnete ermesi/yatışması/huzuru ile ilgili řu âyet-i kerîmesi bu durumu yani kalbî (bâtınî), dünyevî ve manevî nimetleri ve rızıkları açıklar niteliktedir: "*Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet (tatmin, huzur, yatışma) bulur.*"²⁷⁹

Zemahşerî (ö. 538/1144) "*el-Keşşâf*" adlı tefsirinde, kalplerin Yüce Allah'ın zikriyle ve O'nun korkusundan dolayı hissettikleri huzursuzluk ve tedirginlikten sonra Allah'ın rahmet ve bağışlamasını hatırlamakla veya huzura kavuştuğunu ifade etmiştir. Buna da Zümer Sûresi 23. âyeti delil olarak sunmaktadır. Ya da Yüce Allah'ın birliğini gösteren delilleri hatırlamakla veya Kur'ân'la kalplerin huzura kavuştuğunu; zira Kur'ân'ın, kalpleri sükûnete erdiren ve kalplerde imanı sağlamlaştıran apaçık bir mucize olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁰ İmam Maturidî, bu âyette kastedilen huzurun, husumetler ve dostluklarla ilgilidir. Yüce Allah ile dostluk iman edenlerin kalplerini huzur ve sükûna kavuşturduğunu, Yüce Allah'tan başkasıyla dostluk ise insanı mutlu etmeyeceğini ifade etmiştir.²⁸¹

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996), "*Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vaşfi'tarîkı'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*" adlı eseri, kalbin azığı olan huzurun yollarını göstermek için kaleme almıştır. Nitekim kendisi, "*Yüce Allah ile muamelede kalplerin azığı ve müridlerin tevhid makamına giden yolunun açıklanması*" adlı eserine kaleme alma gayesine uygun olarak bir isim verdiğini ifade etmiştir.²⁸² Bu eser kendisinden sonra tasavvufun ana kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu da gösteriyor ki kalbin rızıkından biri olan huzur büyük nimettir.

²⁷⁷ Ruhi Kalender, "Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (01 Ağustos 1989), 274.

²⁷⁸ Kolektif, *Kur'an'dan Öğütler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 1/52.

²⁷⁹ er-Ra'd 13/28.

²⁸⁰ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki ğavâmidü't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, ed. Murat Sülün, çev. Ömer Çelik vd (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 756.

²⁸¹ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/457.

²⁸² Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev. Çiçek Yakup - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2003), 1/41.

Özetle insanın bireysel olarak başta kendi iç âlemiyle, ailesiyle ve çevresiyle huzurlu bir hayat yaşaması ulaşabileceği en üstün ve en büyük rızıktır. Zira insan huzura sahip olmadıktan sonra sahip olduğu hiçbir şey ona huzur veremez ona sadece mutluluk verir. Oysaki mutluluk geçicidir ve bedenın gıdasıdır. Huzur ise ruhun, kalbin ve gönlün gıdası, hayat veren suyu ve rızkıdır.

2.3.2. Yaratılıştan Gelen Meziyetler

Yaratılıştan insanların sahip olduğu meziyetler, yetenekler ve ahlâkî değerler de Allah'ın birer rızkıdır. Mesela, görmek, duymak, konuşmak, yürümek, dokunmak, hissetmek, ağlamak, yeme, içme, giyinme, uyuma, eğlenme, evlenme, çocuk sahibi olma, emniyet içerisinde yaşamak, güzel beldelerde yaşamak vs. şekilde örnekleri çoğaltabiliriz. Nitekim Allah (c.c) bu konuda birçok âyette size verdiğimiz bu nimetlere ne kadar da az şükrediyorsunuz diyerek hatırlatmada ve ikazda bulunmuştur. Nitekim Yüce Rabbimiz: *“De ki: ‘Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O’dur. Ne az şükrediyorsunuz!’”*²⁸³ der. Yine Rabbimiz: *“Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz”*²⁸⁴ der.

Yüce Allah birçok insana vermediği bazı nimetleri fazlından ve lütfundan ihsanda bulunarak bir başkasına rızık olarak ikramda bulunabilmektedir. Misâl Tâlût isimli bir kuluna bedenlen ve ilmen lütfundan ziyadeleştiren onı başkalarında olmayan bir rızık ve nimeti vermiştir. Böylelikle bu meziyet ve yeteneğinden dolayı Allah İsrâiloğullarına başına savaşta melik/komutan olarak seçmiştir. Âyetin sonunda mülkünü dilediğine verir şeklinde ifade etmesi bunun da bir rızık hem de manevi bir rızık olduğunu göstermektedir. Bu ayrıca yenilen ve içilen cinsten bir rızık değildir. Nitekim Rabbimiz konu hakkında şöyle der:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَتَىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ Peygamberleri onlara ‘Allah size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi’ dedi. ‘Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona servet bakımından bir zenginlik de verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?’ dediler. Peygamber ‘Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı’ dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilir.²⁸⁵

²⁸³ el-Mülk 67/23;

²⁸⁴ el-A’râf 7/10.

²⁸⁵ el-Bakara 2/247.

Müfessirler tarafından Talût'un, İsrâiloğullarının arasında en uzun boylu, heybetli, faziletli ve iri cüsseli biri olduğu, dolayısıyla bu hâlin kalplerde daha fazla heybet ve hürmet hissi uyandırdığı, ayrıca düşman karşısında ve savaşın zorluğuna karşı daha fazla kuvvet kazandırdığı ifade edilmiştir.²⁸⁶ Ayrıca âyette İsrâiloğullarının, Tâlût'a mal hususunda bir genişlik verilmediği hâlde ona mülkün nasıl verildiği sorusundan anlaşılıyor ki buradaki “verme” (يُؤْتِي) fiilinin kullanılması onun bir rızık olduğunu göstermektedir. Bu rızık, bedenen, yaratılış olarak meziyetlerin verilmesi yönüyle maddi bir rızıktır. İlim ve kavrayışın verilmesi yönüyle de manevi bir rızıktır. Bilgice ve vücutça Tâlût'un gücünü artırması ve âyetin sonunda mülkünü dilediğine verir, Allah imkânı ve ilmi geniş olandır demesi bu durumun verilen bir rızık olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu konuda rızık olayına benzer şekilde birçok örnek verebiliriz. Ancak biz bu kadarıyla yeterli görmekteyiz.

2.3.3. Kitap (الكتاب), Hikmet (الحكمة) ve İlim (العلم)

Türemişleriyle beraber takriben üç yüz defa Kur'ân'da zikredilen Kitap ismine kullanıldığı yere göre farklı anlamlar yüklenmiştir.²⁸⁷ Kitaptan maksat, Yüce Allah'ın izniyle Cebrâil (as.) aracılığıyla Allah tarafından seçilmiş olan bir elçiye Allah'ın âyetlerinin pasajlar hâlinde iki kapak arasında yer aldığı metne verilen bir isimdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kitap kelimesi birçok değişik manalarda geçmektedir. Bu anlamların başında, yazı ile tespit edilerek iki kapak arasında toplanmış olan yapraklar bütünü gelmektedir. Ayrıca ne şekilde yazılıp muhafaza edildiği tarafımızdan bilinmeyen ancak içinde bilgiler mevcut olan amel defteri, levh-ı mahfûz gibi nesnelere de kitap denilmiştir. Tek bir sahifede yazılı bulunan belge de Kur'ân'da kitap olarak geçmektedir.²⁸⁸ Ayrıca “mektup”,²⁸⁹ “okuyup yazmak”,²⁹⁰ “farz edilmiş müddet”,²⁹¹ “takdir edilmiş zaman”,²⁹² “kader/yazgı”,²⁹³ “farz kılınmış ibadet”,²⁹⁴

²⁸⁶ Hasenî, *Bahrü'l-Medîd*, 1/658-659; Celâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 3/126; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/88.

²⁸⁷ Hidayet Aydar, “Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-ı Mahfuz”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (16 Nisan 2012), 67.

²⁸⁸ Aydar, “Kur'an'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-ı Mahfuz”, 71.

²⁸⁹ en-Neml 27/28.

²⁹⁰ el-Mâide 110.

²⁹¹ el-Bakara 2/235.

²⁹² Âl-İ İmrân 3/145.

²⁹³ el-Hicr 15/4.

²⁹⁴ en-Nisâ 4/103.

“Allah’ın emri”,²⁹⁵ “Allah’ın hükmü/kararı”,²⁹⁶ “köle ile efendi arasındaki anlaşma”,²⁹⁷ vb. farklı anlamlarda da kullanılmıştır.²⁹⁸

Yüce Rabbimiz insanlığın ve bütün mahlûkatın refahını, huzurunu, mutluluğunu ve emniyetini sağlayan, ahlâk, hukuk ve yaşama dair kurallar içeren, değişmesi ve değiştirilmesi mümkün olmayan, kıyamete kadar korunacak olan Kur’ân-ı Kerîm’i indirmesi de bizim için bir rızıktır.²⁹⁹

Kitap ismi bazı yerlerde tek başına geçtiği gibi izafet terkibi hâlinde de geçmektedir. Kitap isminin isim tamlaması hâlinde geçtiği formlar şunlardır: *Kitâbullâh*,³⁰⁰ *Kitâbu’l-füccâr*,³⁰¹ *Kitâbu’l-ebrâr*,³⁰² *Kitâbu Mûsâ*.³⁰³

“*Hikmet*” kavramı ise birçok anlamı bulunmaktadır. Bunların başlıca anlamları şöyledir: Derin bilgi ve anlayış sahibi olma. Adaletli hüküm verme yetisi. Felsefî düşünce ve varlığın anlamını araştırma süreci. Sebebi açıkça bilinmeyen ve akılla tam kavranamayan olay veya oluşum. Allah’ın (c.c.) insanlarca tam olarak idrak edilemeyen fakat çeşitli yollarla bildirilen ilahi maksatları. Ahlâkî dersler içeren özlü sözler, atasözleri ya da kısa şiirsel ifadeler. Tarihsel olarak fizik bilimine verilen isim. Allah’ın zâtî ve sübûtî sıfatlarını ve Kur’ân’ın derin manalarını anlayarak buna uygun bir hayat sürme hâli. İlâhî bir anlamı veya derin düşünceyi idrak etme becerisi vb. anlamlara gelmektedir.³⁰⁴

“*İlim*” ise sözlükte, “bilme biliş, bir şeyin doğrusunu bilme, okuyarak öğrenilen bilgi”³⁰⁵ anlamına gelmektedir.

Peygamberlere elçilik görevi verildiğinden bahseden âyetlerin çoğunda kitapla beraber hikmet ve ilim verildiğine değinilmektedir. Bu da gösteriyor ki ilim de bir yönüyle manevi bir nimet bir yönüyle de maddi bir rızıktır. Maddi yönüyle rızık olması demek elde edilen ilim neticesinde birçok nimetler elde edilmektedir. Nitekim araba, uçak, cep telefonu vb. şeyler hep kesb edilen ilim neticesinde elde edilmiştir. Manevi

²⁹⁵ en-Nisâ 4/24.

²⁹⁶ Enfâl, 8/68

²⁹⁷ en-Nûr 24/33.

²⁹⁸ Aydar, “Kur’an’da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-ı Mahfuz”, 71-73.

²⁹⁹ Zeki Keskin, *Kur’an’a Tarihsel ve Modern Yaklaşımların Eleştirisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 358.

³⁰⁰ el-A’râf 7/157.

³⁰¹ el-Mutaffifin 83/7

³⁰² el-Mutaffifin, 83/18.

³⁰³ Hüd, 11/17; el-Ahkâf, 46/12.

³⁰⁴ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2007), 1964.

³⁰⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2017), 513.

ilim de bir yönüyle ruha ve kalbe yönelik n-bir rızıktır bir yönüyle maddi bir rızka vesiledir. Nitekim hidâyet ilmi neticesinde gereken şekilde kulluk edildiğinde âhirette sınırsız bir maddi ve manevi bir rızka vesile olacaktır.

Hiz. Şuayb'ın (as) diliyle ifade edildiği üzere geçen “rızık verme” ve “rızkan hasenen” (güzel bir rızık) kavramı³⁰⁶ nübüvvet olarak; “*Bülûğ çağına ulaşınca ona hüküm ve ilim verdik.*”³⁰⁷ âyetlerinde belirtildiği üzere Hiz. Yûsuf ve Hiz. Mûsâ'ya verilen “ilim” ve “hüküm”; Hiz. Mûsâ ile arkadaşı genç adamın (Hızır veya Yûşa b. Nûn'un as.) yolculuk arkadaşlığını anlatan “*Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.*”³⁰⁸ âyetlerinde geçtiği üzere, rızkın bu türüne göre Yüce Allah'ın Peygamberlerine ve seçkin kullarına verdiği ilim, hüküm, hikmet (amelle kuvvetlendirilmiş ilim) ve nübüvvet de dünyevî ve manevi rızka birer örnek teşkil etmektedir.

Kur'an'ın kendi ifadesiyle bizzat Kur'an bir rızıktır. Onu dinlemek, anlamak ve onunla hidâyet ve saadete ermek, ondan haz duymak, onunla mutlu olmak, dinleyen kimselerin kulakları, gözleri, kalp ve ruhları için bir rızıktır.

قَالَ يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اَرَايْتُمْ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا اُرِيدُ اَنْ اُخَالِفْكُمْ اِلَى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ
عَنْهُ اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَالْيَهْ اُنِيْبُ (Şu'ayb) dedi ki:
“Ey kavmim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbinden gelen açık bir delil üzere isem ve katından -bana güzel bir rızık vermişse!- Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece ona tevekkül ettim ve sadece ona yöneliyorum.”³⁰⁹

Bu âyetteki Hiz. Şuayb Peygamberin “rızık-ı hasen” ifadesi manevi rızkın var olduğuna ve kitap ve hikmet sahibi olmanın da çok güzel bir delil hem de doğru yolda olmanın bir rızık olduğuna delildir.

2.3.4. Sırât-ı müstakîm (الصراط المستقيم) ve Hidâyet

Hidâyet (hüdâ, hedy) “doğru yola girmek, doğru yolu göstermek” anlamında mastar, “doğru yol, rehberlik” anlamında isim olarak kullanılmakta ve “amaca

³⁰⁶ Hûd 11/88.

³⁰⁷ Yûsuf 12/22; el-Kasas 28/14.

³⁰⁸ el-Kehf 18/65.

³⁰⁹ Hûd 11/88.

ulaştırarak yolu gösterme, bu yol için rehberlik etme” ³¹⁰ şeklinde de tanımlanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan “hidâyet” kelimesine rastlanmaz; ancak onunla aynı kökten gelen “hüdâ” lafzı yetmiş yedi âyette toplam seksen beş kez yer alır. Bu terim, Kur’ân’da fiil kalıplarıyla birlikte hâdî, hüdâ ve mühtedî gibi isim formlarında da kullanılır. Genellikle Yüce Allah’a nispet edilerek Kur’ân’da üç yüze (300) aşkın yerde hidâyet kavramına değinilmiştir.³¹¹

Kişinin hidâyet yolunda olması ve bu istikamet üzere yaşaması elbette imtihanın gayesine uygun bir yaşama biçimidir. Ayrıca bu durum, kişi için en büyük rızık olur. Bu rızık neticesinde kişi hem dünyada hem de âhirette maddi ve manevi nice rızıkları elde etmiş olacaktır. Nitekim Fâtiha Sûresi’nde her namazda ve her rekâtta Yüce Rabbimizin: *اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ* “Bizi dosdoğru yola ilet; Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, dalâlete sapmışların yoluna da değil”³¹² diye bize dua ettirmesi hidâyetin ve hidâyette olmanın önemine dikkatimizi çekmektedir.

Nitekim her gün namaz kılan bir kişi, beş vakit namazda günde kırk (40) defa Yüce Allah’tan sırât-ı müstakimi yani hidâyeti dilemiş olmaktadır. Ayrıca namazı kılmak doğru yolda gitmenin gereklerinden biri olduğu halde, namaz esnasında üstelik sadece bir değil her rekâtta Rabbimizin bu duayı bize yaptırması, hidâyetin önemine vurgudur. Bu da hidâyetin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Böylelikle asıl olarak namazda kişi yeme, içme, giyinme gibi şeyleri değil sadece hidâyeti istemiş olmaktadır. Bu da manevi rızka güzel bir örnek teşkil etmektedir.

2.3.5. Mûcize (المعجزة)

Arapçada “a-c-z” (ع-ج-ز) kökünden türeyen mucize (الأعجاز) sözlükte “bir şeyi yapmaya gücü yetmemek, zayıflık, yetersizlik”³¹³ “ibretlik olay, zayıf ve çaresiz olmak”³¹⁴ manasına gelen “acz” kökünden türetilen “mûciz” (âciz bırakan) kelimesinin isim hâlidir. Kur’ân’da insanları aciz ve hayret içerisinde bırakan harikülade olay manasında “mûcize” kavramı geçmemektedir. Bu manada mûcize

³¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet” (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473.

³¹¹ Yavuz, “Hidâyet”, 17/473.

³¹² el-Fâtiha 1/6-7.

³¹³ Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*, 3/883-885.

³¹⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, 1247.

kavramı yerine “âyet” (الآية)³¹⁵ veya çoğul kalıpta “âyât” (الآيات)³¹⁶ şeklinde geçmektedir. Hadis kaynaklarında da “mûcize” terimi doğrudan geçmemektedir. Ancak aynı kökten türeyen çeşitli kelimelere, genellikle sözlük anlamları bağlamında yer verildiği görülmektedir.

Kur’ân’da, peygamberlerin Allah’ın elçisi olduklarını tasdik eden ve ilahî yardımın bir delili olan olağanüstü olaylar çoğunlukla “âyet” veya çoğul biçiminde “âyât” ismiyle ifade edilmiştir. Örneğin, Hz. Mûsâ’nın asasının yılanı dönüşmesi ve elinin beyaz ışık saçması,³¹⁷ Hz. Sâlih’in kavmine getirdiği dişi deve,³¹⁸ Hz. Îsâ’nın ölüleri diriltmesi, körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi, kavminin yediklerini ve evde yiyecek olarak sakladıklarını haber vermesi,³¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm’in mucize oluşu³²⁰ ve onun Hz. Muhammed (s.a.s.)’e verilmesi gibi olaylar mucizeye birer örnektir. Aynı şekilde Kur’ân’da, inançsızların peygamberlerden mucize istemeleri de bu âyet çerçevesinde aktarılmıştır. Rabbimiz konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

*“Kendilerine ‘أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ’ okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.”*³²¹

Yine Rabbimiz şöyle der: ... وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَ بِهِ الْمَوْتَىٰ... *“Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur’ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah’ındır...”*³²² Bu vb. âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla mucize, hidâyete yönelik bir durum olduğundan ve inanmayanlara karşı Yüce Allah tarafından Peygamberin desteklenmesi anlamına geldiğinden manevi bir rızıktır.

2.4. HELAL VE HARAM RIZKIN MADDİ VE MANEVİ ETKİLERİ

İslâm’a göre helal yollardan kazanılan rızık kulluğun temel yansımasıdır. Kişinin dindarlığının kalitesi ve onuru da önemli ölçüde kişinin kazancının helalliğine

³¹⁵ el-A‘râf 7/73, 106; Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/114; Tâhâ 20/22; Meryem 19/17-21; el-İsrâ 17/59.

³¹⁶ el-En‘âm 6/158.

³¹⁷ el-A‘râf 7/106-108; Hûd 11/96; el-Kasas 28/31-32, 35.

³¹⁸ el-A‘râf 7/73.

³¹⁹ Âl-i İmrân 3/49-50.

³²⁰ el-Bakara 2/23-24; el-İsrâ 17/88; Hûd 11/13; Yûnus 10/38.

³²¹ el-Ankebût 29/51.

³²² er-Ra‘d 13/31.

bağlıdır.³²³ Helal kazancın maddi etkilerinin başında “bereket” olgusu gelir. Bereket, az görünenin çok hayır getirmesi veya malın hayırlı işlere vesile olup huzur vermesi şeklinde tanımlanabilir. Helal yolla kazanılan mal, zahiren az bile olsa sahibine yeterli gelir, gönül huzuru ve kanaat sağlar. Helal kazançta bereket olduğu gibi, haram kazançta da bereketsizlik ve israf vardır. Bu yüzden Anadolu irfanında temiz gelir sahibi, dürüst ve mert kişiler için “helal süt emmiş” ifadesi kullanılır. Zira annenin bile evladını helal lokmayla beslemesi çocuğun mizacına sirayet eden bir fazilet sayılmıştır.³²⁴ Gerçekten de helal lokmanın insan tabiatını yumuşatır ve kalbi nurlandırır. Aksi halde kişinin işlemiş olduğu günahlar sebebiyle kalp katılaşıp ve sertleşir. Hayır ve iyiliklere kapalı olur. Nitekim konuyla ilgili Bakara Sûresi 74. âyette Rabbimiz şöyle der:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسَوَةً وَإِنَّ مِنْ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْفَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fışkırır; bazı taşlar da var ki Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.

Helal kazancın manevi etkilerine gelince, en başta ibadetlerin kabulüne katkısı vurgulanmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), helal lokma ile beslenmenin kulluk hayatındaki önemini şu çarpıcı misalle açıklamıştır:

Resûlullah (sav), “Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti.” buyurdu ve şu âyetleri okudu: “Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyecek, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.” (Mü’minûn, 23/51) “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyecek.” (Bakara, 2/172) Sonra Resûlullah (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçları dağılmış, ellerini göğze uzatarak, “Yâ Rab, yâ Rab!” diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve “Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?” diye buyurdu.³²⁵

Bu hadis, haram gıdanın duanın kabulüne engel olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Aynı hadis metninde, Allah Teâlâ’nın tertemiz olup ancak helal ve temiz olan amelleri kabul edeceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla, helal lokma ile beslenen

³²³ Ekrem Erdem, “İslam’da Helal Kazancın Zorunluluğu, Kutsallığı ve Şüpheli İşlemlere Karşı Hassasiyet: İlgili Ayetler ve Hadisler Üzerinden İktisadi Bir Değerlendirme”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 13/36 (30 Ağustos 2024), 1.

³²⁴ Erdem, “İslam’da Helal Kazancın Zorunluluğu”, 10.

³²⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/89-90; Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Temizlik”, 41 (No. 2799); Müslim, *Sahihu Müslim*, “Zekât”, 19 (No. 1015); Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/400; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 2/125; Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 1/197; Kolektif, *Kur’an’dan Öğütler*, 1/39.

kimsenin duasının ve ibadetinin Yüce Allah katında makbul olacağı sonucu çıkmaktadır. Ayrıca helal kazanç, insana itikadi ve kalbi bir huzur kazandırır ve kişinin vicdanını rahatlatır. Kazancına haram karışmadığı için gönlü Yüce Allah’a karşı mahcup değildir.

Helal kazancın manevi etkilerinden bir diğeri de kişilik ve onur üzerindeki tesiridir. Helal yoldan kazanıp kimseye muhtaç olmayan bir mü’min, izzet ve onur sahibidir. Tasavvuf geleneğinde “helal lokma” üzerinde ısrarla durulması da bu yüzdendir. Helal kazanç kulun hem dünya huzurunu sağlayan hem de uhrevi kurtuluşuna vesile olan kutsal bir nimet ve rızıktır. Haksız kazanç insanı bu dünyada tedirgin edici huzursuz ve mutsuz bir hayata, âhirette ise acılı bir azaba götürür.³²⁶ Haksız kazanç, insanı bu dünyada elde ettiği bir rahatlığa karşılık âhirette elim bir azaba sevk eder. Dolayısıyla mü’min bir kimse, hüsrana sebep olacak davranışlardan kaçınmaya gayret eder. Onlar helal yemeği dindarlığın vazgeçilmez bir unsuru bilirler. Buna karşın insanların bir kısmı helal ve meşru olmayan yollarla kazanç sağlamaya çalışmaktadır.

Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: “كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي” *Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve helal olanlarından yiyin. Bu konuda aşırı da gitmeyin, yoksa üzerinize gazabım iner. Gazabım da kimin üzerine inerse o muhakkak helak olmuş demektir.*³²⁷ İslâm dininde insanların malına göz dikmek, onları kandırarak malını almak, rüşvet vererek elde ettiği malları değerli bereketli ve kutsal bir şeymiş gibi göstermek büyük bir günahdır. Başkasının malını haksız sebeplerle yemek onun canına kastetmek kadar büyük bir günahdır. Ayrıca kişinin imanına zarar verecek kadar büyük bir vebaldir. El emeği, alın teri ve göz nuru ile kazanılması kadar değerli bir nimet yoktur.³²⁸

Helal kazancın aksine, haram kazanç maddi açıdan hayır ve bereketten yoksundur. Haram yollarla elde edilen mal, zahiren sahibine servet getirse bile uzun vadede huzur ve fayda sağlamaz. Bu doğrultuda Rabbimiz, zikrinden/kitabından yüz çevirenlerin, dünya hayatında “dar ve sıkıntılı bir geçimle” cezalandırılacağını, âhirette ise “kör olarak haşredileceğini”³²⁹ bildirmektedir.

³²⁶ Kolektif, *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 5/303.

³²⁷ Tâ-hâ 20/81

³²⁸ Kolektif, *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir*, 5/303.

³²⁹ Tâ-hâ 20/124.

Bu tür kimseler maddi açıdan bolluk içinde olsalar dahi, inançsızlığın, yanlış hedeflere yönelmenin ve haram kazanç yollarının oluşturduğu psikolojik baskı sebebiyle daimi bir darlık ve sıkıntı hissederler; Allah'ın rızasını kazanma amacından mahrum kalmanın ıstırabını içlerinde taşırlar.³³⁰

Gerçekten de haram lokma, insan bedenine girdiğinde hem fizyolojik hem de psikolojik huzursuzluğa neden olur. Modern araştırmalarda da helal-haram bilincinin zayıflamasının beslenme alışkanlıklarını olumsuz etkilediği, haram gıda tüketiminin insan sağlığına zarar verdiği yönünde tespitler yapılmıştır.³³¹

Haram kazancın toplum düzeyindeki maddi etkileri de son derece büyüktür. Fâiz, rüşvet, ihtikâr, hırsızlık gibi haksız kazanç yolları gelir adaletsizliğini artırır. Toplumsal barışı bozar ve ekonomik dengeleri altüst eder. Kur'ân-ı Kerîm, toplumların helak nedenleri arasında ahlâksızlık ve ekonomik adaletsizlikleri zikretmektedir.³³² Ayrıca Kur'ân, faiz ve rüşvetin yaygınlaşmasını büyük bir bozgunculuk, yıkım ve kazancı mahvettiği gayri ahlâkî bir davranış olarak sunmaktadır.³³³ Faiz ve haram kazançla elde edilen servet, toplumun genel refahına katkı sağlamadığı gibi kul hakkı barındırdığı için sosyal huzursuzluğu ve güvensizliği artırır. Dolayısıyla haram kazanç, topluma maddi açıdan yük olur ve neticede Yüce Allah, bereketsizlik vererek o serveti ya dağıtır ya da sahibine fayda sağlamaz hâle getirir.³³⁴

Haram lokmanın manevi zararları maddi zararlarından çok daha büyüktür. Her şeyden önce, haramla beslenen kişi Allah katında günahkâr olur. Bu sebeple yaptığı ibadetlerin sevabından ve dualarının kabulünden mahrum kalır.

Gerçekten de kulun bedenine haram girdiğinde kalbi katılaşıp. Bu nedenle manevi derinlikleri ve manaları idrak etme yetisi zayıflar. Ayrıca haram kazanç, kul ile Allah arasında bir perde gibi durur. Haram maldan verilen sadaka dahi ecir getirmez, bilakis günah olur. Çünkü haram ile hayır yapmak, hem haram yemek hem de Allah'ı aldatmaya çalışmak gibi bir davranıştır ki, bu ayrıca bir vebal doğurur.

³³⁰ Erdem, "İslam'da Helal Kazancın Zorunluluğu", 12.

³³¹ Yunus Keleş, "Haram Karışık Mal ve Kazançla İlgili Tasarruflar", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 6/2 (31 Aralık 2020), 14.

³³² el-A'râf 7/85; Hûd 11/85.

³³³ el-Bakara 2/275, 279; er-Rûm 30/41.

³³⁴ el-Bakara 2/276.

Haram kazancın manevi etkilerinden bir diğeri de kişinin vicdan ve karakterini yozlaştırmasıdır. Helal-haram hassasiyeti zayıflayan bir Mü'min, zamanla günahı içselleştirir. Haram kazanç elde etmede sakınca görmemeye başlar ki, bu durum kalpteki iman nurunun zayıfladığını gösterir. Rabbimiz, sürekli günah işleyen ve haksız sebeplerle başkasının malını yiyen kimselerin kalpleri için: “*كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır”³³⁵ der. İşte haram lokma da bu pasın temel nedenlerinden biridir. Ayrıca haram kazanç peşinde koşan kişi, zamanla merhamet, adalet, kanaat gibi ahlâkî erdemlerini kaybeder. Başkasının malında gözü olan kimse, haksız yollardan zenginleşmeye çalışırken nefesine yenik düşer ve kul hakkı ihlali ile manevi hayatını tehlikeye atar.

Kısacası, haram kazanç, kişinin dünyada huzurunu, toplumdaki saygınlığını ve âhirette ebedî mutluluğunu tehdit eden ciddi bir tehlikedir. Bu sebeple mü'minler, kazanç kaynaklarını ve kazandığını sürekli gözden geçirmesi gerekmektedir. Kendini şüpheli ve haram unsurlardan arındırmalıdır. Tövbe kapısı daima açıktır. Bir kimse haram yolla kazanç elde etmişse öncelikle eğer imkân varsa hak sahiplerine onu iade etmelidir. Ardından o malı temizlemek için elinden çıkarmalıdır. Dört mezhebe göre, haram maldan kurtulmanın en uygun yolu, onu herhangi bir sevap beklemeyen fakirlere sadaka olarak vermektir. İslâm âlimleri, tövbe eden kişinin haram malı varsa tamamını elden çıkarmasını tavsiye etmişlerdir. Eğer ki bu bir anda mümkün değilse, asgari geçim ihtiyacını karşıladıktan sonra kalan kısmı derhâl infâk etmesini ve helal kazanca yönelmesini ifade etmişlerdir. Örneğin, faiz, kumar, rüşvet gibi yollarla elde edilen para ile geçinen bir kişi tövbe ettiğinde, elindeki haram sermayeyi derhâl yoksullara dağıtması gerekmektedir. Eğer tümünü dağıtmak geçimini engelliyorsa, borç alarak veya asgari ihtiyacını ayırarak geri kalan kısmını vermelidir. Bir an önce helal yollardan kazanç temin etmeye başlamalıdır.³³⁶

Yüce Rabbimiz, insanın maddi-manevi hayatına, onun dünya ve âhret saâdet ve selametine büyük önem verdiği için neyin helal neyin haram olduğunu bizzat kendisi izah etmiş ve bu konuda birçok âyette bizi ikaz etmiştir.³³⁷ Çünkü akıl ile bunları tam olarak belirleyebilmek genelde mümkün değildir.³³⁸ Ayrıca helal ve haram kılma

³³⁵ el-Muttaffî'nin 83/14.

³³⁶ Keleş, “Haram Karışık Mal ve Kazançla İlgili Tasarruflar”, 13.

³³⁷ el-Mâide 5/3-5; Nisâ 4/29-30.

³³⁸ Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, 1/198.

yetkisi bizzat Yüce Allah'a aittir. Bu konuda dikkatli olmamız için Rabbimiz şöyle der: “ وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكُذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يُفْلِحُونَ Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah'a karşı yalan uydurmak için, 'Şu helâldir', 'Şu haramdır' demeyin. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler.”³³⁹ Bu sebeple Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu hükümlere ve sınırlara riayet ederek O'nun razı olacağı bir hayatı yaşamanın gayretinde olmak gerekmektedir.

Bu başlık altında yaptığımız açıklama göstermektedir ki; Kur'ân-ı Kerîm, helal kazancı yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda manevi bir değer ve kulluk görevi olarak ele almaktadır. Helal rızıkla beslenen beden, sadece sağlıklı ve dinç olmakla kalmaz, aynı zamanda kalben huzurlu olur. Ayrıca ibadete karşı şevk kazanır. Haram lokma ise hem bedende hastalıklara hem de ruhta kararmaya yol açmaktadır. Haram rızık kulun ibadetine engel, duasına ise perde olur. Kur'ân âyetleri ve hadisler, helal lokmanın sâlih amele vesile, haram lokmanın ise sapkınlığa davetiye olduğunu birçok âyette vurgulamıştır. Klasik tefsirlerde helal ve temiz gıda emrine yapılan vurgu, yine fıkıh eserlerinde haram kazanca karşı geliştirilen detaylı hükümler, bu meselenin İslâm dinindeki merkezi konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bir mü'min için maddi anlamda bereket ve manevi anlamda iç huzur, doğrudan doğruya kazancının helalliğine bağlıdır. Helal yoldan kazanan ve bu kazancı infâk eden kimse toplumda güven ve itibar kazanır. Ailesine huzur, çevresine ise güzel bir örneklik sunar. Buna karşılık, haram yolla zenginleşen kişi ise vicdan azabından ve ilahî gazaptan kurtulamaz. Elde ettiği servet, ne dünyada hayrını görmesine ne de âhirette mutluluğa erişmesine yeterlidir. Bilakis dünya sıkıntısı ve âhîret azabının sebebi olur.

Helal-haram duyarlılığı, kulluk şuurunun ayrılmaz bir parçası olduğu görülmüştür. Mü'min, sofrasına koyduğu lokmadan cüzdanına giren paraya kadar bu bilinçle hareket etmelidir. Zira helal rızık, bedenin gıdası ve şifası olduğu kadar kalbin de nurudur. Haram rızık ise bedenin hastalığı ve kalbin karanlığıdır. Ayrıca Rabbimizin de ifadesiyle kişi haram yiyerek kendini manen ve ruhen öldürür.³⁴⁰

³³⁹ en-Nahl 16/116.

³⁴⁰ en-Nisâ 4/29.

Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerine kulak veren ve davetine icabet eden bir mü’min, rızkın gerçek sahibinin Yüce Allah olduğunu bilir. O’nun emrettiği helal yollara yönelir ve haramdan uzak durur. Böylece hem dünya nimetinin hakkını verir hem de âhiret saadetini temin eder. Bu bağlamda, helal kazanç için gösterilen çaba bir ibadet; haramdan sakınmak ise bir takva göstergesi olarak değerlendirilir. Bu yüksek ahlâk standardını koruyan toplumlar, maddi refahla birlikte manevi huzuru da elde edecektir. Böylelikle kul hakkının ve Yüce Allah’ın rızasının gözetildiği bir iktisadî düzen kurulmuş olacaktır.

Sonuç olarak, helal ve haram rızkın etkileri, kulun Rabbiyle, kendisiyle, ailesiyle ve toplumla olan ilişkisini belirleyen temel unsurlar arasında yer almakta olup, bu konuda gösterilecek takva, sakınma gayreti, insanın hem dünyasını hem de âhiretini mamur edecek ilahî bir kurtuluşa vesile olacaktır.

2.4.1. Bireysel ve Ahlâkî Etkileri

Helal veya haram yoldan kazanılan rızkın ilk ve en önemli etkisi, elbette kişinin maneviyatı ve ahlâkî karakteri üzerinde görülmektedir. Bir kimsenin yediği lokmanın helal olması, kalbinin huzur bulması ve ibadetlerinin Allah katında makbul olması için şart görülmüştür. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, “*Ey Resuller! Temiz (helal) olan şeylerden yiyin ve sâlih ameller işleyin*”³⁴¹ diye buyurarak helal gıda ile sâlih amel arasındaki ilişkiye işaret eder.³⁴² Helal lokma, insanın iç dünyasını ve ruhunu arındırır ve ibadetlerine nur katar. Haram rızık ve kazanç, kalbi karartan manevi bir kirdir. Kişinin ibadetlerinin sevabını giderir, duasının kabulüne engel olur.

Helal-haram meselesi yalnızca dünyevî bir kazanç kaybı veya kazanç artışı meselesi değildir. Doğrudan doğruya kul ile Yüce Allah arasındaki bağı ve kişinin kendisini etkileyen, ibadetin Yüce Allah katındaki değerini belirleyen bir imtihandır.

Helal kazancın bireysel hayata etkilerinden biri de huzur, bereket ve kanaat duygusudur. Helal yoldan kazanılan malın azı bile kişiye yeter. Kişi kazancının hayrını görür. Haram kazanç ise çok görünse dahi hayrı ve bereketi yoktur. Kur’ân-ı Kerîm bu gerçeği şöyle ifade eder: “*De ki: Kötü ile iyi (pis ile temiz) bir olmaz, kötünün (haramın) çokluğu hoşuna gitse bile (iyiyle aynı değerde değildir)*”.³⁴³ Bu âyet, haram kazanç ne kadar bol olursa olsun neticede insana fayda getirmeyeceğini, helal kazancın

³⁴¹ el-Mü’minûn 23/51.

³⁴² Köse, “İslam İktisadında Bir Finans Kaynağı / Aracı Olarak Ortaklık”, 14.

³⁴³ el-Mâide 5/100.

ise miktarı az bile olsa değerli olduğunu ve insanı mutlu edeceğini ortaya koymaktadır. Misâl olarak, içine bir damla pislik düşmüş koca depodan su içmek mümkün olmaz. Ancak temiz bir bardak su, miktar olarak az da olsa tercih edilir.

Helal-haram konusundaki bu tercih, bereket kavramıyla da ilişkilidir. Helal kazançta bereket vardır; haram kazanç ise sonunda kişiye maddi veya manevi kayıp getirir. Rabbimiz: “يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ *Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez*”³⁴⁴ buyurmaktadır. Gerçekten de haram yollarla elde edilen servetler çoğu zaman kişinin başına dünyevî sıkıntılar açar. Haram kazanç ya çabucak eriyip gider yahut da hukukî ceza ve itibar kaybı gibi sonuçlar doğurarak kişinin hayatına huzur vermez. Helal lokma ile yaşayan kimse ise gönül huzuruna kavuşur.

Öte yandan, helal ve haram kazanç kişiliğin ahlâkî gelişimi üzerinde de etkilidir. Helal lokma, insanın kalbini yumuşatır, iyiliğe meylettirir. Haram lokmadan ise kıskançlık, hilekârlık, merhametsizlik gibi kötü huyların beslenir. Helal yolla kazanan kimse, onurunu ve vicdan huzurunu korumuş olmaktadır. Böyle bir insan çalışkan, dürüst ve kendi alın terine güvenen bir insan olur. Buna karşılık haram yollara tenezzül eden kişi, kısa yoldan menfaat sağlama hırsıyla ahlâkî duyarlılığını yitirir ve böyle bir kimse zamanla hırsızlık, sömürü gibi büyük günahlara meyleder. Bu nedenle İslâm dini, ahlâkî geçim idealini yerleştirmiştir. Helal kazanç peşinde koşan kişi, alnının teriyle elde ettiği nimetlerin tadını vicdanen huzurla çıkarır. Kul hakkı veya haram karışmış kazanç ise vicdana bir yük bindirir, kişinin iç dengesini bozar.

Bu ilahi ve nebevî öğretiler, helal kazancın bireyi erdemli, güvenilir, olgun ve mutlu kıldığını; haram kazancın ise eninde sonunda pişmanlık, manevi, vicdani ve uhrevi azap getireceğini açıkça ortaya koymaktadır.

2.4.2. Ailesel Etkileri

Helal ve haram kazancın etkileri aile kurumu üzerinde de bariz şekilde görülür. İslâm’a göre her mü’min, bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin nafakasını helal yollardan temin etmekle görevlidir. Kur’ân-ı Kerîm’de aile reisi olan babaya sorumluluklar yüklenmiştir.³⁴⁵ Çalışabilecek durumda olduğu hâlde tembellik eden ve aile efradının iâşesini ihmal eden kimse, İslâm’ın şiddetle yasakladığı ve hoş

³⁴⁴ el-Bakara 2/276.

³⁴⁵ el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/34.

görmediği bir davranış sergilemiş olmuş olur. Lakin aile nafakasını sağlama görevi, zaruret durumu olsa bile hiçbir şekilde haram yollara başvurmayı mazur göstermez. Bazı insanlar, çocuklarının rızkı için mecburen haram kazanç elde ediyorum, gibi yanlış bir mazeretin arkasına sığınabilir. Hâlbuki helal rızık arayışı bir sorumluluk ve ibadet olduğu gibi, haramdan kaçınmak da aynı derecede önemli bir vazife ve büyük bir ibadettir.

Dinen haram, zorunluluk ve hayati tehlike olmadıkça asla caiz hâle gelmez. Bununla beraber haramları işleme ruhsatı başkasının hakkını ihlal etme veya gasp etme durumlarıyla sınırlıdır. Başkasının hakkına girmeye dinî veya dünyevî bir zaruret hâli olsa dahi Rabbimiz buna izin vermemiştir. Haram kazançla aile beslemek, aile fertlerinin hakkına riayet etmek değil bilakis onlara manevi zarar vermek anlamına gelir. İslâm âlimleri, anne-babaların çocuklarına haram yedirmesinin, onların ahlâkına ve karakterine menfi tesir edeceğini belirtmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’de yetim malı yemek ağır bir günah olarak zikredilmiş ve *“Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar. Ve onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir”*³⁴⁶ buyrulmaktadır. Bu âyet, kendi çocuğu olmasa bile himayesindeki yetimin malını haram yolla yiyen kimseyi cehennem ateşiyle ikaz etmektedir. Bu nedenle ailesine haram lokma yediren bir babanın durumu da farklı olmayıp o da benzer bir vebal altındadır. Her insan, ailesini harama bulaştırmamak için azami dikkat göstermelidir.

Helal kazancın aileye getirdiği bereket ve huzur, haram kazançtan uzak duran ailelerde gözle görülür bir nimettir. Helal lokma ile beslenen aile fertlerinin beden sağlığı da ruh sağlığı da daha güvende ve selamette olur. Helal lokma konusunda son derece titiz davranan anne-babaların çocuklarının ileride sâlih ve başarılı kimseler olduğuna dair hatıralar meşhurdur. Bunun zıddına, haram yolla servet edinen kimselerin kazançları çoğu zaman ailelerine mutluluk getirmeyecektir. Haram mal yüzünden ev içinde huzursuzluklar, bereketsizlik ve hatta kimi zaman üzücü ve yıkım getiren hadiseler meydana gelir. Halk arasında “haram parayla saadet olmaz” sözü bu tecrübelerin yansımasıdır.

Gerçekten de kul hakkı veya haram karışmış lokma ile kurulan sofrada manevi bir bereketsizlik oluşur. Aile bireyleri birbirine güvenini yitirir, saygı ve sevgide

³⁴⁶ en-Nisâ 4/10.

azalma olur. Mesela haram yoldan zengin olan bir baba, ailesine lüks bir yaşam sağlasa da evlatlarına güzel ahlâk konusunda kötü bir örnek teşkil etmiş olur ve ailede huzursuzluğa sebebiyet verir. Evlatlar kolay yoldan kazanmaya alışır, emek vermeden tüketmeye yönelir. Bu da karakter gelişimlerini olumsuz etkiler.

Kısacası her inanan insanın aile düzeninde helal rızık, saadetin temel şartlarından biridir. Kişi evine getirdiği lokmanın kaynağı konusunda son derece hassas olmalıdır. Dinen mesul olduğu eşine ve çocuklarına haram lokma yedirmemek, onların sadece maddi değil manevi haklarını da korumaktır. Ailesini helal rızık ve kazançla besleyen ve evladını bir meyve veren ağaç gibi yetiştiren her anne baba, hem bu dünyada hem de âhirette bunun mükâfatını alacaktır. Allah Teâlâ, helal rızık için gayret eden kullarının yardımcısı olduğunu vadetmiştir. Nitekim Rabbimiz şöyle der: *“Kim Allah’a karşı takvalı olursa (haramlardan sakınırsa), Allah ona ummadığı yerden rızık verir”*.³⁴⁷ Bu ilahi müjde, kul zor şartlar altında bile kalsa helalden ayrılmaması gerektiğini öğütlemektedir. Çünkü haramın geçici zevki ve mutluluğu yerine helalin kalıcı huzuru ve Allah’ın rızasını tercih etmek her Müslümanın tek gayesi ve derdi olmalıdır.

2.4.3. Toplumsal Etkileri

Helal ve haram kazancın sonuçları sadece kişinin kendisi ve ailesiyle sınırlı kalmaz, toplum düzeni ve sosyal denge ve huzur üzerinde de belirleyici etkiler gösterir. Toplum, bireylerin bir arada yaşadığı, fayda ve ekonomiye dayalı ilişkiler kurduğu bir saha olduğu için, insanların kazanç konusundaki ahlâk anlayışı toplumsal yapıyı doğrudan etkiler. Eğer bir toplumda bireyler helal-haram duyarlılığına sahip olursa, birbirlerinin hakkına saygı göstererek alışveriş yapar ve güvenilir bir ticari ortam oluşur. Böyle bir toplumda hile, aldatma, hırsızlık ve ahlâksızlık gibi gayri ahlâkî davranışlar en aza iner, ekonomik hayat sağlıklı bir düzende işler. Buna mukabil toplumda haram kazanç yolları yaygınlaştığında, ekonomik ve ahlâkî düzen bozulmaya başlar. Kul hakkı ihlalleri arttıkça sosyal dengesizlik büyüyerek toplumsal huzur zarar görür.

İslâm dini, daha vahyin ilk yıllarından itibaren Peygamberlerin rehberliğinde haksız kazanç yollarına karşı mücadele vermiştir.³⁴⁸ Hz. Peygamber’in getirdiği

³⁴⁷ et-Talâk 65/3.

³⁴⁸ el-Mutaffifîn 83/1; el-A’râf 7/85.

Kur'ân-ı Kerîm, ferdî ibadet ve inanç esaslarının yanı sıra güçlü bir sosyal ve toplumsal adalet vurgusu taşımaktadır.

Nitekim Mekke müşrik toplumunda güçsüzlerin ezilmesi, yetim malının yenilmesi, kadınlara yapılan haksızlıklar, rüşvet ve ribâ gibi haram kazanç türleri çok yaygındı. Kur'ân-ı Kerîm bu haksızlıkları yasaklayarak “emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker”³⁴⁹ ilkesi doğrultusunda bir iyilik ve adalet hareketi başlatmıştır.

Allah Teâlâ, ticari ve hukuki işlemlerde aldatmadan uzak durulmasını, karşılıklı güvene dayalı şeffaf uygulamalar yapılmasını emreder.³⁵⁰ Peygamber Efendimiz de Medine'ye hicret ettiğinde ilk iş olarak çarşıdaki ölçü-tartı hilelerini önlemeye çalışmış ve dürüstlüğe dayalı ticaretin yerleşmesine büyük önem vermiştir. Çünkü ticaret hayatında güven sağlanamadığında toplumsal huzuru sağlamak asla mümkün olmaz. Haram kazancın topluma verdiği zararları birkaç noktada şöyle özetleyebiliriz:

Birincisi, haram kazançlar toplum içinde adaletsiz bir servet dağılımına yol açar. Örneğin tefecilik, emeksiz/haksız kazanç elde eden küçük bir zümre, çete ve organize hâlinde hırsız grubu oluşturur. Toplumun büyük kesimi geçimsizlik ve borç yükü altında ezilir. Azınlık insan grubu da haksız kazançla zenginleşir. Bu durum, sosyal sınıflar arasında çok büyük uçurumlar meydana getirir.

İkincisi, haram kazanç yolları olan rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, kumar, şans oyunu vb. durumlar üretime dayalı olmadığı için toplumun ekonomik dinamizmini yok eder. İnsanlar üreten değil tüketen bir topluma bürünür. Emek ve alın teri değersiz görülmeye başlanır. Ayrıca uzun vadede ülkenin ekonomik altyapısı zayıflar, dışa bağımlılık artar.

Üçüncüsü, haram kazançların yaygın olduğu bir toplumda çeşitli sosyal problemler baş gösterir: Misâl, suç oranları artar, aile düzeni zedelenir, ahlâkî çöküş yaşanır. Haksız kazanç peşinde koşanlar, çıkar çatışmaları sebebiyle huzursuz bir ortam doğururlar.

Dördüncüsü, rüşvet ve torpil gibi uygulamalar devlet düzenine zarar verir. Adalet duygusu yok olur. Toplum, yöneticilere ve kurumlara güvenini kaybeder ki bu çok ciddi bir sosyal yaradır.

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/104.

³⁵⁰ el-Bakara 2/282.

İslâm bu sayılan olumsuzlukların önüne geçebilmek için fertleri vicdanen eğitmeye öncelik verir. Yasal yaptırımlar elbette gereklidir. Nitekim İslam hukuku hırsızlık, gasp, faiz, zina, içki gibi suçlara dünyevî ceza öngörmüştür. Ancak tek başına kanunlar yeterli değildir. Bir topluma ahlâkî bilinç yerleşmedikçe hile ve haram yollar gizli veya açık şekilde sürer. Bu nedenle İslâm dini, her bir mü'minin gönlüne Yüce Allah'ın korkusunu ve helal-haram hassasiyetini yerleştirmeye gayesi güder. Bu yüzden Kur'ân “لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ” *Aranızda mallarını haksız yollarla yemeyin*”³⁵¹ derken, aynı zamanda takva bilincini de aşılar.

Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş toplumların helak olma sebepleri arasında ticari aldatma ve ekonomik ahlâksızlıklar olduğunu özellikle vurgulamıştır. Mesela Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen halkı, ölçü ve tartıda hile yapan, dürüst ticaretten uzak bir kavimdi. Şuayb (a.s.) onlara ölçüyü ve tartıyı tam yapmaları, insanların eşyalarını eksiltmemeleri ve yeryüzünde taşkınlık yapmamaları, helal kazanca razı olmaları gerektiğini öğütlemiştir. Onları, eğer haksızlığa devam ederlerse ilahî bir azabın geleceği konusunda uyarmıştır. Ne var ki Medyen halkı uyarılara kulak asmayıp haram kazançta ısrar edince sonunda helak olup gitmişlerdir.³⁵²

Nitekim “Mutaffifin” (ölçü ve tartıda hile yapma) adında bir sûrenin olması da konunun önemini dikkat çekici bir şekilde göstermektedir. Sûrenin ilk âyeti, “*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay hâline!*”³⁵³ şeklinde ağır bir tehdit ifadesiyle başlaması önemlidir. Bu da şunu göstermektedir ki haksız kazanç, toplumların helakine yol açabilecek büyüklükte bir günahtır.

Yine Kur'ân-ı Kerîm, faizcilik ile uğraşanları uyarmış ve faizin yol açtığı bozulmaya dikkat çekmiştir. “*Faiz yiyenler, şeytan çarpmış kimselerin kalkışı gibi (akılsız ve dengeli olmayan bir biçimde) kalkarlar*”³⁵⁴ buyrularak faizciliğin insanları nasıl şuursuz bir hırsla hareket ettirdiği anlatılır. “*Allah, faizi semeresiz kılar (bereketini giderir, faydasız hale getirir), buna karşılık sadakaları da kat kat artırır.*”³⁵⁵ Sonuç olarak helal kazanç toplumsal barışın, adaletin, güvenin ve kalkınmanın temelidir.

³⁵¹ en-Nisâ 4/29.

³⁵² el-A'râf 7/85; Hûd 11/84-86.

³⁵³ el-Mutaffifin 83/1.

³⁵⁴ el-Bakara 2/275.

³⁵⁵ el-Bakara 2/276.

2.5. HELAL RIZKI ARTIRMANIN YOLLARI

2.5.1. Sa'y / Çalışmak (السعي)

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'da her insanın helal ve meşru yollarla rızık elde etmesi emredilmektedir. Çünkü insanın hayatını idame ettirebilmesi ve ibadetini yerine getirebilmesi ancak vücudun sağlıklı olmasıyla mümkündür. Bu da yiyecek, içecek, örtünme, mesken, eğitim, emniyet, sağlık vb. temel ihtiyaçların sağlanmasını gerektirmektedir. O nedenledir ki Rabbimiz mü'minleri çalışıp rızık kazanmaya teşvik etmiştir.

Çalışmak Yüce Allah'ın bir özelliğidir. Nitekim konuyla ilgili Rabbimiz Rahmân Sûresi 29. âyette şöyle buyurmaktadır: “يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.” Bu âyette Rabbimiz her an bir iş halinde olduğu ifade edilmektedir.

Dinimizin asıl ibadetlerinden ve inancımızın gereğinden birisi zekât vermektir. Bunu yapabilmek için de çalışmak, kazanmak ve infâk edebilme imkânına gelmek gerekir. Ancak bunu yaparken de insanın helalinden kazanması ve kazandığı helal şeylerden infâk etmesi gerekir.³⁵⁶

Kâinatın düzeni ve dengesi ancak çalışmak suretiyle sağlanabilir. Aksi hâlde dünya düzeninin devam etmesi mümkün olmaz. Fakat bu durum, insanın ömrünün tamamını sadece mal toplamaya adanması gerektiği anlamına gelmez. Doğru olan, insanın maddi varlığını sürdürmesi için zaruri olan rızıkını temin ettikten sonra yönünü manevi âleme çevirmesi ve Yüce Allah'a karşı kulluk görevini asla ihmal etmemesidir.³⁵⁷ Konuyla ilgili Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.*”³⁵⁸

Yine Rabbimiz şöyle der: “عَلِمَ أَنَّ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضِيٌّ وَأَخْرُوعَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَنْتَعُونَ ...Allah içinizden hasta olanları, Allah'ın lutfundan

³⁵⁶ Adem Dölek, “Kur'ân'a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 9 (30 Haziran 2020), 154.

³⁵⁷ Karaman, “Rızık ve Kazanç Üzerine Bir İnceleme”, 156.

³⁵⁸ el-Cuma 62/10.

*rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olan kimseleri ve Allah'ın yolunda savaşıacak olanları şüphesiz bilir...*³⁵⁹

Kişinin rızıkını temin etmesi için çalışması gerekmektedir. Çalışmak da başlı başına bir ibadettir. Her mü'min rızık kazanmayı Yüce Allah'ın bir emri olarak görüp ibadet ruhuyla çalışmalıdır. Yüce Allah'ın hoşnutluğunu elde ettiren bütün davranışlara geniş anlamıyla ibadet denir. Misâl, İslâm dininde namaz kılmak, zekât vermek, bir yetimi barındırmak vb. davranışlar birer ibadettir. Kişinin rızıkını temin etmek için çalışması da bir ibadet ve kişiyi Yüce Allah'ın rızasına kavuşturabilecek sâlih amellerden biridir. Çalışmak, kişiyi başkasına el açma ve muhtaç olma zilletinden kurtarır. Çalışan ve üreten kişi kendisine fayda sağladığı gibi diğer insanlara da faydalı olur. Bu da dinimize göre büyük bir ibadettir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.s), *“İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır”*³⁶⁰ Dolayısıyla bunu için de çalışmak gerekir. Ayrıca çalışmak Yüce Allah'ın bir sıfatıdır.³⁶¹

Misal hiç tanımadığınız insanların sofralarına ulaşan mis kokulu sıcacık ekmekler üretmek, çeşit çeşit meyve ve sebzeler yetiştirmek çok kıymetli ve başlı başına bir ibadettir. Yine yaratılmışların en değerlisi olan insanoğlunun şerefine uygun bir hayat sürmesine katkı sunacak evler, araçlar, makineler, aletler, teknolojiler üretmek ve böylece Yüce Allah'ın sayısız nimetlerinin vücuda gelmesine vesile olmak büyük bir sevap kaynağı olsa gerektir.³⁶²

İslâm dini, insanlığın saadetini hedef olarak seçtiği için, çalışmayı maddi ve manevi alanda zarurî kılmış, çalışmayanın eline hiçbir şey geçmeyeceğine hükmetmiştir. Nitekim Yüce Rabbimiz konuyla ilgili şöyle der: “وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى” *İnsan için ancak çalıştığı vardır.*³⁶³ Bu âyet aslında tüm söylediğimiz sözü ve ifade etmeye çalıştığımız fikirleri tek cümleyle ifade etmeye fazlasıyla yeten serlevha ve berceste bir âyet niteliğindedir. Aynı şekilde Peygamberimizin şöyle dediği rivayet edilir: “مَا أَكَلَ أَحَدٌ مِنْكُمْ طَعَامًا أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ عَمَلٍ يَبْنِيهِ” *Kesinlikle hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir*³⁶⁴

³⁵⁹ el-Müzemmil 73/20.

³⁶⁰ Buhârî, Megâzî, 35.

³⁶¹ Mehmet Salih Kumaş, *Rızık Ahlakı İş Hayatına Dair 40 Altın Kural* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 14.

³⁶² Kumaş, *Rızık Ahlakı*, 14.

³⁶³ en-Necm 53/39.

³⁶⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 28/418 (No. 17181); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Kahire: Dâru't-Ta'sil, 1433), “Büyû”, 15 (No. 2080); Kolektif, *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/643.

Gerek azab ve gerekse nimet olarak karşımıza çıkacak olanlar kendi çalışmalarımızın ürünlerinden başka bir şey değildir. Ancak şöyle bir durum da vardır ki nimet yönünden Yüce Allah'ın fazlı bir kula erişirse kul sa'yinin fevkinde pek çok nimetlere kavuşabilir. Yalnız bu, yukardaki âyetteki kaideyi bozmaz. Çünkü bu durum emeğin dışında bir lütuf sayılır. Allah dilerse fazlından ihsanda bulunur, dilerse bulunmaz. Ama ilahi adalet budur ki insana sadece çalıştığı verilir.³⁶⁵ Hâkezâ Rabbimiz şöyle der: “ *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”³⁶⁶ Âyette görüldüğü gibi Yüce Allah (c.c.) namaz biter bitmez kullarını işlerinin başına koşmaya, çalışıp nasiplerini kazanmaya teşvik etmiş etmektedir.

Rızık için çalışmak mubah olunca “çalışmayabilirim” gibi bir hüküm akla gelmemelidir. Fazla mal sahibi olmak için çalışmak mubahtır, ama başkalarına yük olmamak ve harama mecbur kalmamak için ise çalışmak farzdır. Misâl, yemek yeme ve su içmek mubahtır. Fakat yemeyi içmeyi terk ederek ölmek ise bir intihardır. Bu ise haramdır. Sonuç olarak çalışmak rızık artırmanın asıl ve en önemli kaynağından biridir.

2.5.2. Dua (الدعاء)

Rızıkta darlık da bolluk da birer imtihan olup hiçbir durum da sürekli değildir. Bu nedenle insan rızık açısından bazen darlık içinde yaşayabilir bazen de bolluk içinde yaşayabilir. Kur'an'da Yüce Allah'ın rahmetinden sadece kâfirlerin ümit keseceği vurgulanmaktadır.³⁶⁷ Bu sebeple inanan bir kimse, çalışmaya devam ederken kalben Yüce Allah'a sığınıp ümidini yitirmemesi gerekmektedir. Her kul rızık kapılarının ilahi hikmete veya imtihana binaen gecikebileceğine fakat çalışma ve dua ile açılabilceğine inanmalıdır.

Tarih boyunca pek çok insan, çaresizlik anında yaptığı samimi duaların ardından beklenmedik ilahi lütuflara erişmiştir. Kur'an'da Hz. Meryem'in mihrapta Rabbinden gelen rızıklarla donatıldığı ve Hz. Zekeriyâ'nın (a.s) bunu görünce hemen Allah'a dua ederek evlat istediği anlatılmaktadır.³⁶⁸ Kezâ Hz. İbrahim'in (as.) evlat lütfetmesi

³⁶⁵ Karaçöğür, *İslâm'da Ticarî Ahlak ve Rızık Meselesi*, 13.

³⁶⁶ el-Cuma 62/10.

³⁶⁷ Yûsuf 12/87.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/37-38.

için dua etmesi ve eşi kısır olduğu hâlde Rabbimizin onu evlatla müjdelemesi³⁶⁹ bu duruma birer örnek teşkil etmektedir. Yine Rabimiz: “Allah size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar”³⁷⁰ der. Buradan da Rabbimizin bizi temiz şeylerden rızıklandığını görmekteyiz.

Yine benzer şekilde Kur’ân-ı Kerîm’de Rabbimiz şöyle der: “*Hani İbrahim, ‘Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır’ demişti. Allah da, ‘İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!’ demişti.*”³⁷¹

Rızık ve ecel, onun gözünde aynı derecede kesin ve değişmez hakikatler hâline gelir. Nasıl ki ecelin zamanı şaşmaz bir gerçeklikse rızık da aynı kesinlikte takdir edilmiş bir gerçek olduğunu idrak eder. Kulun görevi ise bu konuda belirlenen ilahî hükümlere uymak ve onlara riayet etmektir.³⁷² İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), şöyle demektedir: “*Akıl, rızık temini için değil, kulların işlerini tedbir için yaratılmıştır; zira Allah rızıkı temin etmeyi tazmin etmiştir.*”³⁷³

Sürekli murakabe hâlinde olmak, rızıkını kazanma hususunda Yüce Allah’ı (c.c.) hiç akıldan çıkarmamak, bu konuda titiz davranmak, vera’ sahibi olmak insanın inancını ve maneviyatını ayakta tutan bir güçtür. Yine rivayet edildiğine göre Peygamberimiz, ibadetin yetmiş kısma ayrıldığını, en hayırlısının ise helal rızık olduğunu ve helalinden rızık kazanmaya çalışan kişinin Allah (c.c.) yolunda cihada çıkmış mücahit gibi olduğunu³⁷⁴ ifade etmiştir.

2.5.3. İstiğfâr (الإستغفار) ve Takvâ (التقوى)

Yüce Rabbimiz bazı Peygamberlerin dilinden kendisinden bağışlanma dileğinde bulunan kimseye bol nimet ve rızık vereceğini beyan etmiştir. Elbette ki bu rızık ve

³⁶⁹ es-Saffât 37/100-101.

³⁷⁰ En-Nahl 16/72.

³⁷¹ el-Bakara 2/126.

³⁷² Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4/233.

³⁷³ Haris el-Muhasibi, *Helal Rızık ve Namazın Anlaşılması (Mekâsib ve Fehmu’s-Salât)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012), 13.

³⁷⁴ Haris el-Muhasibi, *Hakkı Arayanlara Nasihatler*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012), 46.

nimetin temelinde yağmur vardır. Nitekim Nûh (as) ve Hûd (as.) dilinden Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra ona tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.³⁷⁵

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا Dedim ki: ‘Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın.³⁷⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resulünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki O’nun huzuruna götürüleceksiniz.³⁷⁷

...وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ... Kim Allah’tan korkar (haramlardan sakınır)sa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır.³⁷⁸

Rabimiz bu vb. âyetlerde ilahi yardıma ve maddi-manevi rızka ulaşmanın şartının takva ve sorumluluk bilinci olduğunu belirtmektedir. Hülasa kişi takvâ, tevbe ve istiğfar ile maddi ve manevi rızkı ve kuvveti aramalıdır.

2.5.4. Sabır (الصبر), Tevekkül (التوكل), Kanaat (القناعة) ve Şükür (الشكر)

İslâm, bireyin yaşadığı ekonomik sıkıntılara ve rızık endişelerine yalnızca maddi değil, aynı zamanda manevi açıdan da yaklaşır. Rızıkla ilgili yaşanan bireysel buhranların panzehiri, sabır, tevekkül, kanaat ve şükür gibi erdemlerdir. Nitekim Rabbimiz şöyle der: “وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالتَّمَرَاتِ وَبَشِيرٍ الصَّابِرِينَ Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”³⁷⁹ Bu vb. âyetler insanın zaman zaman rızıkla imtihan edileceğini bildirerek sabredenleri müjdelemektedir. Bu âyet, ekonomik darboğazların geçici bir imtihan olduğunu ve mü’minin metanetini koruması gerektiğini öğretir.

Konuyla ilgili Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), sabrın, cennet hazinelerinden bir hazine olduğunu ve insanın bütün hayra bir saatlik sabırla ulaştığını³⁸⁰ ifade etmiştir. Sabır, geçici sıkıntıları aşmada en önemli manevi bir direnç noktasıdır. Kanaat ise

³⁷⁵ Hûd 11/52.

³⁷⁶ Nûh 71/10-11.

³⁷⁷ el-Enfâl 8/24.

³⁷⁸ et-Talâk 65/2-3.

³⁷⁹ el-Bakara 2/155.

³⁸⁰ Hasan-ı Basri, *Zühed*, çev. İshak Doğan (Konya: Hüner Yayınevi, 2012), 100.

eldeki imkânlarla yetinmeyi, aşırı hırs ve tüketim tutkusundan uzak durmayı öğütler. Kanaatkâr bir kimse, nimet azalsa bile huzurunu korur ve isyana düşmez.

Tevekkül ve dua ise bireysel rızık krizlerinde kalbe sükûnet veren iki manevi dayanak noktasıdır. Mü'min bilir ki rızkın gerçek sahibi Yüce Allah'tır ve O, hayra yönelen kullarını lütfundan asla mahrum bırakmaz. Nitekim Rabbimiz: “وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklediği yerden rızıklandırır. Kim Alla'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur”³⁸¹ şeklinde buyurarak kulun manevi durumu ile rızık arasında bir bağ kurmuştur. Bu âyetlerden anlıyoruz ki bu rızıklanma hem maddi hem de manevi alanı kapsamaktadır. Çünkü karı kocalık ilişkisinde biri boşanmayı istediği hâlde diğeri maddi veya manevi muhtaçlıktan dolayı boşanmayı istemiyorsa, Yüce Allah muhtaçlık hisseden kimseye müjdeleyici ifade kullanarak destek vermektedir. Bu nedenle ekonomik ve psikolojik bunalım yaşayan bir birey, öncelikle hayat muhasebesi yapması gerekmektedir.

Kişî takva, tevbe ve istiğfar ile manevi kuvveti aramalıdır. İstiğfar rızık genişletir ve kişiyi darlıktan ve sıkıntıdan kurtarır. Nitekim Peygamberimizin konuyla ilgili şöyle dediği rivayet edilir: “مَنْ لَزِمَ الاستِغْفَارَ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنْ كُلِّ ضِيقٍ مَخْرَجًا، وَمِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجًا” Kim istiğfara devam ederse, Allah onun her sıkıntısına bir ferahlık, her darlığına bir çıkış yolu verir ve onu ummadığı yerden rızıklandırır.”³⁸² Ayrıca Peygamberimize dayandırılan: “مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُعْظِمَ اللَّهُ رِزْقَهُ، وَأَنْ يَمُدَّ فِي أَجَلِهِ، فَلْيَصِلْ رَحْمَةً” Rızkının bolllaştırılmasını ve ömrünün uzatılmasını isteyen kimse, akrabalık bağlarını sürdürsün (sıla-i rahim yapsın)”³⁸³ hadisi de konumuz açısından önemli bir rehberdir. Bu vb. rivayetler iyiliğin dünyevî rızka da yansıdığını göstermektedir.

Peygamberimiz şöyle der: “Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz, kuşları rızıklandırırdı gibi sizi de mutlaka rızıklandırırdı: Kuşlar sabah karınları açlıktan çökmüş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam karınları doyup

³⁸¹ et-Talâk 65/2-3.

³⁸² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Edeb”, 57 (No. 3819); Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 359 (No. 1518).

³⁸³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 20/43-44 (No. 12588), 21/209 (No. 13858), 28/37 (No. 22400); Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Büyü”, 13 (No. 2075), “Edeb”, 12 (No. 5989); Müslim, *Sahihu Müslim*, “Birr”, 6 (No. 2557); Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, “Zekât”, 45 (No. 1693); Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ en-Nesâî*, “Tefsîr”, 35 (No. 11365).

şışmış olarak evlerine dönerler.”³⁸⁴ Bu hadis, gerçek tevekkül sahiplerinin Yüce Allah tarafından nasıl doğal yollarla rızka kavuşturulacağını çarpıcı bir benzetmeyle ortaya koymaktadır.

Rabbimiz, bireyin ekonomik bunalım anlarında gayrimeşru yollara başvurmasını yasaklar ve ona helal alternatifler sunar. Bu bağlamda faiz yasağı oldukça önemlidir. Zira bu yasak, borçlu bireyin daha da ezilmesini önlemek ve servetin toplumun geneline yayılmasını sağlamak amacıyla getirilmiştir. Faiz yerine, karşılıksız ödünç verme (karz-ı hasen) ve dayanışma/yardımlaşma teşvik edilmiştir.³⁸⁵

İsrafı terk etmek de bireysel ekonomik ve psikolojik bunalımların aşılmasında önemli bir ilkedir. Nitekim Rabbimiz “Yiyiniz, içiniz ancak israf etmeyiniz, doğrusu Allah israf edenleri sevmez”³⁸⁶ buyurarak, gelir düzeyi ne olursa olsun savurganlığı yasaklamıştır. Böyle gayri ahlâkî bir davranış kazancın bereketini götürür. Bu nedenle ekonomik sıkıntı çeken bir mü'min, harcamalarını gözden geçirmeli ve sade bir yaşam tarzını benimseyerek mali dengesini sağlamalıdır.

Kısacası bireysel ekonomik buhranlar karşısında İslâm'ın çözümü, hem fiili düzlemde helal yoldan çalışmayı hem de kalbî düzlemde güçlü bir tevekkül ve dua hayatını birlikte yürütmeyi esas alır.

Rızık kazanma konusunda kişinin gayret ve sabır göstermesi gerekmektedir. Zira kişi bazen bolluk bazen darlık hâlini görecektir. Bu da yaratılışın gayesi imtihan olması nedeniyle kaçınılmaz bir gerçektir. Nitekim Rabbimiz konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتَّخَلَّوْا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْزِئِينَ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü'minler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki Allah'ın yardımı pek yakındır.³⁸⁷

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”³⁸⁸

³⁸⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/336 (No. 205); *Hadislerle İslam*, 17650.

³⁸⁵ el-Bakara 2/245.

³⁸⁶ el-A'râf 7/31.

³⁸⁷ el-Bakara 2/214.

³⁸⁸ İbrâhîm 7/11.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ
Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden
eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.³⁸⁹

Rivayete göre Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah, kişi bir şey yediği veya bir şey içtiği zaman kendisine hamdeden kulundan razı olur.”³⁹⁰

Bu âyetler ve Kur’ân’da Yüce Allah’ın dilediğine rızık bol veya kısıtlı-az vermesi³⁹¹ şeklindeki tekrar eden benzer âyetler, dünya hayatında rızık bolluğu veya darlığının ilahî bir imtihan gereği olduğunu göstermektedir. Elbette çalışmanın ve gayretin de önemi göz ardı edilmemelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de nankör insan tiplerinden biri olarak sunulan Karûn, zenginliği kendi ilmi ve gücüyle elde ettiğini düşünmüş, zenginliğin bir imtihan aracı olduğunu unutmuş ve biriktirdiği servet, cimrilik, kibir ve şımarma duygusunu artırmıştı. Asıl nimetin sahibini unutup ona şükretmek yerine nankörlüğü tercih etmesi ve nimeti çalışması neticesiyle elde ettiğine inanması nedeniyle Yüce Allah, onu malıyla birlikte helak etmiştir. İnsanlardan zenginliğe tamah edenler, bu kıssanın verdiği mesajı dikkate alarak tövbe ve istiğfarda bulunmalı, sonu Karûn gibi olmaktan korkarak Yüce Allah’a şükretmeli ve her nimeti ondan bilmelidir.³⁹²

Siyasi otoritenin temsilcisi olan Firavun ve zenginliğin kibirlendirdiği insan tipi olarak Karûn bu konuda bizim için birer ibrettir. Kur’ân-ı Kerîm, böyle insan tiplerini belirli birer şahıs olmaktan ziyade belirli rollerin temsilcileri olarak tanıtmıştır.³⁹³

Yine şükürle ilgili Peygamberimizin (s.a.s) şöyle söylediği rivayet edilmektedir: “Kime bir nimet verilir ve o da o nimeti dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu gizlerse, nimete nankörlük etmiş olur.”³⁹⁴

Kur’ân, rızık konusunda tevekkül (Allah’a güven) ile teşebbüs (fiilî çaba) arasında dengeli bir ilişki kurar. “وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ” Kim Allah’a tevekkül ederse O, ona yeter”³⁹⁵ âyeti, inananlara sarsılmaz bir güvence vermektedir. Klasik

³⁸⁹ el-Bakara 2/155.

³⁹⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 19/35-36 (No. 11973), 19/208-209 (No. 12168); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Zikir”, 24 (No. 2734); Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Etime”, 18 (No. 1816); Nesâî, *Sünenü l-kübrâ en-Nesâî*, “Eşribe”, 46 (No. 2872); Suyûtî, *ed-Dürri l-mensûr*, 2/126.

³⁹¹ er-Ra’d 13/26; el-İsrâ 17/30; el-Kasas 28/82.

³⁹² Hasan Bulut, *Kur’ân Kıssalarının Motivasyona Etkisi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 109.

³⁹³ Bulut, *Kur’ân Kıssalarının Motivasyona Etkisi*, 109.

³⁹⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 41/144; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, “Edeb”, 12 (No. 4813); Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Birr”, 87 (No. 2034); *Hadislerle İslam*, 1/643.

³⁹⁵ et-Talâk 65/3.

müfessirler bu âyetleri tefsir ederken tevekkülün sebeplere sarılmaya engel olmadığını özellikle vurgularlar.

Öte yandan sahabe döneminden itibaren tevekkülü yanlış anlayan bazı zümreler de olmuştur. Nitekim Mu‘tezile içindeki bazı sûfî eğilimli şahıslar, her türlü rızık kazanma çabasını tamamen terk ederek sadece sadakayla geçinmeyi savunmuşlardır.³⁹⁶ Ancak bu aşırı görüş ne Kur’ân’ın genel öğretisiyle ne de İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunun kanaatiyle bağdaşır. Bilakis, İslâm dini helal rızık peşinde koşmayı bir görev kabul ederken, sonuca razı olup kalbi Allah’a bağlamayı ise bir erdem olarak değerlendirir.

Sonuç olarak sabır, tevekkül, kanaat ve şükür helal rızık artırmanın ve bereketli kılmanın yollarından biridir.

2.5.5. İnfâk (الإنفاق)

İslâm, toplum içindeki ekonomik dengesizlikleri gidermek amacıyla infâk (Allah yolunda harcama) ve zekât ibadetini emretmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de, zenginlerin mallarında yoksulların belirli bir hakkı bulunduğu açıkça ifade edilmektedir.³⁹⁷ Bunun yanı sıra, farz olmasa da gönüllü yardımlaşma esasına dayanan sadakalar, fitre, vakıf ve karz-ı hasen (faizsiz/güzel borç verme) gibi birçok infâk çeşitleri, toplumsal dayanışmanın sürekliliğini sağlamayı hedefler ve kişinin maddi-manevi rızkının bollaşmasına vesile olur.

İnfâk, servetin yalnızca belli ellerde toplanmasını engeller. Nitekim Rabbimiz servetin sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmaması için böyle hükmettiğine³⁹⁸ dair nâzil etmiş olduğu âyet, gelir dağılımındaki adaletin İslâm’ın temel hedeflerinden biri olduğunu ortaya koyar.

Modern çağda yaşanan yoksulluk ve gelir adaletsizliği sorunlarına karşı İslâm’ın sunduğu çözüm önerileri, klasik kaynaklarda açık biçimde yer almaktadır. İnfâk eden mü’mine Allah, hem maddi hem de manevi kazanç vadeder. Nitekim Rabbimiz: “Allah infâk edeni daha fazlasıyla rızıklandırır”³⁹⁹ der. Yine Rabbimiz: “يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَاَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır

³⁹⁶ Sarıca A. İskender, “Mu‘tezile’de Ayırksı Düşünce: Rızka Yönelik Çabanın Haramlığı (Tahrîmü’l-mekâsib)”, *Kader Dergisi* 21/2 (31 Aralık 2023), 456.

³⁹⁷ ez-Zâriyât 51/19; el-Me’âric 70/24-25.

³⁹⁸ el-Haşr 59/7.

³⁹⁹ Sebe’ 34/39.

(bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez”⁴⁰⁰ der. Bu ilahi garanti, toplumsal dengesizlikleri giderme sürecinde en önemli motivasyon kaynaklarından biridir.

Yine Yüce konuyla ilgili Rabbimiz şöyle der: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*⁴⁰¹ Bu âyet kadar insanı infâka teşvik edici daha zirve bir âyet yok denilebilir. Bu vb. âyetler infâk etmenin rızkı artıracağını göstermektedir.

Yine Rabbimiz: “ وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرِزْقِي رَزَقْنَاهُمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ *Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?*”⁴⁰² der.

Sonuç olarak, İslâm dini ekonomik adaletsizliklere karşı zekât ve sadaka ile kardeşlik, merhamet ve diğerkâmlık ilkeleriyle rızık konusuna ahlâkî çözümler sunmuştur. Bu çözümler, hem kaynakların etkin ve adil şekilde paylaşımını sağlar hem de toplum fertleri arasında dayanışma ruhunu canlı tutar.

⁴⁰⁰ Bakara 2/276.

⁴⁰¹ el-Bakara 2/261.

⁴⁰² en-Nahl 16/71.

SONUÇ

Bu çalışmayla Kur'ân-ı Kerîm'de rızık kavramı analitik bir yaklaşımla ele alınarak çok yönlü bir biçimde değerlendirilmesi hedeflenmiş ve bu doğrultuda hem Kur'ân âyetleri hem de klasik-modern İslâmî literatür kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Helal rızık, sadece bir maddi kazanç ya da maddi fayda meselesi olmanın ötesinde, Kur'ân'ın ortaya koyduğu dünya görüşü doğrultusunda ahlâkî, ictimâî, taabbüdi ve itikadî yönleri olan kapsamlı bir kavram olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırma neticesinde ortaya konulan bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de rızık kavramı yalnızca yenilip içilen şeylerle sınırlı olmadığını göstermiştir. Rızık; bilgi, sağlık, aile, huzur gibi hem maddi hem de manevi unsurları kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu anlamda helal rızık, hem dünya hem de ahiret saadetini temin etmeye yönelik bir yaşama biçimini ifade eder. Kur'ân'da rızkın kaynağı olarak Allah'ın mutlak kudreti vurgulanmış, insanların kazandıkları rızkın arkasında ilahî takdirin olduğu sıkça ifade edilmiştir. Ancak bu ilahî takdir, insanın kendi iradesini ortadan kaldırmamakta; bilakis insanın iradesiyle helali tercih etmesi, imtihanın ve sorumluluğun temelini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada özellikle tayyibât kavramı üzerinde durularak, rızkın sadece helal olmasının yeterli olmadığı, aynı zamanda temiz, sağlıklı, zararsız ve fıtrata uygun olması gerektiği görülmüştür. Bu yönüyle tayyibât, helal rızkın bir kalite standardı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Kur'ân'da birçok âyette helal ve tayyib kavramları birlikte kullanılarak, Müslüman bireylerin tüketim, üretim ve kazanç anlayışlarının sadece hukuki değil, aynı zamanda ahlâkî boyutlarla da şekillenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çalışmada rızıkla bağlantılı olarak kullanılan kavramlar da detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Helal ve haramın sınırları, tayyib ve habîs kavramları, hüsün ve kubuh tartışmaları, kesb, kader, infâk ve salât gibi terimlerle olan ilişkileri olduğu görülmüştür. Böylelikle Kur'ân'ın ortaya koyduğu rızık anlayışının yalnızca bireysel bir mesele olmadığı, aynı zamanda toplumun iktisadi, ahlâkî ve sosyal yapısını da düzenleyen bir prensip olduğu saptanmıştır. Rızkın elde edilmesi sürecinde gösterilen çaba, bu sürecin ilahi planla ilişkisi (kader) ve elde edilen rızkın paylaşımı (infâk) birbirini tamamlayan dinamikler olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmada ayrıca deniz ürünlerinin helalliği ile ilgili fıkıh âlimlerinin görüşlerine de yer verilerek farklılıkların İslâm hukukunun zengin yorum geleneği ve bölgesel/toplumsal ihtiyaçlara cevap veren yapısı olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda bu farklılık, İslâm'ın temel gayesi olan insanı koruma ve toplumu adaletle yönetme hedefinin çeşitli uygulama biçimlerine bürünebildiğini göstermiştir.

Rızık meselesi aynı zamanda bireyin ahlâkî tercihlerinin ve sorumluluğunun da bir göstergesidir. Rızık helal yoldan kazanılması, bireyin hem Allah'a karşı kulluk bilincini hem de topluma karşı sorumluluğunu yansıtan bir tutumdur. Bu doğrultuda helal rızık arayışı, sadece bireysel bir ibadet değil, aynı zamanda toplumsal bir ahlâk sistemi olarak değerlendirilmelidir. Zira haram yollarla kazanılan rızık, bireyin ruh dünyasında huzursuzluğa, toplumda ise güvensizlik ve adaletsizliğe neden olmaktadır.

Tezde dikkat çekilen bir diğer husus da Kur'ân'da rızıkla ilgili âyetlerde sıkça namaz ve infak kavramlarının birlikte zikredilmesidir. Bu bağlamda, helal rızık sadece kazanılması değil, aynı zamanda doğru şekilde ve ibadet bilinciyle infâk edilmesi/harcanması gerektiği üzerinde anlaşılmaktadır. Kur'ân, malı hayır yollarında harcamayı övüp teşvik ederken, israfı ve cimriliği ise şiddetle kınamıştır. Bu noktada infâk ibadeti, helal rızık sosyal adaletle bulunduğu bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de helal rızık sadece bir geçim kaynağı değil, bir ibadet ve kulluk görevi olduğunu ortaya koymuştur. Helal rızık, bireyin inanç, ibadet, ahlâk ve sosyal sorumluluk alanlarındaki tutum ve davranışlarını kısacası dünyasını ve ahiretini doğrudan etkileyen kapsamlı bir ilkedir. Bu yönüyle helal rızık, sadece bireyin değil, aynı zamanda toplumun huzur, barış ve refahını temin eden temel dinamiklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Kur'ân merkezli bir yaklaşımla helal rızık konusunu derinlemesine ele alarak hem akademik hem de pratik düzeyde önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca ileride bu alanda yapılacak çalışmalara da kaynak teşkil edebilecek nitelikte bir çerçeve sunmuştur.

KAYNAKÇA

- A. İskender, Sarıca. “Mu‘tezile’de Ayrıksı Düşünce: Rızka Yönelik Çabanın Haramlığı (Taḥrîmü’l-mekâsib)”. *Kader Dergisi* 21/2 (31 Aralık 2023), 455-481.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. 11 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Basım, 1988.
- Aydar, Hidayet. “Kur’an’da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-ı Mahfuz”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (16 Nisan 2012), 63-141.
- Ayıntabî, Mehmed Efendi. *Tibyân Tefsiri*. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1. Basım, 1980.
- Bardakoğlu, vd., Ali. *İlmihal İslâm ve Toplum*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 15. Basım, 2008.
- Basri, Hasan-ı. *Zühd*. çev. İshak Doğan. Konya: Hüner Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Beydâvî, Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. 5 Cilt. Beyrût: Daru ihyâi’t-turâsî’l-Arabi, 1. Basım, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l-Buhârî*. 10 Cilt. Kahire: Dâru’t-Ta’sîl, 1. Basım, 1433.
- Bulut, Hasan. *Kur’ân Kıssalarının Motivasyona Etkisi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*. çev. Abdullah Öz, vd. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed el-. *Aḥkâmü’l-Kur’ân*. ed. Avnullah Enes Ateş. çev. Mehmet Keskin. 8 Cilt. Ankara: İ’tisam Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-ilm li’l-Malayin, 4. Basım, 1990.
- Cevziyye, İbn Kayyim el- vd. *Bedâi’u’t-tefsîr*. 4 Cilt. İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Cihan, Ahmet. *Mâturidî’nin Hikmet ve Rızık Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Coşkun, Ahmet. *Kur’an-ı Kerim’de Rızık Meselesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid Şerîf el-. *Kitâbü’t-Ta’rîfât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2007.
- Çağrıçı, Mustafa. “İnfak”. 22/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelebi, İlyas. “Hüsün ve Kubuh”. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelebi, İlyas. “Mu‘tezile”. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas. “Şeytan”. 39/99-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çelik, Ömer. *Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh. “Mu‘tezile ve Akıl Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1-4 (1964), 51-62.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 33. Basım, 2017.
- Dölek, Adem. “Kur’ân’a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 9 (30 Haziran 2020), 151-184.
- Duman, M. Zeki. “Habîs”. 14/379. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebû Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. Daru'r-Risâleti'l-Âlemî, 1. Basım, 1430/2009.
- Erdem, Ekrem. "İslâm'da Helal Kazancın Zorunluluğu, Kutsallığı ve Şüpheli İşlemlere Karşı Hassasiyet: İlgili Ayetler ve Hadisler Üzerinden İktisadi Bir Değerlendirme". *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 13/36 (30 Ağustos 2024), 1-17.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Ğâmûsü'l-muḥîṭ ve'l-ḳabesü'l-vasîṭ el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâṭiṭ*. thk. Mektebü Tahkiki't-turasi fî Müesseseti'r-Resalah. Beyrut - Lübnan: Al-Resalah Basım, Yayım ve Dağıtım Vakfı, 8. Basım, 1426.
- Gazzâlî et-Tûsî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. Muhammed. Ahmed el-İhyâü Ulûmi'd-Dîn. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1. Basım, ts.
- Gölcük, Şerafettin. "Rızık". 35/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gurâbzâde Ahmed Efendi. *Zübedü âsâri'l-mevâhib ve'l-envâr*. ed. İpek İsmet - M. Said Güler. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Haldun, İbni. *Mukaddime*. ed. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Hasenî, İbn Acîbe el-. *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. çev. Dilaver Selvi. 11 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 1. Basım, 2011.
- İbn Hanbel, İmam Ahmed. *Müsnedü'l-İmam Ahmed bin Hanbel*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421-2001.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. çev. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1. Basım, 2009.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. y.y.: Daru'r-Risâleti'l-Âlemî, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dar Sâder, 3. Basım, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, İmam Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1. Basım, 2009.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî Tâhir Ahmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399.
- Kalender, Ruhi. "Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (01 Ağustos 1989), 271-282.
- Kanar, Mehmet. *Kanar Türkçe Arapça Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Karaçöğür, Osman. *İslâm'da Ticarî Ahlak ve Rızık Meselesi*. Konya: Şafak Yayınları, 3. Basım, 1975.
- Karaman, Fikret. "Rızık ve Kazanç Üzerine Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 1996), 155-177.
- Karaman, vd., Hayreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2007.
- Keleş, Yunus. "Haram Karışık Mal ve Kazançla İlgili Tasarruflar". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 6/2 (31 Aralık 2020), 212-237.
- Keskin, Zeki. *Kur'an'a Tarihsel ve Modern Yaklaşımların Eleştirisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Kolektif. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

- Kolektif. *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2022.
- Kolektif. *Kur'an'dan Öğütler*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Konyalı Mehmed Vehbi Efendi. *Hulâsatü'l-beyân*. 15 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.
- Köse, Saffet. "İslam İktisadında Bir Finans Kaynağı / Aracı Olarak Ortaklık". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018), 1-24.
- Kumaş, Mehmet Salih. *Rızık Ahlakı İş Hayatına Dair 40 Altın Kural*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyinu limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. çev. Kazım Sağlam - Ramazan Tuğ. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Mâtürîdî es-Semerkandî, Ebû Masûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir Topaloğlu - Yusuf Şevki Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî el-. *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Çiçek Yakup - Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2. Basım, 2003.
- Mert, Muhit. *Kaza-Kader Dairesinde Rızık ve İktisadi Hayat*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Mert, Muhit. "Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (Nisan 2005), 1-19. https://doi.org/10.1501/Ilfak_0000000367
- Mevdûdî, Ebu'l-a'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Muhammed Firuzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. *Tenvîrû'l-mikbâs min tefsîr-i ibn abbâs*. ed. Ersan Güngör. çev. Cevher Caduk. 5 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Basım, 2016.
- Muhâsibî, Haris el-. *Hakkı Arayanlara Nasihatler*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2. Basım, 2012.
- Muhasibi, Haris el-. *Helal Rızık ve Namazın Anlaşılması (Mekâsib ve Fehmu's-Salât)*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Küşeyrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsmâ'il-Bâbî'l-Halebî ve Şerikêh, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünenü'l-kübrâ en-Nesâî*. nşr. Hasan Abdülmün'im Şelbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Nesefî, Ebu'l-Bereket Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tenzîl*. çev. Ünal Harun. 10 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Okumuş, Mesut. "Semantik ve Analitik Açından Kur'an'da 'Salât' Kavramı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (30 Aralık 2004), 1-30.
- Olguner, Fahrettin. "Bâtıl". 5/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. Dımaşk-Beyrut: Daru'l-kalem-Daru's-şamiyye, 1. Basım, 142M.S.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. 1 Cilt. İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-gayb*. ed. Ahmet Hikmet Ünalmuş, vd. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2. Basım, 2013.

- Sâbûnî, Muhammed Alî es-. *Revâi'ül-Beyân fî Tefsîr-i Ayâtîl-Ahkâm min-el-Kur'ân*. çev. Mazhar Taşkesenlioğlu. 2 Cilt. b.y.: Şamil Yayınevi, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Alî es-. *Safvetü't-Tefâsîr*. çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Safalı, A. Gülçin. *Mevlana'nın Mesnevi'sinde İktisat Ahlakına İlişkin Kodlar (Çalışma, Hırs, Nefs, Tevekkül, Dünya, Mal, İhtiyaç, Rızık, Şükür, Yoksul, Zenginlik Vb) ve Kalkınma İktisadıyla Olan İlişkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Sarı, Mevlût. *el-Mevârid Arapça Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir es-. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 16 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Süleymân, Mukâtil bin. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Mehmet Beşir Eryarsoy, vd. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1. Basım, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *El-Câmiu'l-kebîr (Sünenü Tirmizî)*. 6 Cilt. Dârul-ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Tûsî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. Muhammed. Ahmed el- Gazzâlî et-. *Helaller ve Haramlar*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1. Basım, 2008.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Kazâ". 25/110-113. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hidâyet". 17/473-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kesb". 25/304-306. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn, 1. Basım, 1992.
- Yerinde, Adem. "Tayyib". 40/196-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yıldız, Abdullah. *Rızık Hikmet Penceresinden Kavramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Cematu mine'l-muhtassin. 40 Cilt. b.y.: Matbaat-i Hukûmet-i Kuveyt, 2001.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf an hakâ'iki ğavâmidü't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. ed. Murat Sülün. çev. Ömer Çelik vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokulu; Kayabaşı Köyü İlkokulu, Ortaokulu Hasanlök Köyü Ortaokulunda okudu. 2012 yılında İslahiye İmam-Hatip Lisesi'nden, 2019 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aralık 2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev hayatında başladı. Altı buçuk yıl imam-hatip olarak çalıştı. Daha sonra Din Hizmetleri Uzmanı ve Murakıp olarak çalıştı. Şu an Gaziantep İli Nurdağı İlçe Müftülüğünde Şube Müdürü olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. Kur'ân-ı Kerîm meâllerinde çok hata yapıldığından yapılan meâller üzerine araştırma ve inceleme yapmaktadır.

